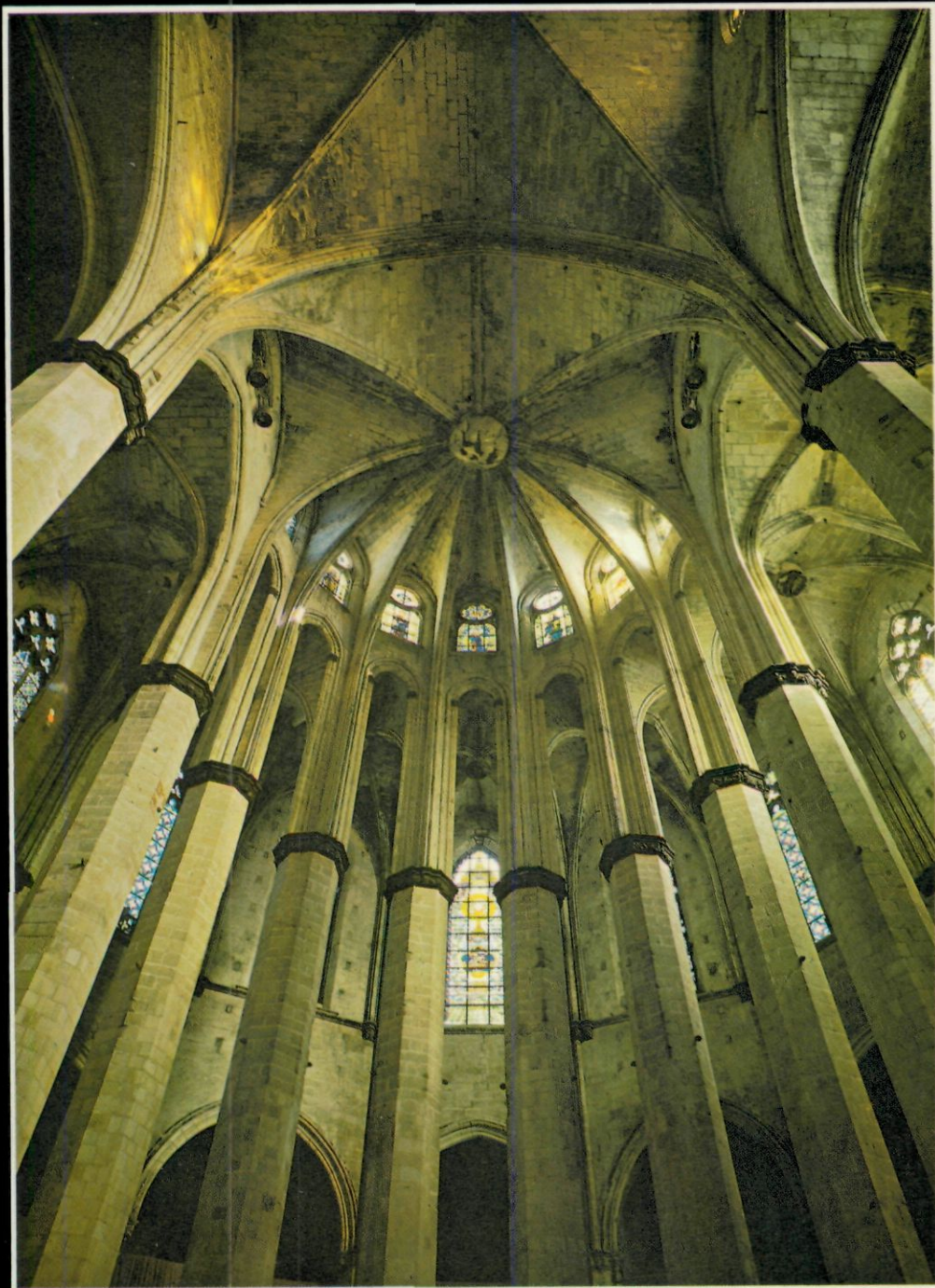

L'EXPANSIÓ DE CATALUNYA EN LA MEDITERRÀNIA

En ocasió
del sisè
centenari de
Santa Maria
del Mar
(1383)

Nadala de la

FUNDACIÓ
JAUME I

Any XVII - 1983
Recull, cada any, les
efemèrides més significatives
dels Països Catalans

LES NOSTRES COBERTES

INTERIOR DE SANTA MARIA DEL MAR

“L’arquitecte volia portar ben enlaire les naus, per tal d’abastar la grandiositat que cobejava per a la seva obra i ensems coneixia el principi d’equilibri perfecte dels temples de tres naus, que estrema en portar l’empenta dels arcs doblers de la nau major al nivell de la clau dels laterals, amb la intenció de no esclafar-los. La solució està en continuar el pilar enllà del capitell, no amb secció vuitavada, sinó amb motlures de l’arc dobler i que la cintra d’aquest no arrenqui fins al terç de la distància a plom entre els capitells i la clau de la volta major. Així no s’altera la proporció del pilar i porta l’empenta del dobler on li convé. D’aquesta faisó, les voltes s’enlairen fins a cloure-les, com amb un fermall esmaltat damunt el pit d’una princesa, mitjançant les bellíssimes claus, amb escultures pintades i daurades.” (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda i Amigó).

(Foto Ramon Manent)

ELS ALMOGÀVERS

“És la mateixa parla arrogant que un dia ressonà per tots els contorns del Mediterrani... la que féu estremir les ruïnes de la sagrada Acròpolis atenesa” (M. Menéndez Pelayo: Discurs de gràcies dels Jocs Florals de Barcelona de 1888).

Fragment de la marqueteria del Saló del Consolat de Mar de l’Ajuntament de Barcelona
(Foto Vladimir de Semir).

FUNDACIÓ
JAUME I

L'EXPANSIÓ DE CATALUNYA
EN LA
MEDITERRÀNIA

En ocasió del sisè centenari de
Santa Maria del Mar
(1383)

Nadal del 1983

A MB aquesta NADALA, la **FUNDACIÓ JAUME I** correspon a la gentil aportació de les persones que, com vós mateix, fan possible la dotació dels **PREMIS BALDIRI REXACH**, destinats a estimular l'escola catalana, i que, en certa manera, s'inspiren i donen continuïtat a la tasca de la benemèrita **ASSOCIACIÓ PROTECTORA DE L'ENSENYANÇA CATALANA**.

Gràcies a la vostra generositat, els **PREMIS BALDIRI REXACH** han anat creixent cada any, fins a convertir-se en els guardons escolars més importants i els més ben dotats, no solament dels Països Catalans, sinó de tot l'Estat, de tal manera que han evolucionat així:

Pel curs	1978-79	2.480.000	ptes.
" "	1979-80	2.750.000	"
" "	1980-81	4.050.000	"
" "	1981-82	4.100.000	"
" "	1982-83	5.250.000	"
" "	1983-84	6.040.000	"

"Als Països Catalans, l'escola serà catalana, o no serà".

COL-LABORACIONS literàries que hem d'agrair per haver fet possible la publicació d'aquestes Nades, en les edicions aparegudes des del 1967. Els anys indiquen els de la Nadala en què es féu la col·laboració.

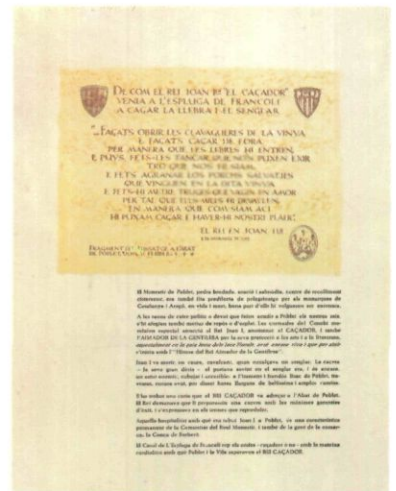
Carme AGUSTÍ i BADIA (1977)
Joan AINAUD de LASARTE (1976 i 1981)
Josep M. AINAUD de LASARTE (1970 a 1983)
Joan ALAVEDRA (1971 i 1974)
Lluís ALBERT (1975 i 1982)
Montserrat ALBET (1976, 1979, 1980, 1981, 1982 i 1983)
Josep ALSINA i BOFILL (1976 i 1979)
Ramon ARAMON i SERRA (1969 i 1978)
Pere ARTÍS (1982)
Antoni M. BADIA i MARGARIT (1971 i 1981)
Joan BASSEGODA i NONELL (1983)
Josep BENET (1970, 1973 i 1979)
Artur BLADÉ i DESUMVILA (1982)
Oriol BOHIGAS (1973)
Pere BOHIGAS (1972 i 1981)
Jordi BONET (1976 i 1982)
Maria Lluïsa BORRÀS (1981)
Josep M. CADENA (1972)
Pere CALDERS (1980)
Helena CAMBÓ (1976)
Guiu CAMPS (1979)
Oriol CASASSAS (1979)
Pere CATALÀ i ROCA (1979)
Alexandre CIRICI i PELLICER (1981)
Eliseu CLIMENT (1977)
Isidre CLOPAS i BATLLE (1976)
Daniel CODINA (1980)
Miquel COLL i ALENTORN (1971, 1974, 1975, 1976, 1978, 1979, 1981 i 1982)
Antoni COMAS (1974)
Àngel CORTÉS (1982)
Fèlix CUCURULL (1982)
Miquel DOLÇ (1974)
Pere DOMINGO (1971)
Salvador ESPRIU (1970 i 1971)
Gregori ESTRADA (1983)
Esteve FÀBREGAS (1978)
Xavier FÀBREGAS (1974, 1978 i 1980)
Jaume FARGUELL (1982)
Josep FAULÍ (1972 i 1981)
Lluís FERRAN de POL (1974)
Joaquim FERRER (1980)
M. Àngels FERRER (1982)
Josep M. FIGUERES (1981)
Ramon FOLCH i CAMARASA (1980)
Francesc FONTBONA (1973, 1980 i 1983)
Joan FUSTER (1971, 1972, 1978, 1980, 1982 i 1983)
Tomàs GARCÉS (1972)
Josep M. GARRUT (1979)
Guillem-Jordi GRAELLS (1982)
Domènec GUANSÉ (1972)
Francesc GUÀRDIA (1973)
Manuel IBÀÑEZ ESCOFET (1981)
Josep IGLÉSIES (1975 i 1977)
Albert JANÉ (1975)
Enric JARDÍ (1974, 1977, 1981 i 1983)
Eduard JUNYENT (1977)
Cassià M. JUST (1971, 1978 i 1981)
Josep LLADONOSA (1977)
Joaquim LLIMONA de GISPERT (1976)
Josep M. LLOMPART (1979)

MOT DE GRÀCIES

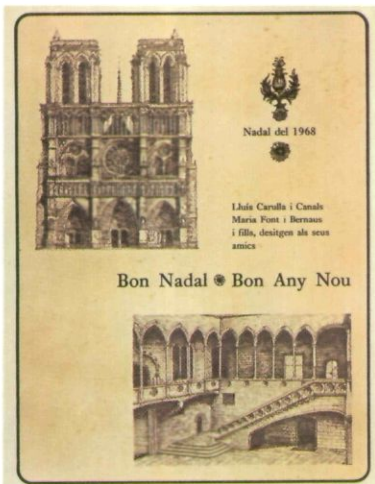
Montserrat LLORENS (1977)
Albert MANENT (1972, 1974, 1975, 1978, 1980 i 1983)
Salomó MARQUÉS (1981)
Josep MASSOT (1974)
Joan A. MARAGALL (1976)
Jordi MARAGALL i NOBLE (1983)
Oriol MARTORELL (1971, 1978 i 1983)
Gregori MIR (1972)
Jordi MIR (1982)
Josep MIRACLE (1972, 1977 i 1980)
Francesc de B. MOLL (1971, 1976, 1979 i 1981)
Agustí MONTAL (1974)
Andreu MORTA (1975)
Ramon MUNTANYOLA (1970 i 1971)
Joaquim NADAL I FARRERAS (1981)
Raimon NOGUERA (1976)
Joan OLIVER (1971, 1972 i 1974)
Josep PERARNAU (1975, 1978, 1979 i 1983)
Albert PÉREZ MORAGON (1982)
Ramon PLA i ARXÉ (1972)
Ramon PLANES (1981)
Josep M. POBLET (1970, 1974 i 1975)
Josep PONT i GOL (1971 i 1975)
Josep PORTER (1972)
Jordi PUJOL (1978)
Martí de RIQUER (1976)
Manuel RIBAS PIERA (1976)
Pere RIBOT (1982)
Santiago RIERA i TUÉBOLS (1983)
Teresa ROVIRA (1982)
P. Basili de RUBI (1978)
Jordi RUBIÓ (1971 i 1972)
Josep M. SALA i ALBAREDA (1975)
J. M. SALRACH (1982 i 1983)
Octavi SALTOR (1978)
Ricard SALVAT (1974)
Josep SANABRE (1968)
Manuel SANCHÍS i GUARNER (1976)
Jan SCHEJBAL (1974)
Maurici SERRAHIMA (1977)
Amadeu J. SOBERANAS (1982)
Jaume SOBREQÜÉS (1982)
Josep M. SOLÀ i CAMPS (1977)
Ferran SOLDEVILA (1969)
Antoni TÀPIES (1971)
Margarida TINTÓ (1983)
Joan TORRENT i FÀBREGAS (1977)
Josep TREMOLEDA (1979)
Joan TRIADU (1972, 1974, 1977, 1979, 1980, 1981, 1982 i 1983)
Josep TRUETA (1971, 1974 i 1976)
Frederic UDINA (1979)
Helena USANDIZAGA (1980)
Edmon VALLÉS (1977)
Josep VALLVERDÚ (1980)
Jordi VERRIÉ (1979)
Jaume VIDAL i ALCOVER (1976 i 1979)
Marc-Aureli VILA (1981)
Pau VILA (1971)

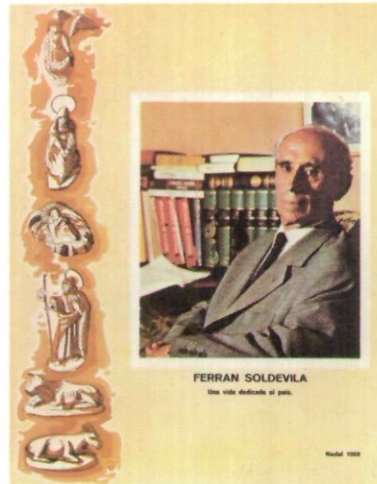
DEDICACIÓ D'AQUESTES SETZE NADALES

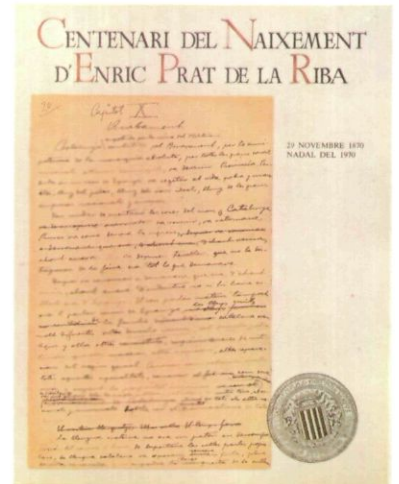
1667 JOAN I, EL CAÇADOR

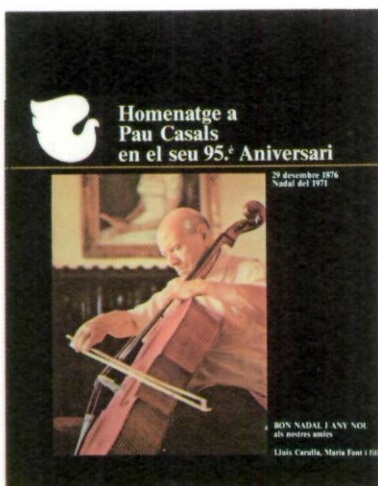
1968 PAU CLARIS

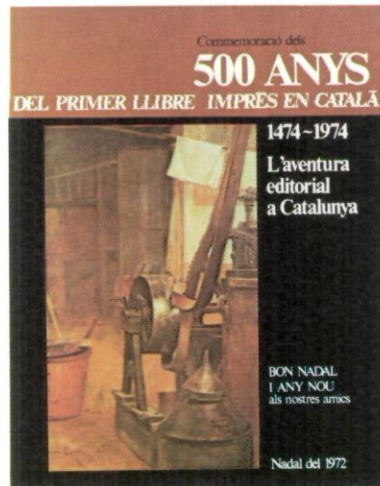
1969 FERRAN SOLDEVILA

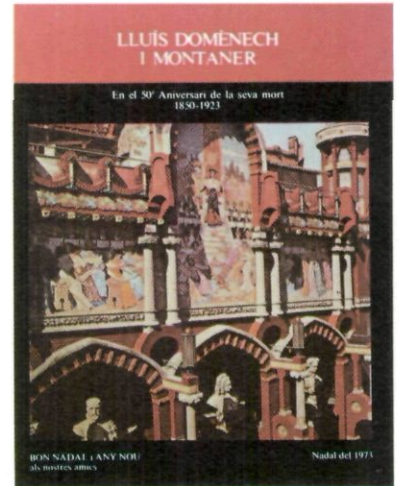
1970 ENRIC PRAT DE LA RIBA

1971 PAU CASALS

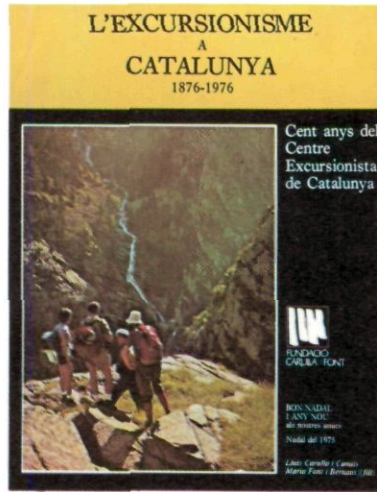
1972 500 ANYS DEL PRIMER
LLIBRE IMPRÈS EN CATALÀ

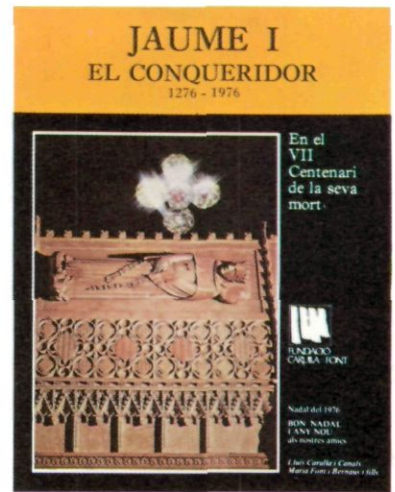
1973 LLUÍS DOMÈNECH
I MONTANER

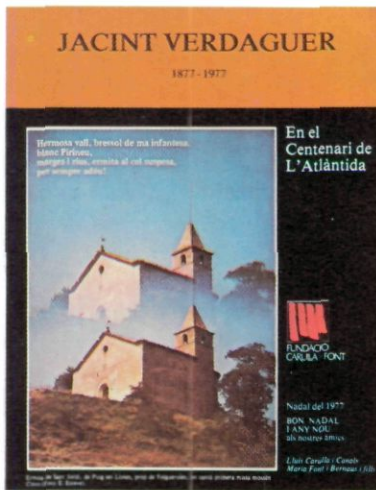
1974 ÀNGEL GUIMERÀ

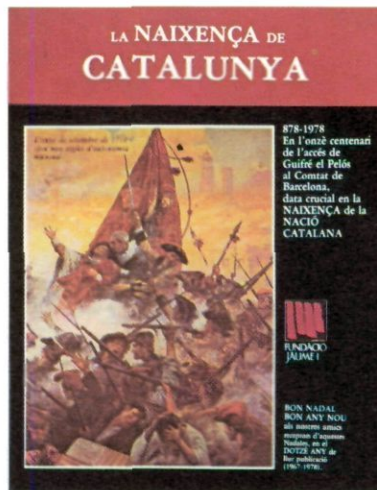
1975 L'EXCURSIONISME
A CATALUNYA

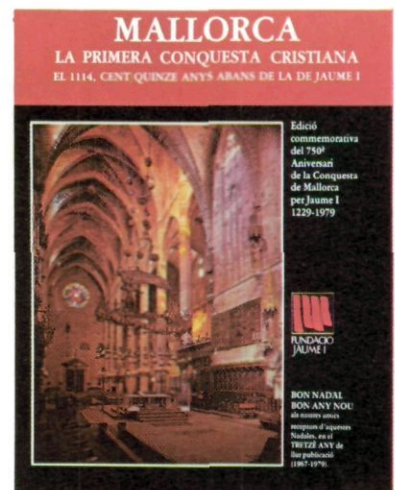
1976 JAUME I,
EL CONQUERIDOR

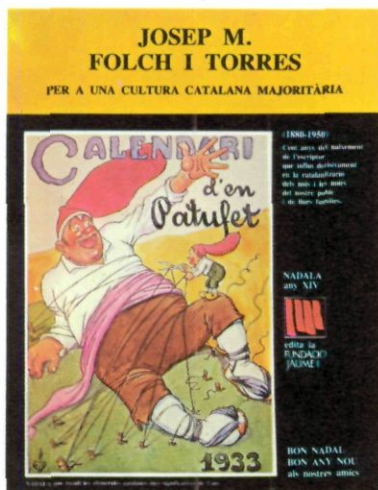
1977 JACINT VERDAGUER

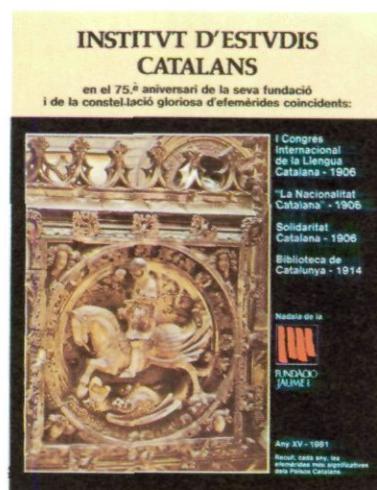
1978 LA NAIXENÇA
DE CATALUNYA

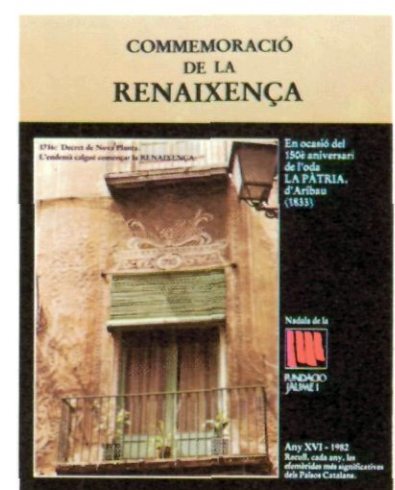
1979 MALLORCA, LA PRIMERA
CONQUESTA CRISTIANA

1980 J. M. FOLCH I TORRES

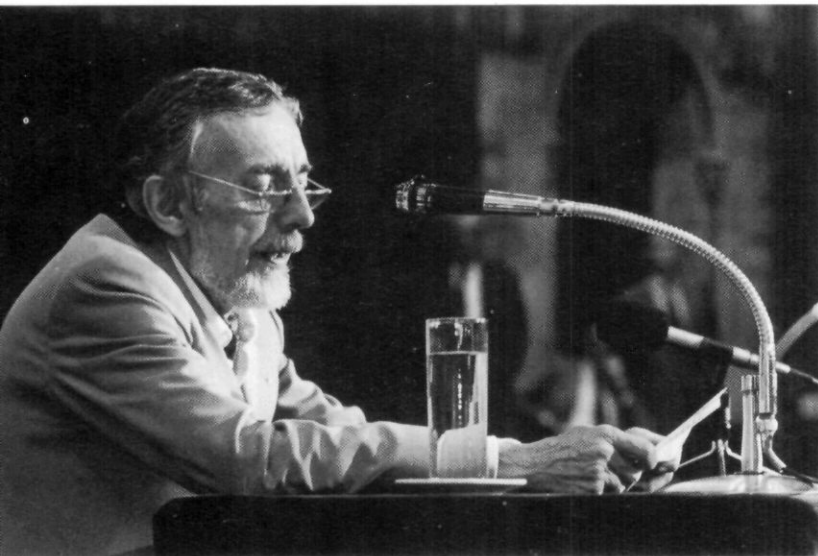

1981 INSTITUT D'ESTUDIS
CATALANS

1982 COMMEMORACIÓ
DE LA RENAIXENÇA

FUNDACIÓ JAUME I

PREMIS D'HONOR JAUME I

Són atorgats anualment a una persona i a una entitat que per llur acció, reconeguda arreu dels Països Catalans, mereixin l'agraïment del nostre poble.

L'acció en qüestió pot haver estat de caràcter científic, cultural en general, social, artístic, cívic, etc., i no ha d'haver estat una acció que s'hagi manifestat exclusivament, o preferentment, en forma d'obra escrita.

El Jurat, integrat per Montserrat Albet, Agustí Altisent, Antoni M. Badia i Margarit, Pere Bohigas, Ramon Faus, Manuel Ibàñez Escofet, Josep Porter, Josep M. Subirachs i Manuel Valls, després

d'una àmplia discussió sobre els mèrits que concorren en els candidats i de les oportunes votacions, considerà per majoria que les condicions d'exemplaritat i de perseverança que mereixen ésser destacades i agràides amb aquests premis es donen, pel que fa al **PREMI D'HONOR JAUME I A PERSONES**, en

ORIOI MARTORELL i CODINA,

de Barcelona, per la seva obra pedagògica i de divulgació de la música catalana, molt especialment amb la difusió del cant coral entre els joves; per les seves iniciatives encaminades a incorporar l'ensenyament de la música a les escoles; per la tasca de formació de nous directors; i per la seva intervenció com a guia i promotor d'entitats, principalment de la Coral Sant Jordi, que ell mateix fundà.

El **PREMI D'HONOR JAUME I A INSTITUCIONS**, és atorgat per unanimitat a

ACCIÓ CULTURAL DEL PAÍS VALENCIÀ,

per la seva obra d'unió de milers de valencians en la tasca de defensa de la llengua i de la cultura catalana i pel testimoni valent i emprenedor de les seves accions, sempre imaginatives, al servei del poble i de la nostra identitat nacional.

Amb aquest veredict, el Jurat i la Fundació Jaume I volen expressar la seva solidaritat i la seva admiració envers el gran nombre d'homes i de dones que, amb la seva lluita tenaç han fet i fan possible la pervivència i la recuperació de la nostra cultura i de la personalitat històrica del país.

L'acte de lliurament tingué lloc, com ja és habitual, el darrer dijous de maig, en el Saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona i fou presidit per l'Alcalde de la ciutat, Pasqual Maragall.

FUNDACIÓ
JAUME I

PREMIS JAUME I D'ACTUACIÓ CÍVICA CATALANA

La FUNDACIÓ JAUME I ha instituït sis nous Premis que, en certa manera, complementen els anteriors. També foren lliurats en el curs del mateix acte celebrat al Saló de Cent. Actuà como a Jurat el mateix que havia atorgat anteriorment els Premis d'Honor Jaume I.

Els sis PREMIS JAUME I D'ACTUACIÓ CÍVICA CATALANA són destinats a fer conèixer i a distingir la tasca (generalment poc coneguda, sovint anònima, però exemplar) d'aquelles persones que sempre han actuat i actuen, sense equívocs, al servei de la identitat pròpia dels Països Catalans, en àmbits de la vida i de la relació humana tals com els que s'esmenten a continuació: l'ensenyament, els mitjans de comunicació, les ciències, l'art, la cultura popular, la música, el teatre, l'economia, el dret, l'acció social i cívica, etc.

A part les propostes del propi Jurat, n'havien estat rebudes d'altres de corporacions públiques, d'entitats privades i particulars, que ha presentat noms d'aquelles persones que, al seu judici, reunien els mèrits necessaris per a ser guardonades, propostes que han estat adreçades a través d'ÒMNIUM CULTURAL pel Principat de Catalunya i Andorra, d'ACCIÓ CULTURAL DEL PAÍS VALENCIÀ pel País Valencià, de l'OBRA CULTURAL BALEAR per les Illes Balears, i del CENTRE DE DOCUMENTACIÓ I D'ANIMACIÓ DE CULTURA CATALANA per la Catalunya Nord.

Després d'una àmplia discussió sobre els mèrits que concorrien en els candidats i de les oportunes votacions, el Jurat considerarà que les condicions d'exemplaritat i de perseverança que mereixien ésser destacades i agràides amb aquests nous premis es donaven en les persones següents:

BARTOMEU BARDAGÍ i MORAS, de Barcelona, per la seva anònima però ingent labor en la depuració del nostre idioma –com a professor, corrector i lexicògraf– i per la formació i perfeccionament de correctors de català, activitats que l'han portat a ser, pràcticament, el degà dels correctors de català del nostre país.

MOSSÈN PERE LLABRÉS i MARTORELL, de Ciutat de Mallorca, per la seva tasca cívica i cultural entre el clergat de Mallorca, tasca que ha estat decisiva per moltes de les actituds preses en favor de la cultura dels Països Catalans; per la seva gran constància en la catalanització de la litúrgia i el seu esforç per donar continuïtat a la revista "Lluch", accions que el fan una de les persones que més han treballat per la identitat cultural de les Illes.

PERE MANZANARES, de Perpinyà (Rosselló), per la seva lluita en pro de la unió d'esforços nacionalistes a la Catalunya Nord, a través de la Federació d'entitats catalanistes, i per la seva participació en iniciatives tan remarcables com la fundació de les escoles maternals. Arrels continuades després per les Bressola, les emissions de Ràdio Arrels, etc.

FUNDACIÓ
JAUME I

MONTSERAT MARTÍ, de Barcelona, per la seva abnegada dedicació, de tota una vida, al servei de l'Institut d'Estudis Catalans; per la seva participació, en circumstàncies ben difícils, en tasques patriòtiques i humanitàries i per la contribució, sempre generosa, a la catalogació bibliogràfica i a la difusió d'aquesta catalogació a través de Serra d'Or i altres publicacions.

VICENT PITARCH, de Castelló, per la seva permanent actitud a favor dels drets culturals i lingüístics dels Països Catalans i per la seva destacada participació en la defensa d'aquests drets al País Valencià a través del programa radiofònic "Nosaltres, els valencians", el més antic en català al País Valencià; per la publicació de llibres d'ensenyament; per la introducció del català als instituts d'ensenyament mitjà i per haver estat sempre un dels activistes més notoris en la lluita per la catalanització de l'escola.

MATIES SOLÉ i MASERAS, de Montblanc (Conca de Barberà), per la seva obra ingent, idealista i desinteressada, en la recuperació del patrimoni arquitectònic i monumental de la vila de Montblanc, on dirigeix des dels inicis el Museu-Arxiu de la vila i comarca i intervé en la reconstrucció del recinte emmurallat; per la seva participació en la reconstrucció del monestir de Poblet i, sobretot, en la formació del seu primer museu, i per la seva col·laboració en multitud d'estudis i treballs de recerca.

PREMIS BALDIRI REXACH

Amb les aportacions dels receptors de la Nadala de la Fundació Jaume I són dotats els Premis Baldiri Rexach, destinats a promoure i estimular l'Escola Catalana.

Els Premis BALDIRI REXACH són convocats per la Delegació d'Ensenyament Català (DEC) d'Òmnium Cultural.

Amb els Premis BALDIRI REXACH, hom dona continuïtat a la tradició dels concursos escolars creats fa més de cinquanta anys per la benemèrita Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana.

Els Premis BALDIRI REXACH, l'àmbit dels quals és els Països Catalans, han estat, l'any 1983, de tres classes:

PREMIS A LES ESCOLES

10 premis de 300.000 ptes. cadascun

És premiada la qualitat global de la gestió escolar en l'aspecte concret de la catalanitat: lloc que ocupen la llengua i la cultura catalanes en la programació i en altres activitats formatives (revistes escolars, aula de teatre, excursions, biblioteca, etc.). Hom té en compte si les escoles es poden considerar plenament catalanes o, si són en vies de catalanització, que l'estan realitzant a curt termini.

PREMIS A MESTRES

4 premis de 100.000 ptes. cadascun i l'edició dels treballs premiats

Són atorgats a treballs inèdits de PROGRAMACIÓ de cultura catalana o per a ensenyar en català qualsevol altra àrea concreta a Pre-escolar, EGB, Educació Especial, BUP, COU, FP i Escoles de Mestres.

PREMIS A ALUMNES

35 premis per valor de 30.000 ptes. cadascun

Són atorgats a treballs normals de classe (no fets expressament per a participar en els Premis), realitzats en català i preferentment en equip, per alumnes d'EGB, Educació Especial, BUP, COU o FP.

Poden versar sobre qualsevol de les matèries o de les àrees dels cicles escolars citats, o bé ésser resultat d'activitats escolars que abastin diverses matèries o àrees: excursions, visites, festes, periòdics escolars, murals, diaris de classe, col·leccions, manualitats, audiovisuals, etc.

Lliurament dels Premis a Escoles i Mestres

L'acte del lliurament dels premis Baldiri Reixach als mestres i a les escoles, va tenir lloc al Palau Dalmasas, seu d'Òmnium Cultural.

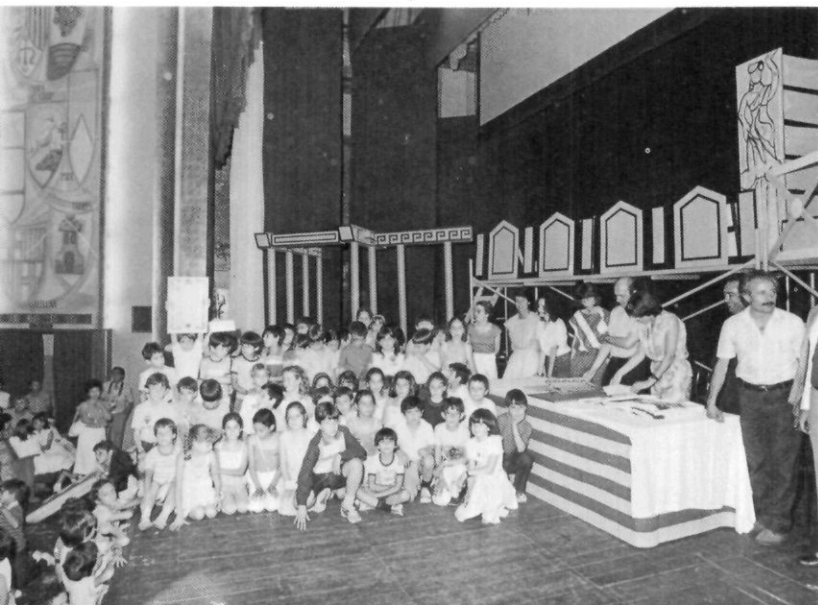
La sala Fèlix Millet d'aquest palau gòtic del carrer Montcada era plena de gom a gom. Mestres i pares d'alumnes eren presents al reconeixement d'una tasca ben feta i perllongada al llarg de tants anys a favor d'una escola catalana. Amb les escoles d'enguany ja fan cinquanta les premiades per la catalanitat demostrada en els projectes pedagògics que han emprès en aplicar un concepte d'escola catalana en llengua, continguts i actitud. L'acte fou presidit pel president del Parlament, senyor Heribert Barrera, el conseller d'Ensenyament, senyor Joan Guitart, i altres personalitats del departament d'Ensenyament, d'Òmnium Cultural i la Fundació Jaume I.

Després d'unes paraules de presentació per part del senyor Joan Vallvé, president d'Òmnium Cultural, el catedràtic de pedagogia general de la UAB, senyor Jaume Serramona donà una conferència que sota el títol "Reflexions sobre l'actual situació educativa a Catalunya" esbossava la realitat present de l'ensenyament a casa nostra. A continuació, el professor d'història de l'educació de la UB i secretari del jurat, senyor Josep González-Agápito, llegí el veredict dels premis d'enguany. Deu premis de trescentes mil pessetes cadascun per a les escoles: C.P. Mossèn Albert Vives, de la Seu d'Urgell; Bressola Escola Catalana d'Argelers, d'Argelers de Marena (el Roselló); Escola Enxaneta, de Valls; C.P. Gaziel, de Sant Feliu de Guíxols; Escola Garbí, d'Esplugues de Llobregat; Escola Joanot Alisanda, de Sabadell; C.P. Verge del Sol de Pont, de Roda de Ter, i l'Escola Orlandai, l'Escola Parroquial de Sant Medir i l'Escola Vedruna, de Barcelona. El premi als mestres, de cent mil pessetes més l'edició del treball, va

caure en l'obra de J. Carreras, J. Comas i J. Pi i Mallarach *Fonètica, fonologia i ortografia catalanes. Programació i exercicis per als continguts de fonètica de BUP i COU*. També van haver-hi 4 accèssits de cinquanta mil pessetes cadascun.

L'acte fou clausurat pel conseller Joan Guitart, que assenyalà que el desenvolupament de la llei de normalització lingüística en l'apartat d'ensenyament serà una fita important perquè equipararà la nostra llengua, d'una manera pregon, a la castellana. El president Heribert Barrera finalitzà la sessió agraïnt els treballs i la participació de les escoles i dels mestres.

Lliurament dels Premis als Alumnes

Els actes que es fan cada any al Casal de l'Espluga de Francolí en l'atorgament dels premis Baldiri Rexach als alumnes, constitueixen una festa plena. Una festa d'unes característiques gairebé irrepetibles en cap altra ocasió.

Diumenge, dia 12 de juny, s'aplegaren al Casal de l'Espluga de Francolí mil quatre-cents nens dels Països Catalans que hi havien fet cap per a recollir, els uns, els guardons que els havien co-

rrespost, d'altres, per acompanyar els seus companys en aquesta avinentesa. També molts pares d'alumnes van voler participar en aquesta festa, i igualment els mestres, que en tot moment feren costat als escolars...

Hem apuntat que la festa d'atorgament dels Premis als alumnes tenia unes característiques que difícilment són repetibles, i és ben cert, perquè si tenim en compte l'aspecte sociològic d'aquesta concentració de prop de dues mil persones aplegades per un factor qualitatiu de l'ensenyament com és el de la catalanitat de l'escola, és fa ben palès el seu tret diferencial. Nens, pares i mestres de tot arreu del Principat, i també del País Valencià, d'estaments socials diferents, gent que tot i parlar en alguns casos altra llengua que la catalana, donaven suport i mostraven el seu entusiasme als nois i noies que anaven a recollir el premi guanyat per algun dels aspectes que constitueix la catalanitat escolar.

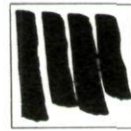
La festa

Des de les deu del matí, a l'esplanada del Casal, diverses manifestacions folklòriques varen animar els concursants: gegants, balls de bastons, un globus gegant i d'altres espectacles d'animació constituïen la diversió de centenars de nens i nenes que anaven arribant.

L'animació era creixent entre la mainada, quan cap al migdia la immensa sala d'espectacles del Casal s'omplí de gom a gom i començà la representació de l'obra *Miles Gloriosus*, de Plaute, a càrrec del grup escènic juvenil del mateix casal. La interpretació entusiasta que feren de l'obra els joves espluguencs va ser corresposta amb els aplaudiments del públic. Cal remarcar la professionalitat creixent d'aquest jove elenc que d'un any a l'altre mostra un domini més acurat de l'escena.

Un menjador amb 1.399 comensals

A continuació, al polisportiu del Casal tingué lloc el dinar multitudinari. El menú, servit per l'Hostal del Senglar, era ja preparat per a cada comensal. Un menjador escolar ple d'alumnes i de familiars, va acollir amb ordre i correcció els parlaments fets per la presidència que van cloure els actes de la jornada. Si amb alguna paraula s'hagués de descriure el caliu i la vivència d'aquest dia, tal com assenyala el president de la Diputació de Tarragona, seria "goig".

PREMI SANCHÍS GUARNER A LA UNITAT DE LA LLENGUA CATALANA

Dotat amb 250.000 pessetes per la **Fundació Jaume I**, és atorgat anualment, dins el marc de les Festes Populares de Cultura "Pompeu Fabra", a un llibre escrit en català i publicat durant l'any darrer, que signifiqui una contribució notable al coneixement de la llengua catalana en l'aspecte de la seva unitat o de qualsevol altre vessant paral·lel o relacionat amb el fi esmentat.

En aquesta convocatòria han estat tingudes en compte les obres aparegudes entre el 31 de juliol de 1982 i el 30 de juliol de 1983.

El Jurat (nomenat per la Comissió Organitzadora de les Festes Populares de Cultura "Pompeu Fabra", amb la inclusió d'un representant de la Fundació Jaume I) constituït pel senyor Ramon Aramon i Serra, president, Carme Alcoverro, Joan Triadú, Jordi Carbonell i Jaume Vallcorba, secretari, reunit a Barcelona el dia 11 d'octubre de 1983 acordà, després de deliberar, d'atorgar per unanimitat el **PREMI SANCHÍS GUARNER A LA UNITAT DE LA LLENGUA CATALANA 1983**, a l'obra titulada

Textos i estudis medievals

de la qual és autor el senyor
Francesc de Borja Moll.

Així doncs, aquest **Premi Manuel Sanchís Guarner a la unitat de la llengua catalana** ha vingut a ser un nou reconeixement dels mèrits acumulats per l'il·lustre filòleg menorquí al llarg d'una dilatada vida al servei de la llengua catalana. Es dona, a més, la circumstància que Moll i Sanchís Guarner foren en vida grans amics i col·laboradors, especialment en l'obra magna del primer, el Diccionari Català-Valencià-Balear.

EDITORIAL BARCINO

Ha continuat la seva tasca, consagrada principalment a l'edició dels clàssics catalans del segle XV. Les novetats del l'any 1983 han estat les següents:

EDICIONS NOVES 1983

- COM ES PARLA A L'ALGUER?** Enquesta sociolingüística a la població escolar, de Maria Grossmann.
LA GIMNÀSTICA HIGIÈNICA, volum I, de Joaquim Ral i Banús.
DIVINA COMÈDIA, de Dant, volum V. Versió catalana d'Andreu Febrer. A cura d'Anna Maria Gallina.
"LA REVISTA" (1915-1936). La seva estructura, el seu contingut, de Maria Carme Ribé.
EPISTOLARI DE JACINT VERDAGUER, volum VII, a cura de J. Torrent i J.M. de Casacuberta.
FURS DE VALÈNCIA, volum IV, a cura de Germà Colon i Arcadi Garcia.

REEDICIONS

- DON JUAN**, de Molière. Versió catalana d'Alfons Maseras. Coedició amb el Centre Dramàtic de la Generalitat.
ACLARIMENTS LINGÜÍSTICS, volum I, II i III, d'Albert Jané.
LA LLENGUA CATALANA SEGONS ANTONI RUBIÓ I LLUCH, de Rosalia Guilleumas.
EL MEU PALLARS, volum III, de Joan Lluís.
FORMULARI DE DOCUMENTS EN CATALÀ, de C.A. Jordana.
LLENGUATGE I GRAMÀTICA, volum I, d'Eduard Artells.
LLIÇONS DE LLENGUATGE, primer grau, I i II part, d'Alexandre Galí.

D'APARICIÓ IMMEDIATA

- A L'OMBRA DE BELLAGUARDA**, de Joan Tocabens.
ESCRITS INÈDITS I DISPERSOS DE JOSEP CARNER (prosa) volum II, a cura de Loreto Busquets.
CARLES RIBA, HEL·LENISTA I HUMANISTA, de Manuel Balasch.
FLORA DELS PAÏSOS CATALANS, d'Oriol de Bolòs i Josep Vigo.
LLIBRE DEL TRESOR, volum III, a cura de Curt J. Wittlin.
NATURA, ÚS O ABÚS?, de la Institució Catalana d'Història Natural.
LITERATURA CATALANA ANTIGA, de Joaquim Molas i Josep Romeu.
AUTORS CATALANS ANTICS, volum I. Historiografia, de R. d'Alós-Moner.

FUNDACIÓ
JAUME I

Premis Baldiri Rexach

Amb l'adhesió del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya

LA
DELEGACIÓ D'ENSENYAMENT CATALÀ (DEC)
D'ÒMNIUM CULTURAL
CONVOCA

els

Premis Baldiri Rexach 1983 - 84
6.040.000 pts.

Aquests Premis són dotats per la FUNDACIÓ JAUME I, amb les aportacions dels receptors del llibre-Nadala que aquesta FUNDACIÓ tramet anualment. El seu àmbit és els Països Catalans.

I. PREMIS A LES ESCOLES

- 1) S'estableixen **10 premis de 400.000 pessetes cadascun**, que seran assignats a escoles que no hagin estat premiades en anys anteriors.
- 2) Serà premiada la qualitat global de la gestió escolar en l'aspecte concret de la catalanitat. Hom valorarà el lloc que ocupen la llengua i la cultura catalanes en la promoció i en altres activitats formatives (revistes escolars, aula de teatre, excursions, biblioteca, etc.). Hom tindrà en compte si les escoles es poden considerar plenament catalanes o, si són en vies de catalanització, que l'estan realitzant a curt termini.
- 3) Per a participar en aquests Premis cal omplir i trametre un qüestionari -que serà facilitat a les oficines de la DEC i de la FUNDACIÓ JAUME I- i la documentació que s'hi demana.
- 4) Les escoles ja presentades l'any anterior i no premiades que desitgin optar a aquesta convocatòria, només caldrà que presentin un nou qüestionari actualitzat, sense necessitat d'aportar nova documentació justificativa.
- 5) Els treballs hauran de ser escrits en català, i poden versar sobre qualsevol de les matèries o de les àrees dels cicles escolars citats, o bé ésser resultat d'activitats escolars que abastin diverses matèries o àrees: excursions, visites, festes, periòdics escolars, murals, diaris de classe, col·leccions, manualitats, àudio-visuals, etc.
- 6) Tots els treballs han d'ésser acompanyats d'una breu memòria manuscrita, no més llarga de dos folis, i signada pels seus realitzadors, en la qual s'especificarà les motivacions, les circumstàncies i la manera com ha estat realitzat el treball. Quan es tracti d'alumnes de 1r i 2n d'EGB o d'Educació Especial la memòria pot ésser presentada pel mestre.
- 7) El Jurat considerarà d'una manera especial aquells treballs que hagin suposat per als alumnes un esforç de penetració en la realitat social catalana del seu entorn, en la tradició cultural catalana, o que comportin l'ampliació i generalització escolar de vocabularis tècnics o científics i, en general, que s'insereixin en un context de normalització de l'ús de la llengua catalana a l'escola.
- 8) Els treballs hauran d'anar acompanyats dels noms, adreces i nivell de tots els alumnes membres de l'equip realitzador, així com també del nom, l'adreça i el telèfon de l'escola i del mestre responsable d'aquell equip.

II. PREMIS ALS MESTRES

- 1) S'estableixen **4 premis, dotats amb 100.000 ptes. cadascun**, que, si convé, podran ser substituïts per accèssits.
- 2) Seran atorgats a treballs inèdits de programació de cultura catalana o per a ensenyar en català qualsevol altra àrea concreta de Pre-escolar, EGB, Educació Especial, BUP, COU, FP i Escoles de Mestres, amb guió didàctic i de classe i, eventualment, exercicis. Tindran un mínim de 25 fulls i un màxim de 100 fulls (Din A-4) a doble espai, aproximadament 72 pulsacions per línia i escrits a una sola cara.
- 3) S'estableix una subvenció de 400.000 ptes. per a contribuir a l'edició del treball -o treballs- que el Jurat consideri de publicació recomanable.
- 4) Tots els drets de la primera edició seran reservats a la Fundació Jaume I, la qual disposarà d'un termini de trenta dies per comunicar si els exercirà per si mateixa o a través d'una editorial.
- 5) En sobre tancat a part, en el qual ha de constar el títol del treball, s'hi anotarà el nom, l'adreça i el telèfon de l'autor i els del centre on treballa.

III. PREMIS ALS ALUMNES

- 1) Els premis per alumnes seran atorgats a treballs normals de classe (i no fets expressament per participar en aquests Premis) realitzats preferentment en equip, per alumnes d'EGB, Educació Especial, BUP, COU o FP, i consistiran en **31 lots de llibres catalans per valor de 40.000 pessetes cadascun**, a triar pels interessats.

ASPECTES GENERALS

- 1) Els treballs, qüestionaris i altra documentació, hauran d'ésser adreçats a la DEC (Passeig de Gràcia, 42, 4rt 1.ª, Barcelona-7) abans del dia 15 de febrer de 1984, cada tarda de 4 a 8, o bé serà admès que portin matasegells fins a la mateixa data.
- 2) El veredict del Jurat és inapel·lable. Serà format per:

Carme Alcoverro	Rosa Boixaderas
Maria Rosa Caballé	Miguel Reniu
Josep Chalmeta	Irene Rigau
Elena Esteva	Josep M. Torres
Josep González-Agàpito	
- 3) Tant el nombre de premis com la seva dotació anual són variables en funció de les aportacions de les persones a les quals és enviat el llibre-Nadala de la Fundació Jaume I.
- 4) El lliurament dels Premis, que serà anunciat oportunament, tindrà lloc a principis de juny: a BARCELONA els premis a ESCOLES i MESTRES i al CASAL DE L'ESPLUGA DE FRANCOLÍ el premi als ALUMNES.
- 5) Cal fer constar específicament a quin premi es presenta el treball: a escoles, a mestres, o a alumnes.
- 6) Els treballs podran ser recollits durant els 3 mesos següents d'haver-se fet públic el veredict. Passat aquest temps, la Fundació Jaume I no se'n fa responsable.

“... aquells qui a Andrinòpoli
 repetiren l'exemple de
 l'heroicitat dels numantins;
 aquells qui deixaven llurs
 dones, tant com ells
 valeroses, per a defensar la
 ciutat de Gal·lípoli contra els
 genovesos; aquells qui
 posaven sota llurs peus
 dues dilatades nacions,
 —una, avançadíssima en
 civilització i mare d'ella
 entre tots els pobles
 d'Europa; l'altra, encara que
 aspra i inculta, tant
 poderosa que féu tremolar
 els monarques de l'antic
 continent en llurs trons, i
 per a vèncer la qual fou
 necessari el concurs de la
 cristiandat reunida en les
 aigües de Lepant—; aquells
 qui trocejaren els turcs a
 Artaquí, Aulaca, Tirra, Ània i
 el Mont Taure; destruïren
 els genovesos a Pera i a
 Gal·lípoli, feren fugir tot un
 emperador grec en la
 llegendària batalla d'Aprós,
 prengueren sagnanta
 venjança dels alans en el
 Mont Hemus; acabaren amb
 la dominació franca del
 ducat d'Atenes en la batalla
 del Cefis (en la qual morí el
 floret de la cavalleria feudal
 de l'Orient); i, finalment,
 feren flamejar prop de
 vuitanta anys en la ciutat de
 Pericles la triomfadora
 senyera de les barres
 d'Aragó. Quin poble pot
 envanir-se d'un fet com
 l'expedició catalana?”
 (Antoni Rubió i Lluch,
 Catalunya a Grècia,
 “L'Avenç”, 1906).

Fragment de l'oli de F.
 Moreno Carbonero. Hi
 apareixen les tres
 banderes o senyeres
 dels almogàvers: la de
 Sant Jordi,
 (Foto V. de Semir).

L'EXPANSIÓ DE CATALUNYA EN LA MEDITERRÀNIA

LA CATALUNYA MARINERA: DE L'EXPANSIÓ A LA MARGINACIÓ

Lluís Carulla i Canals

Aquesta XVII Nadala de la Fundació Jaume I commemora, com a efemèride notable, la Basílica de Santa Maria del Mar des de la seva consagració (1383-1983) i, partint d'ella, del barri de la Ribera i de la Barcelona encerclada per les muralles i els baluards. La Barcelona que s'expandia, cridada per la Mediterrània, a tots els confins del "Mare Nostrum".

Acabem la Cronologia, simbòlicament, amb la descoberta d'Amèrica, la qual cosa ens permet d'aturar-nos, en les notes presents, en la repudiació (inqualificable i significativa) d'Isabel la Catòlica respecte als catalans a l'hora de l'expansió hispànica per "les Índies", així com en la humiliant situació del seu marit, Ferran el Catòlic, rei d'aquella mateixa Corona Catalano-Aragonesa que havia dominat la Mediterrània durant tres segles.

* * *

L'Església de Santa Maria de la Mar, obra meravellosa i genial del gòtic català, fou la catedral de la Ribera, quan Barcelona encara era cenyida en part per les muralles romanes.

Aquella Barcelona emmurallada s'engrandí urbanísticament en sobrepassar aquells murs, entorn dels quals nasqueren viles estretament unides entre elles, alhora que la ciutat es desbordava.

En aquesta Barcelona d'extramurs creixia ràpidament, el segle XII, allò que havia de ser el fonament polític, mercantil i expansiu d'una Catalunya marinera, amb les grans drassanes¹, que permetrien la construcció simultània de tres grans embarcacions, i la consegüent proliferació d'obradors annexos i d'activa artesanía: mestres d'aixa, serradors, boters, calafats, fusters, alfondeguers, drassaners, ferrers, corders, velers, etcètera.

Així nasqué i es possibilità, en plena meitat de l'alta edat mitjana, el que arribaria a ser un empori d'expansió catalana en tots els confins del Mediterrani, a través de mitjans tan diversos, com

foren: croades, milícies cristianes, privilegis comercials, colònies, entroncaments reials per matrimoni, tractats de tràfic, ambaixades, consolsats, missatgeries mercantils, dret de batre moneda, transaccions i permutes territorials, etc.

També compten, o són testimoni de l'expansió marítima catalana, institucions i obres del país com l'Orde de la Mercè, estès per tota la Mediterrània, el Consolat de Mar, les activitats del Consell de Cent barceloní, la novel·la *Tirant lo Blanc*, de Joanot Martorell, inspirada en els fets de Roger de Flor, la Llotja de Barcelona, les Noves Drassanes de Barcelona, els "Capítols d'Atenes", la cèlebre Cartografia de Cresques.

Un empori català de grandesa.

L'empremta catalana a la Mediterrània, que el pou de coneixements que és Josep Maria Ainaud de Lasarte detalla minuciosament en aquesta Nadala, fou tan intensa i extensa que, com diu la Crònica de Ramon Muntaner: "*Nengun peix se gosarà alçar sobre mar si no porta un escut o senyal del rei en sa coa*".

I aquest escut o la seva bandera senyorejà a Palestina, Jerusalem, Trípoli, Síria, Mallorca, Marroc, Sardenya, Montpeller, Alexandria, Tir, Eivissa i Formentera, Tunis, València, Acre, Sicília, Armènia, Múrcia, Constantinoble, Antioquia, Pèrsia, Rosselló, Palerm, Calàbria, Malta, Nàpols, Gerba, Xipre, Sardenya, Còrsega, Portes de Ferro, Tràcia, Gal·lípoli, Cassàndria, Mont Athos, Macedònia, Tessàlia, Pisa, Ducat d'Atenes, Neopàtria, Catània, Càller, Damasc, Rodes, Albània, Trebisonda, Etiòpia, Eslavònia, l'Alguer, l'Epir...

No és d'estranyar que al grandios saló del Palau dels Ducs de Venècia, on figuren els escuts de totes les nacions que hi tractaven, hi hagi el nostre, el qual es troba també en múltiples pedres —respectades malgrat la incúria dels segles— en fortaliseses, muralles, portals, catedrals, etc.

El Compromís de Casp

La sentència de Casp és l'entronització de la dinastia castellana a Catalunya.

1. La drassana de Barcelona iniciada per Jaume I és la més gran i completa, de les de tipus medieval, que es conserven avui al món.

Després, l'enllaç definitiu de les corones amb el matrimoni de Ferran II i Isabel facilità l'hegemonia castellana.

Potser Ferran el Catòlic esperava que un cop esdevingut rei de Castella, podria imposar la seva voluntat a Isabel i que, saltant per damunt dels pactes que l'empetien aconseguiria ésser ell qui dirigís els afers dels reialmes. Va equivocar-se, però, si creia aconseguir-ho fàcilment. El caràcter dominant d'Isabel fou un obstacle als dissenys del seu marit.

Hernando del Pulgar, a la seva *Crònica*², escriu:

“Em vaig adonar que el Rei era un servidor de la Reina”:

“Si el Rei vol despatxar alguna correspondència, no pot segellar-la sense permís d'ella, que llegeix totes les seves cartes; i si en llegeix alguna que no li plau, l'esquinça en presència del propi rei”.

Abunden i coincideixen en la infelicitat del casament tots els tractadistes del regnat³.

Amb tot *“es va reclamar que passessin a Castella els tècnics catalans i aragonesos experts en els nous mètodes militars. Gràcies a aquest equip, la causa d'Isabel féu grans progressos en molt poc temps”*⁴.

L'exclusió, per Isabel la Catòlica, de la gent d'una Catalunya marinera i, per tant, experimentada per a embarcar cap a Amèrica.

La Catalunya ancestralment marinera i, com a projecció d'aquesta, l'expansió dels catalans al Mediterrani, fou tan gloriosa que demostra, com recalca Ferran Soldevila⁵, que la més trista de totes les exclusions que la política dels Reis Catòlics va perpetuar, la més funesta per a Catalunya –i també per a Espanya– fou la que va impossibilitar de **relacionar-se i comercialitzar directament** amb el Nou Món la gent més ben dotada per a les empreses marítimes i mercantils, els qui ja tenien una tradició i una experiència, els qui podrien haver bastit un imperi comercial com el que havia bastit Catalunya a l'Edat Mitjana i que sub-

sistiria en part fins al començament del segle XVIII, o com el que bastiren aviat Anglaterra i Holanda, que arribarien a tenir el 90 % del tràfic comercial.

Isabel la Catòlica, precursora del centralisme a ultrança.

Malgrat la incauta creença popular que *“tanto monta, monta tanto, Isabel como Fernando”*, Isabel fou, en realitat, la veritable precursora del centralisme a ultrança que tant ens ha fet patir.

Cal recordar, que ja la concòrdia dictada per Isabel i Ferran a Segòvia el 15 de gener de 1475 no podia ser més humiliant per al rei⁶.

6. En virtut de la concòrdia aprovada pels reis, s'estatuïa que en les cartes patents de justícia, crides, monedes i segells, figurarien els noms del rei i la reina, precedint el d'aquell, però les armes de Castella i Lleó precedirien les d'Aragó i Sicília. Els homenatges de les fortaleses serien fets a la reina, com fins aleshores. Amb les rendes del reialme es pagaria tot allò que fos necessari, i allò que sobrés seria comunicat per la reina al rei, que podria fer-ne el que volgués. Els oficials de finances ho serien per la reina, i ella expediria els lliuraments del tresor. Per a la provisió de càrrecs eclesiàstics, la súplica seria adreçada a tots dos, però a voluntat de la reina. Amb els càrrecs municipals, el rei proveiria amb facultat de la reina.

La supeditació, doncs, del rei a la reina rebia una nova plasmaria legal. Isabel apareix en aquesta concòrdia com a “legítima successora i propietària” dels regnes castellans, deixant de banda tota pretensió directa de Ferran al tron de Castella. La prelació de Castella respecte als regnes catalanoaragonesos és oficialment proclamada.

Si Catalunya hagués conservat la seva dinastia nacional i l'enllaç hagués arribat a realitzar-se, mai no hauria pogut ésser pactat en tals condicions d'inferioritat. Castella no hauria tingut, com va tenir des del primer moment, la total embranzida de la reialesa, en la seva cursa cap a l'hegemonia: hauria topat amb la resistència del monarca català, que no s'hauria esforçat a relegar a segon terme els seus propis reialmes, ni hauria procurat per tots els mitjans, com va procurar Ferran el Catòlic, la ingerència castellana en aspectes vitals dels Països Catalans. Això suposant que l'enllaç hagués arribat a realitzar-se –fet possible, però ben dubtós. Perquè hi havia, d'una banda, l'agut nacionalisme castellà, que, si va rebre amb recel un rei com Ferran el Catòlic, hauria recelat molt més, potser fins al punt de rebutjar la seva candidatura a la mà d'Isabel, d'un rei procedent de Catalunya, amb un altre idioma i una altra mentalitat.

.....

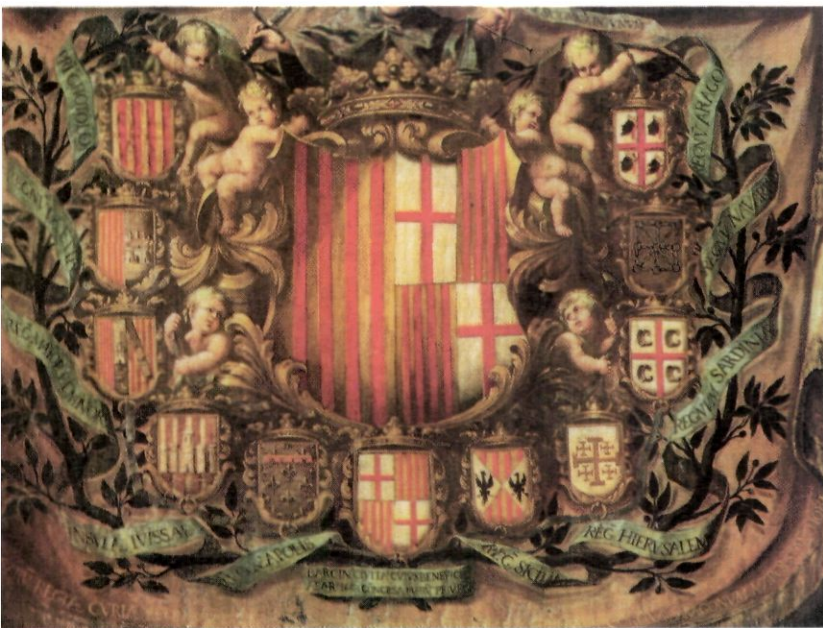
A Santes Creus, durant tot el regnat, per bé que procedent del temps de Joan II, hi haurà un abat castellà: Pedro de Mendoza (1470-1519); a Poblet, durant els anys 1480-1478, Juan Pueyo Coello, **aquell lleonès que Ferran el Catòlic nomenà de reial ordre president de la Generalitat de Catalunya**. D'altra banda, els monarques no obliden un altre mitjà de penetració, que donarà aviat resultats esplèndids, fins al punt de posar grans dominis patrimonials catalans en poder de cases nobiliàries castellanes: els enllaços matrimonials entre els magnats de Castella i Catalunya. FERRAN SOLDEVILA - *Història de Catalunya*, Volum II.

2. HERNANDO DEL PULGAR, *Crònica*, part 2.ª, capítol IV.

3. Dormer, Zurita, Marañón, etc.

4. VICENS VIVES, *“Els Trastàmars”*, pàg. 214.

5. FERRAN SOLDEVILA, *Història de Catalunya: «Ingerència castellana a Catalunya: L'exclusió de Catalunya de les Grans Empreses Hispàniques»*, Capítol XXI, Volum II.

Apoteosi heràldica del 1681, amb l'escut de Barcelona voltat pels escuts dels territoris units a la Corona d'Aragó amb la col·laboració i l'esforç de Barcelona: Principat de Catalunya, Regne de València, Regne de Mallorca, Regne de Menorca, illa d'Eivissa, Regne de Nàpols, Regne de Sicília, Regne de Jerusalem, Regne de Sardenya, Regne de Navarra i Regne d'Aragó. Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona. (Foto Salmer)

En el seu testament, Isabel la Catòlica estableix que les terres d'Amèrica descobertes o per descobrir, guanyades o per guanyar, *han de restar incorporades als regnes de Castella i Lleó, i mana que sols els naturals dels dits regnes puguin anar a les Índies i aprofitar-se'n, i que solament als regnes castellans arribi tot allò que en vingui.*

"Poques vegades –diu Ferran Soldevila–, l'abassegador NACIONALISME CASTELLÀ s'ha mostrat tant al viu."

No fou sinó per *mercè especial*, com diu Oviedo⁷, que alguns súbdits de la Corona catalano-aragonesa van poder passar al Nou Món o comerciar-hi.

El rei Ferran s'hagué de *parar tres humiliants dies a Turégano*, per ordre de la reina –encara soltera–, mentre aquesta es feia escriure la ja esmentada concòrdia reial.

El caràcter dominant, abans recalcat, d'Isabel fou detectat pels seus contemporanis i confirmat pels autors prestigiosos d'avui.

7. OVIEDO, *Historia General y Natural de las Indias* (1851):

"Asimesmo no pueden ser mercaderes en las Indias, ni tratar, contratar ni aun pasar a ellas, y por consiguiente ni gozar de sus privilegios, los

Estrangeros de los Reinos de Castilla y León. Navarros y Aragoneses y Catalanos los debemos contratar en la clase de Estrangeros, como a los Portugueses, Italianos, Flamencos y otros, cuyas provincias no están unidas a dichos reinos de Castilla y León, y a las Indias accesoriamente". Porque en tanto que la Catholica Reyna doña Isabel vivió, no se admitian ni dexaban pasar a las Indias aragoneses ni catalanes, ni valencianos o vasallos del patrimonio real del Rey Catholico."

Carles III, en 1778, liberalitza el comerç amb Amèrica.

Així acabà el monopoli que havia gaudit i exercit de primer Sevilla i després Cadis. De tots els ports catalans, ben equipats, s'inicià immediatament l'exportació i la importació, el comerç directe, que havia prohibit Isabel la Catòlica. Feia 286 anys que els catalans esperaven *l'aixecada de la veda!* A la costa catalana, les drassanes construïen embarcacions –sense parar– que havien de posar la proa a Amèrica, i el comerç amb aquesta començà de fort, compensant –quan no guanyant– els segles perduts per imposició del *nacionalisme castellà*.

Vivència, malgrat tot, de la nació catalana.

És, no pas sembla, una fatalitat històrica que en els moments crucials i decisius dels inevitables contactes i relacions –i fins i tot a vegades convenients– entre Catalunya i Castella (compresos els seus Regnes històrics), que Catalunya (la que lliurà Múrcia a Alfons X de Castella per *pura gentilesa i magnanimitat* de Jaume I) hagi rebut tothora decepcions, greuges, incomprendiments, insolències, agressions d'alta cancelleria o despietadament guerrerres.

Però Catalunya, en tota la seva llarga i agitada història, no s'ha ajupit com ho han hagut de fer altres nacions petites –i grans!– que confrontaven amb un veïnatge molest, abassegador.

De quan "hasta las cotorras de Cuba llevarán luto"⁸

Isabel la Catòlica poc podia pensar que arribarien els luctuosos anys de les guerres colonials de Filipines i de Cuba, en què els governs centrals exigirien d'embarcar cap a les guerres de les "seves" colònies, no solament als descendents dels seus súbdits, d'Isabel, als qui havia reservat *en exclusiva* l'expansió a les Índies, ans també *si no de grat, per força*, als descendents dels qui foren considerats dintre de la península *com a estrangers*. I que si foren els navegants d'Isabel la Catòlica els descobridors, també les colònies per ells fundades serien les primeres del món a exigir, per la força, la independència d'aquell vastíssim imperi colonial, enduts per un nacionalisme que lluitava contra el saqueig, l'explotació i el desgovern.

8. Frase que la tradició popular ha posat en boca del general mallorquí Valerià Weyler.

Santa Maria de la Mar, obra mestra del gòtic català, mostra una coherència notable, gràcies a haver estat construïda amb una rapidesa inusitada en un edifici de proporcions tan grans. Les obres, que foren dirigides per Berenguer de Montagut, començaren el 1328 i culminaren el 1383 (excepte la torre meridional, la qual fou acabada l'any 1909). Vista de l'absis que permet d'apreciar també algunes de les notables vidrieres del temple (Foto R. Manent).

SANTA MARIA DE LA MAR, CATEDRAL DE LA RIBERA

SANTA MARIA DE LA MAR, CATEDRAL DE LA RIBERA

ESBÓS D'UNA HISTÒRIA DE SIS SEGLES

Joan Bassegoda i Nonell

LA Mediterrània ha estat sempre una via de comunicació entre Barcelona i els altres ports de les costes d'Itàlia, França, Grècia i l'Orient. Per mar arribaren els fenicis, els grecs i els romans, i la petita ciutat de Barcelona, damunt del mont Tàber o turó del Miracle, tenia un port a l'altre cantó del Montjuïc.

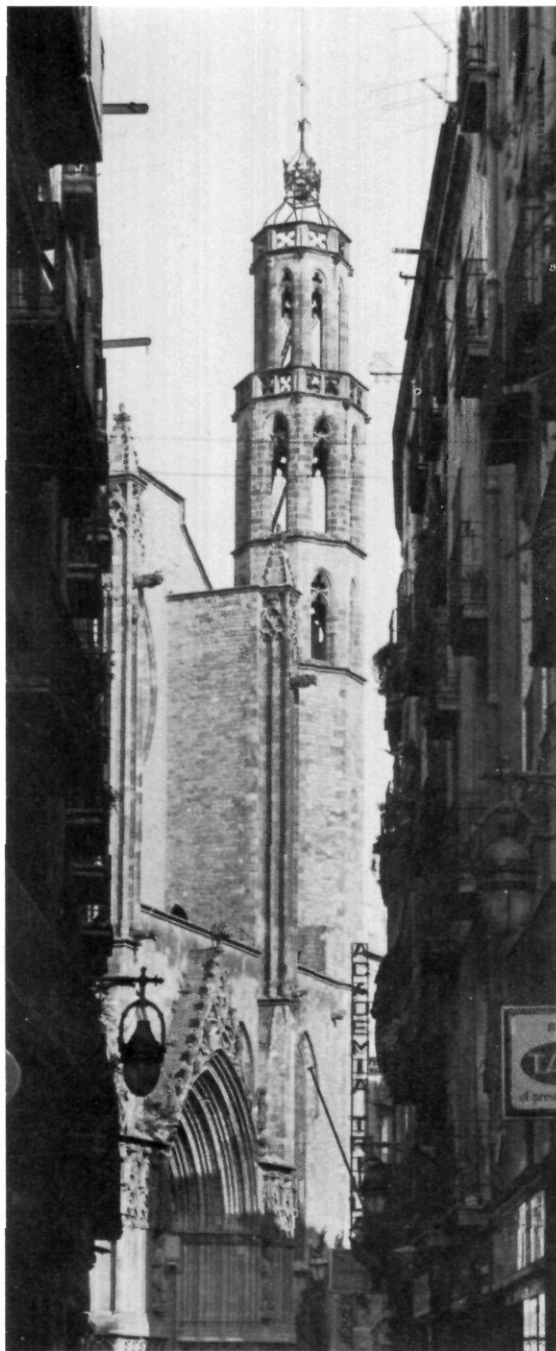
En els segles medievals, la ciutat creixia excessivament de pressa dintre el cinyell de les muralles romanes construïdes després de la primera invasió dels pobles bàrbars a la darrerria del segle tercer.

Al temps que es bastien les muralles era martiritzada a Barcelona, molt joveneta, la verge Eulàlia, que segons la tradició va morir al carrer que ara duu el nom de Davallada de Santa Eulàlia.

La Vilanova de Mar o barri de la Ribera

Quan les muralles no pogueren contenir la població creixent de la ciutat es formaren els barris extramurs, anomenats viles noves, una de les quals va ser la Vilanova de Mar o del Portal Major, o també Burgada de Mar, situada entre la plaça del Blat, més tard de l'Àngel, el Mercadal i el desguàs del rec del comte Mir.

En la Vilanova de Mar es construïren els banys vells en el segle segon i els banys nous en l'onzè, dels quals resten només els noms en sengles carrers, sempre a banda i banda de la via romana del Vallès que baixava del coll de Montcada fins al Portal Major, prop del qual hi havia el maell gran o escorxadador.

El carrer de l'Argenteria, l'antic camí del mar. Després s'hi establiren forjadors d'espases, de llances i dagueries i també argenters. Els primers ocupaven la part més pròxima al mar, que, per aquest motiu, fou anomenat (i ho és encara) de l'Espaseria.

Els argenters s'establiren en el tros que hi havia entre la plaça del Blat (de l'Àngel) i l'església de Santa Maria.

Els argenters foren fidels a aquest carrer fins a les acaballes del segle XIX, que traslladaren les botigues i els obradors al carrer de Ferran. L'any 1850 encara ens és descrit el carrer de l'Argenteria com el més resplendent de Barcelona, amb el luxe de les seves joies, adreços, penjolls, anells, capses de rapè, capses de lumins, segells per als rellotges, botons, etc.

Les més antigues famílies d'orfebres de la ciutat procedeixen dels obradors d'aquest carrer.
(Foto Jordi Gumí).

Santa Maria des de la torre de la Catedral, una fotografia realment simbòlica, en la qual es veu l'enorme mola del temple sobresortint pel damunt dels terrats del barri de la Ribera (Foto Jordi Gumí).

La capella primitiva

Aquest barri o burgada de Mar comptà des de temps molt endarrerits amb una petita capella dedicada a la Mare de Déu, Estrella de la Mar, situada enfront de l'actual porta de les Moreres en la cantonada del carrer de l'Espaseria.

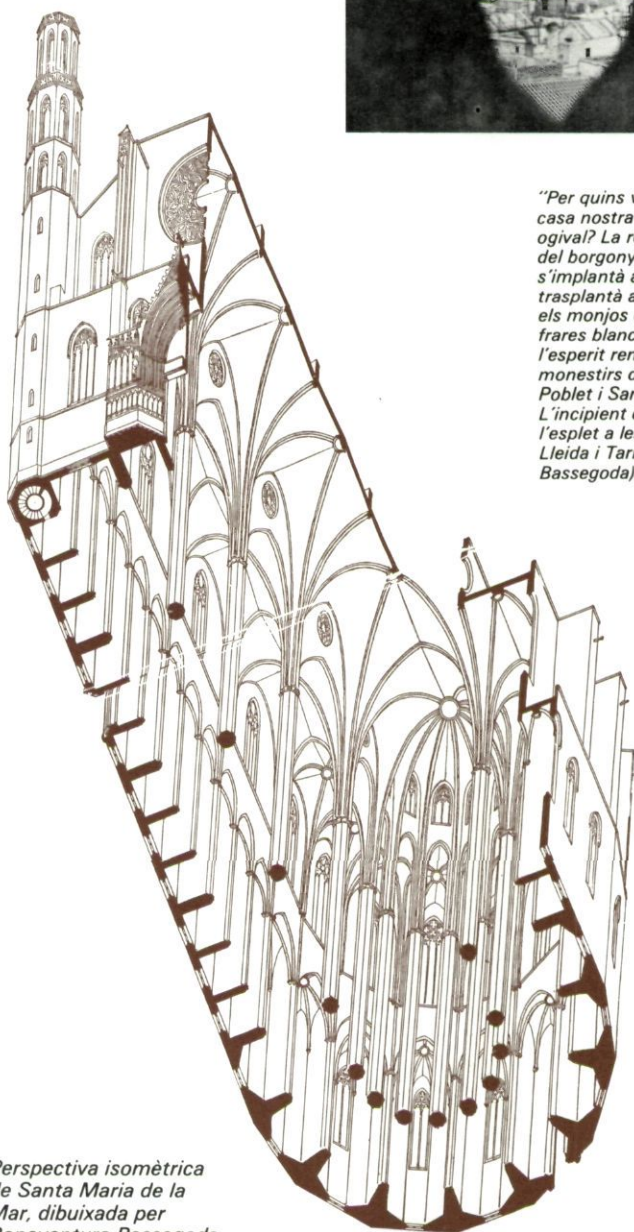
Hi ha notícies escrites d'aquesta esglesiola d'ençà de l'any mil. Era molt modesta i els documents la mencionen com a *parvum templum*; en part fou construïda amb el llegat de Bernat Marcús, en el segle XII, per tal que servís per a l'enterrament dels qui morien a l'hospital que ell havia establert.

Santa Eulàlia a la capella "de la sorra del mar"

Quan el pretor Dacià ordenà el martiri de la verge Eulàlia, a començament del segle quart, els cristians recolliren les despulles de la santa i les enterraren en un monestir que hi havia per l'indret on ara hi ha l'arc de triomf de l'Exposició de 1888, i que es conegué amb el nom de Santa Eulàlia del Camp. En el moment de la invasió sarraïna les relíquies de la santa foren amagades a la capella de Santa Maria, que des del segle onzè era coneguda per *Santa Maria de la sorra del Mar* o *capella que hi ha tocant a la sorra del mar*. Hom pensa que el cos de la santa degué conservar-se en un sarcòfag romà que fou pila baptismal fins al 1936, i que ara figura al Museu Arqueològic.

Trasllat a la catedral

Després de l'alliberament de la ciutat per Lluís el Pietós, l'any 801, s'havia perdut la memòria del lloc on fou amagat el cos de la santa. L'any 878 el bisbe de Barcelona, Frodoí, cercà les relíquies i les trobà enterrades a l'església de Santa Maria de la Mar. La cerimònia de la invenció de les relíquies es pot veure representada en la cara posterior del sepulcre de Santa Eulàlia, a la cripta de la catedral.

Perspectiva isomètrica de Santa Maria de la Mar, dibuixada per Bonaventura Bassegoda i Musté.

"Per quins verals vingué a casa nostra l'arquitectura ogival? La reforma austera del borgonyó Sant Bernat s'implantà a Claraval i es trasplantà a Fontfreda, d'on els monjos cistercencs o frares blancs porten l'esperit renover als monestirs de Vallbona, Poblet i Santes Creus. L'incipient estil nou assoleix l'esplet a les catedrals de Lleida i Tarragona" (Joan Bassegoda).

Dues escenes del martiri de Santa Eulàlia procedents del retaule de Bernat Martorell conservat al Museu Episcopal de Vic (Fotos Salmer).

Les relíquies foren aleshores trasladades des de Santa Maria a la catedral dins d'un nou sarcòfag més petit, que avui dia es pot veure al fons de l'absis de la cripta de la catedral.

També hi ha una làpida que commemora el trasllat el 878.

L'any 1327, un artista de Pisa estava fent un nou sarcòfag per a la santa, que fou col·locat damunt de vuit columnes d'alabastre. El 1337 el sepulcre estava ja llest, i dipositada en el seu interior l'arqueta amb els ossos de la santa, que foren momentàniament retirats, per tal d'acabar l'obra de la cripta gòtica.

Una cerimònia solemne

Finalment, el 1339, es féu una solemníssima cerimònia per tornar al sepulcre l'arqueta de les relíquies. Hi assistiren el cardenal Bernat d'Albi, delegat del Sant Pare, els reis Pere III de Catalunya i Jaume II de Mallorca, la reina Elisenda de Montcada, vídua de Jaume II d'Aragó, l'arquebisbe de Tarragona i el bisbe de Barcelona, fra Ferrer d'Abella, a més de moltíssimes personalitats que anaren en processó a Santa Maria de la Mar amb gran cerimònia. La crònica de Pere III diu que "la traslació i processó fo així meravellosa e solemne que quasi creure no es poria".

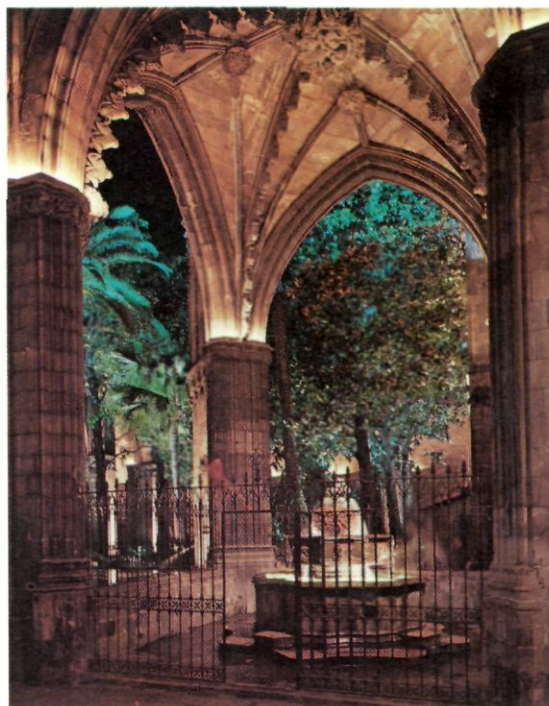
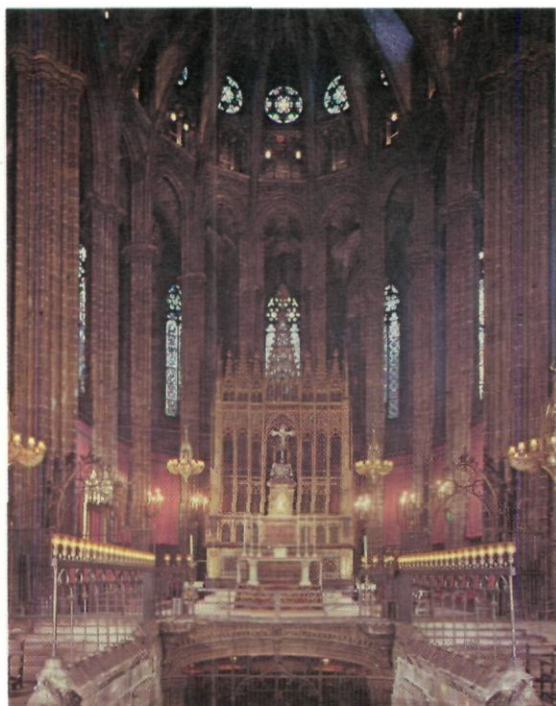
En la tapa del sepulcre hi ha representada la cerimònia, i es pot veure el rei a qui, curiosament, acompanya un gosset, els notaris, les dignitats i el mestre major de la catedral Jaume Fabre, que tingué el privilegi de portar amb les seves mans el cofret de les relíquies, acompanyat dels paletes o llombards de l'obra.

En la part del darrera de la tapa, els àngels pugen al cel l'ànima de Santa Eulàlia.

Un barri que creix ràpidament

La Vilanova o Burgada de Mar va créixer molt en el segle XIII, i en el seu àmbit hom construí obradors de fusters, boters, mestres d'aixa i alfòndecs o hostatgeries, a més de la drassana, que s'estenia des del carrer Ample fins al de Canvis

Dues visions de la Seu barcelonina: la cripta, dedicada a Santa Eulàlia i el famós temple i la font del claustre (Fotos Salmer).

Mariners salvats del naufragi del seu vaixell. Fragment del retaule atribuït al pintor barceloní Ferrer Bassa. Museu Episcopal de Vic, Osona (Foto R. Manent).

"A les humils barraques de la naixent Vilanova de la Mar, fora de les muralles de la ciutat romana, hi vivia un poble de pescadors, mariners i carregadors del moll, que s'anava eixamplant al voltant de Santa Maria de prop del portal de Mar, l'antiga capella de les Arenes. Esdevinguda parròquia des de mitjan segle XI, la importància del veïnat nombrosíssim exigia un lloc més escaient per tal de complir els deures religiosos i –per què no dir-ho?– per tenir la vanitat d'una catedral pròpia, la Seu de la Ribera. Aquest estimul de gelosia envers la Seu episcopal féu que els fidels s'imposessin l'obligació de rendir-hi treballs voluntaris". (Bonaventura Bassegoda i Amigó).

El barri de la Ribera decideix de fer la seva catedral pròpia

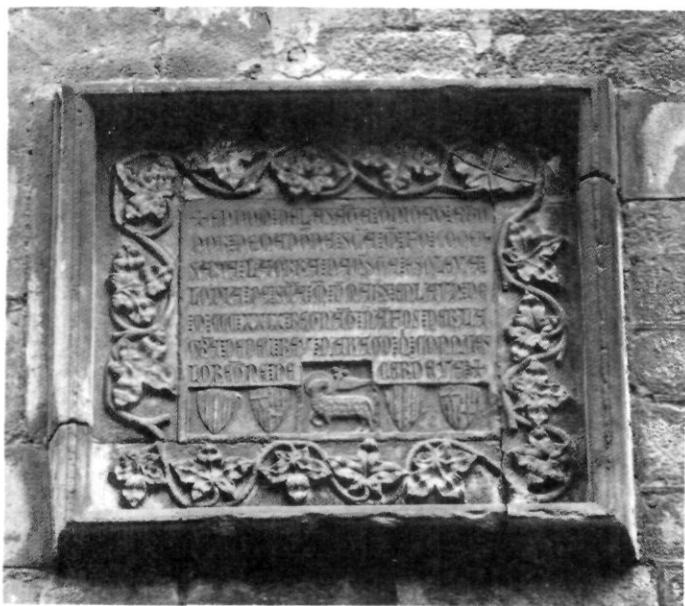
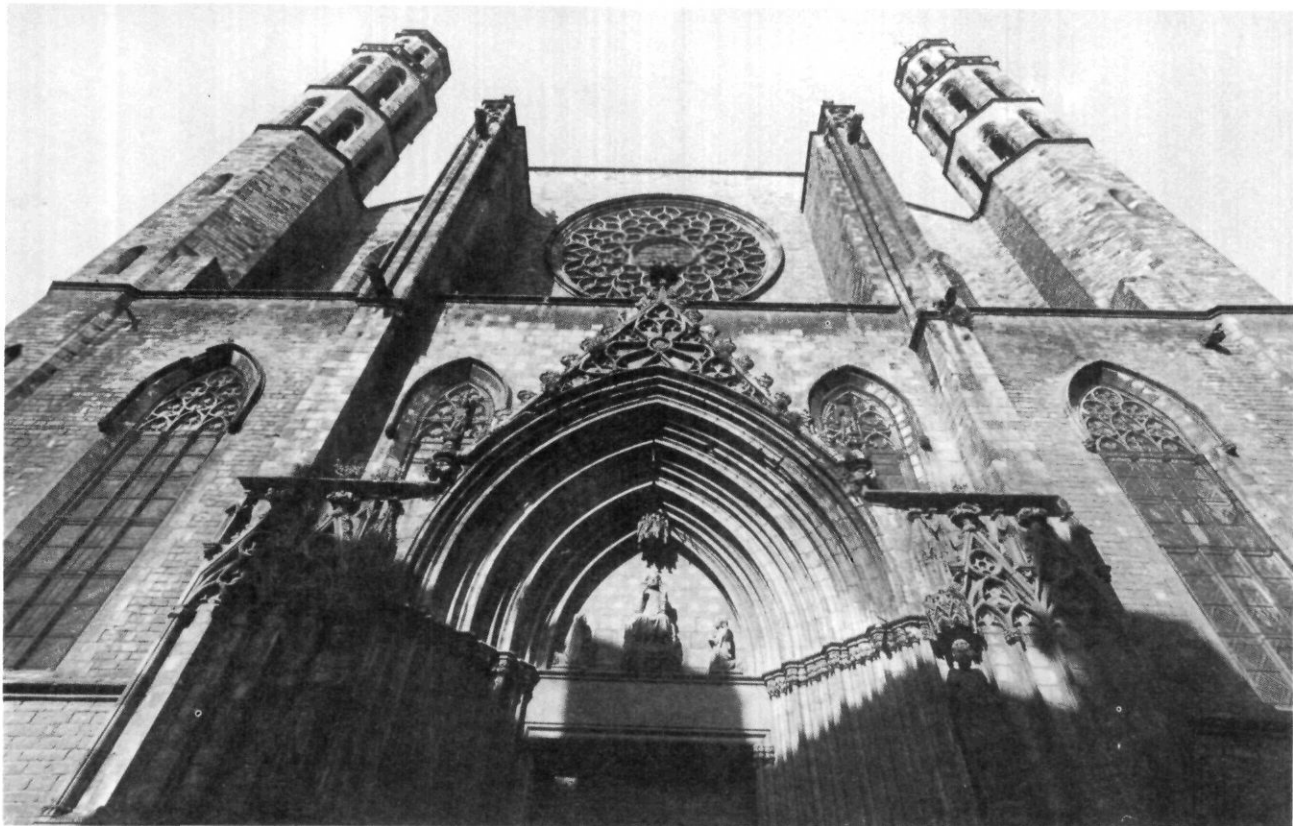
Quan el bisbe Bernat Pelegrí decidí d'aixecar la nova catedral gòtica damunt la romànica, el 1298, la gent del barri de Ribera considerà que tenia de fer un esforç digne de la pietat de la Vilanova de Mar. Els dignitats eclesiàstiques, els cavallers i els menestrals feren causa comuna per tal de tenir una església magnífica en lloc del *parvum templum* antic.

Vells. El 1233 s'hi establí el convent de Santa Clara, que fou una joia de l'estil gòtic i que subsistí fins a l'enderrocament del barri de Ribera, a partir de 1715. Alguns fragments del claustre de Santa Clara, molt semblant del que hi ha a Pedralbes, es conserven al Museu Marès.

El Born

El Born és un paratge en forma de plaça rectangular allargada i situat entre l'antic pla d'en Llull i la plaça de Santa Maria.

En aquesta plaça se celebraven les festes ciutadanes, les justes, els torneigs, les processons i el carnaval. Si les fires de l'alimentació es feien al Mercadal, i les de ceràmica i de fustes a la Bòria, el Born acollia les fires de l'argenteria i del vidre, com descriu, ple d'entusiasme, Tirso de Molina, el famós dramaturg del segle XVI. Per Cap d'Any i per Sant Joan, els consellers del municipi barceloní visitaven en lluita cavalcada les fires del Born.

Lápidia commemorativa del començament de l'obra, l'any 1319, situada junt al portal de la Passioneria o de les Moreres:

"En nom de la Santa Trinitat a honor de Madona Sancta Maria fou començada l'obra d'aquesta església lo dia de Sancta Maria de Març de l'any MCCCXVIII regnant Nanfós (Alfons) per la gràcia de Déu Rey Daragó qui conques lo regne de Sardenya".

D'ençà de 1009, la petita església "de la sorra del mar" era capellania depenent dels canonges de la Seu, i aquesta situació no era gaire favorable per a la construcció d'un nou temple, puix totes les rendes anaven a parar a la Canonja de la Catedral que tingué la seva casa, d'ençà del segle xv, al Pla de la Seu.

La primera pedra

L'any 1324, però, el bisbe Pons de Gualbes creà tres ardiaconats en el curs d'una reunió del capítol de la Seu. Foren els del Vallès, del Penedès i de Mar. El 1326, Arnau Sescomes fou nomenat ardiaca de Mar, i l'any següent fou conferida la dignitat a Bernat Llull, que féu les accions necessàries per a la construcció de l'església nova, la primera pedra de la qual fou col·locada el 1329, amb assistència del bisbe Pons. L'ardiaca Bernat Llull fou enterrat a Santa Maria.

Govern popular, una tradició que arriba als nostres dies

Santa Maria de la Mar es governa per la Junta d'Obra i el Consell de la Vint-i-cinquena. La Junta d'Obra, la formen cinc feligresos d'ençà de 1427, que són elegits el 24 de febrer de cada any, festivitats de Sant Maties, davant d'un notari que aixeca acta de l'elecció i, en nom del president de la Junta d'Obra i del Consell de la Vint-i-cinquena, lliura la clau de l'església al senyor rector perquè,

“Cada vegada que es treien del fons dels talls les pedres de raig amarrades amb cordes, les gents del país, nobles o terrassans, es feien lligar amb elles pels braços, pel pit i per les espatlles i traginaven les pesants tosses com si fossin haveries”. (Abat Suger de Saint Denis)

Bastaiços i macips de ribera que figuren esculpits al peu de l'altar, a la porta major i als capitells del portal principal. Pertanyien al gremi que agrupava les colles de camàlics que, amb capçana o palanquí, carregaven i descarregaven les naus. (Gravats cedits per la Junta d'Obra).

en nom dels parroquians, faci ús del temple durant un any.

Inicialment, el Consell es reunia a la casa de la Passioneria, al Fossar de les Moreres, després al pont del Palau Reial, un cop destruït aquest edifici el 1875, i actualment ho fa a la cripta dels beneficiats, situada darrera la sagristia de la cripta del Santíssim, lloc que fou descobert en fer les obres de la capella subterrània del Sagrament.

A l'origen de la Casa de Convalescència

Un feligrès de Santa Maria de nom Pau Ferran, mort el 19 d'octubre de 1649, llegà la seva fortuna per a la creació de la casa de Convalescència en la qual, aquells qui sortien de l'hospital de la Santa Creu poguessin gaudir d'una quinzena de repòs i bona alimentació abans de retornar al treball. La Junta d'Obra de Santa Maria és hereva de confiança de Pau Ferran, i un dels seus membres forma part de la Junta de la Casa de Convalescència, primer en l'antic Hospital de la Santa Creu i ara al de Sant Pau.

La construcció del temple

Pel que fa a l'edifici, el 2 de març de 1329 fou signat el contracte entre els obrers de Santa Maria i els mestres de cases Berenguer de Montagut i Ramon Despuig, i la primera pedra fou solemnement posada al cap de l'església el 25 de març de 1329, festivitat de l'Anunciació.

Començada l'església per l'absis, s'hi féu la girola i la volta del presbiteri, la clau de la qual, de dos metres de diàmetre i sis tones de pes, representa la Coronació de la Mare de Déu a l'Empiri. Aquesta clau, destrossada per l'incendi sacríleg de 1936, fou restaurada l'any 1971.

Participació popular

En la construcció de l'església, hi col·laborà tothom, però sobretot cal destacar l'esforç dels hu-

Edificació d'un temple sota la direcció d'un bisbe; pintura mural gòtica de l'església de Santa Maria de Lluçà, al Lluçanès (Foto Salmer).

mils bastaixos de ribera o de capçana, o sigui els descarregadors del moll, que transportaren gratuïtament tota la pedra, que fou regalada pel rei, des de les pedreres de Montjuïc. En record d'aquest fet, a la porta principal de Santa Maria són representats els dits bastaixos en dues plaques de bronze, on hom els veu transportant grosses pedres sobre les espatlles.

Un cop enllestit el presbiteri, la construcció prosseguí pels murs, per les capelles laterals i pels contraforts que foren acabats, així com la façana principal, entre 1330 i 1352.

Presència reial

El 1353, el rei Pere III, abans d'embarcar cap a Sardenya per lluitar contra el jutge rebel Ferran d'Arborea, pujà dalt d'un cadafal col·locat enfront del portal major i, revestit amb els atributs reials, ceptre i corona, dirigí la paraula als habitants del barri de Ribera.

La font gòtica

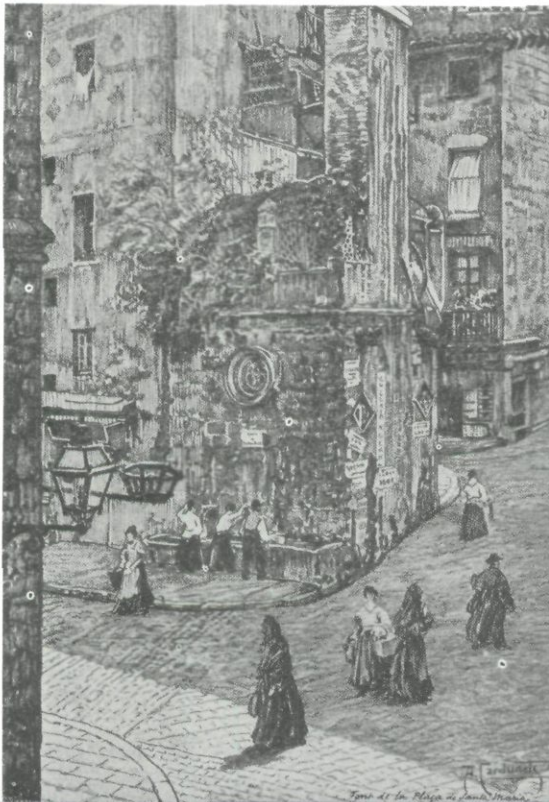
La plaça de Santa Maria era aleshores el fossar petit, puix el gran era el de les Moreres i, en el segle XV, el mestre major de la Catedral i de la Casa de la Ciutat, Arnau Bargués, hi construí la font que avui encara pot veure's al final del carrer de l'Argenteria.

Projectes per a aïllar l'edifici

En el projecte de Reforma de Barcelona, la realització del qual fou iniciada el 1907 amb la Via Laietana, l'arquitecte Lluís Domènech i Montaner havia proposat, concretament l'any 1914, de fer un carrer per tal d'unir la Via Laietana amb la plaça de Santa Maria, enderrocant les cases del carrer de les Caputxes i deixant la font aïllada, amb una fletxa al damunt commemorant el trasllat de Santa Eulàlia. Per sort, el projecte no es dugué a terme i avui encara subsisteixen les cases gòtiques del carrer de les Caputxes, de les quals el pintor i escenògraf Mestres Cabanes va fer unes excel·lents aquarel·les l'any 1924.

La font gòtica fou construïda l'any 1402. Consta de tres brocs i està guarnida amb armories, gàrgoles i un petit rosetó calat; sobre la font hi ha un jardí penjat i una torre d'aigua (Dibuix d'A. Cardunets).

"Hom pot imaginar-se el quadre animadíssim del rem en plena febre de treball, entre el grinyol de corrioles i argues, els trucs de masseta i escarpia, el so metàl·lic de buixardes i tallants, els cops de martells i picots i els crits dels caps de colla. I tot això, de sol a sol, un dia i un altre, cinquanta anys seguits, una pedra damunt de l'altra, s'anà alçant l'admirable monument". (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda i Amigó).

"Santa Maria de la Mar és l'única gran església gòtica catalana perfectament acabada en el seu exterior. A les façanes hi ha els caràcters essencials del gòtic català, que la diferencien del gòtic continental o europeu: domini de les línies horitzontals; predomini dels espais plens sobre els buits; coberta amb terrats, sense teulades; preferència per les grans superfícies nues; contraforts massissos, sense arcs boterells, i torres octogonals, acabades amb terrats". (Alexandre Cirici Pellicer, Barcelona pam a pam, 1971).

Façana principal o imafrent, amb el timpà i el gablet rematat per una gran carxofa. A la llinda del portal hi ha una pintura molt borrosa d'una processó en la que hi figura Carles V que porta una vara del tàlem (Foto cedida per la Junta d'Obra).

Les làpides, els pergamins, els escuts, els relleus de pedra i bronze han perpetuat, en portes i capitells, la potent col·laboració dels humils amb les nobles famílies de l'ubèrrim barri de la Mar, els mercaders, els artesans i els menestrals i, molt especialment, l'entusiasta gremi dels macips de ribera o bastaixos de capçana (camàlics), oficis que constituïen la "mà menor". La seva aportació a la construcció de Santa Maria de la Mar fou tan important que Pi i Arimon, repetint paraules del rei Pere el Cerimoniós, diu que Santa Maria "fou edificada per la pietat i la devoció dels seus parroquians".

Relleus procedents de la porta principal de Santa Maria de la Mar (Fotos Arxiu Mas).

Lligam estilístic amb altres construccions de l'època

L'obra de Santa Maria continuà amb la construcció de les esveltíssimes columnes de la nau major, que recorden les de la catedral de Ciutat de Mallorca i les de la Seu de Manresa, també vuitavades i altíssimes.

L'any 1379 s'havien clos ja les tres voltes de la nau major, que tenen representades, a les claus respectives, l'Anunciació, el Naixement i el rei a cavall.

Un accident lamentable

L'endemà del dia de Nadal de 1379, la bastida de fusta de sota la volta del quart tram de la nau major es va cremar i el foc causà danys a les pedres de la volta, als nervis i, especialment, a la clau de volta, la imatge de la qual representant el rei a cavall restà completament destruïda.

El rei Cerimoniós s'enfadà moltíssim i ordenà tot seguit que es refessin la volta i la clau, puix en ella havia volgut representar el seu pare Alfons –el Benigne–, i havia pagat ja aquesta part de l'obra, como ho demostren els escuts reials del tambor de la clau.

Va procedir-se immediatament a la reparació, però com que era impossible de treure la clau, sense desmuntar tota la volta, es limitaren a enganxar-hi una peça de guix que, per desgràcia, era de molt baixa qualitat. Damunt el guix pintaren els colors de l'escut i la gualdrapa del cavall, així com el fons blau amb estrelles platejades.

Quan tingué lloc l'incendi de 1936, aquesta mena de màscara de guix es despreguà i restà a la vista la part cremada de la clau, en la qual hom podia veure la silueta del rei a cavall, al galop, i amb l'espasa per damunt del casc. Utilitzant segells reials de lacre o cera dels arxius Capitular i de la Corona d'Aragó, hom pogué trobar una forma que encaixés amb la silueta de la clau cremada, i el 1972 es restaurà, restituint la forma original i policromant la clau, en l'escut del rei i les gualdrapes del cavall, amb els colors or i gules d'Aragó.

La darrera clau de volta

Després de la reparació dels efectes de l'incendi de 1379 fou continuada l'obra en el darrer tram de l'església, és a dir el que arriba a la façana principal on hi ha la clau de volta amb l'escut de la ciutat. La col·locació d'aquesta darrera clau de volta és el fet que s'ha de commemorar el proper mes de setembre. Les *Rúbriques de Bruniquer*, antic repertori de la documentació municipal de Barcelona, diuen textualment: "**A tres de setembre de 1383 fou posada amb solemnitat la darrera clau de volta de Santa Maria, i el dia de l'Assumpta fou dita la primera missa pel bisbe Pere.**" Aquest bisbe era Pere de Planella, que a la catedral féu bastir tres trams de la volta major, en la tercera de les quals és representat entre dos acòlits, i també féu, a la mateixa Seu, la cadira episcopal del cor, on hom pot veure el seu escut, en el qual figura un peix.

Els arquitectes de Santa Maria de la Mar

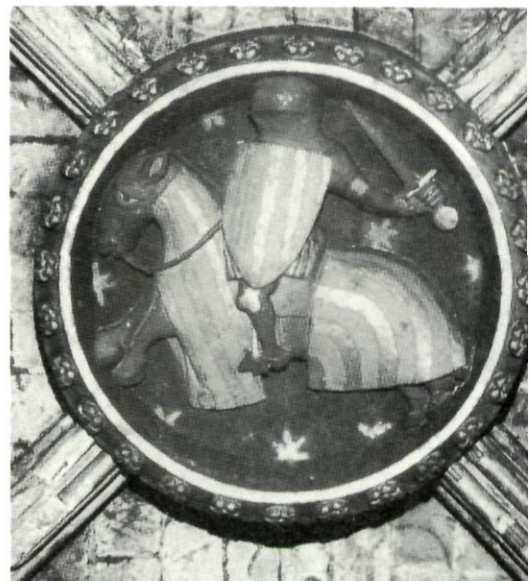
Així com Berenguer de Montagut i Ramon Despuig foren els primers arquitectes de Santa Maria, hom pensa que l'últim fou Guillem Metge, mort el 1381, raó per la qual no pogué assistir a la cerimònia de la col·locació de la darrera clau de volta que, ultra l'escut de la ciutat, que pot representar també el de la Junta d'Obra, mostra tres senyals al tambor, el primer dels quals representa unes bosses de ferrer, el segon, unes balances i el tercer un guant. Aquests senyals, poden representar els gremis de ferrers el de botiguers i el dels ganterers.

Així doncs, l'any 1384 restà totalment enllestida l'església. La clau de volta de l'escut de Barcelona no restà fumada i negra sinó després de l'incendi de 1936, puix el foc es concentrà principalment a la zona del presbiteri. Fou netejada el 1970, després de comprovar-ne l'estat, per a la qual cosa l'arquitecte de la restauració i un escultor foren pujats fins a la clau dintre una cistella metàl·lica, penjada en una corriola situada dalt el terrat.

Clau de volta de la primera tramada que representa l'Anunciació (Les tres fotos, de l'any 1925, han estat cedides pel senyor Joan Bassegoda).

Alfons IV, rei d'Aragó i de Sardenya, amb les armes de Sant Jordi i a cavall. Clau de la penúltima volta gran, o "quarto umbillico sculptus et depictus".

Les claus de volta són esmentades al Cerimonial amb el nom de "Lapides enormes magnitudinis". La segona representa el Naixement de Jesús a Betlem.

La rosassa, obra eminent del geni artístic català

A la façana principal hi ha la gran rosassa de nou metres de diàmetre. Degué tenir traceries en forma de pètals de flor, com les del Pi i de Sant Cugat.

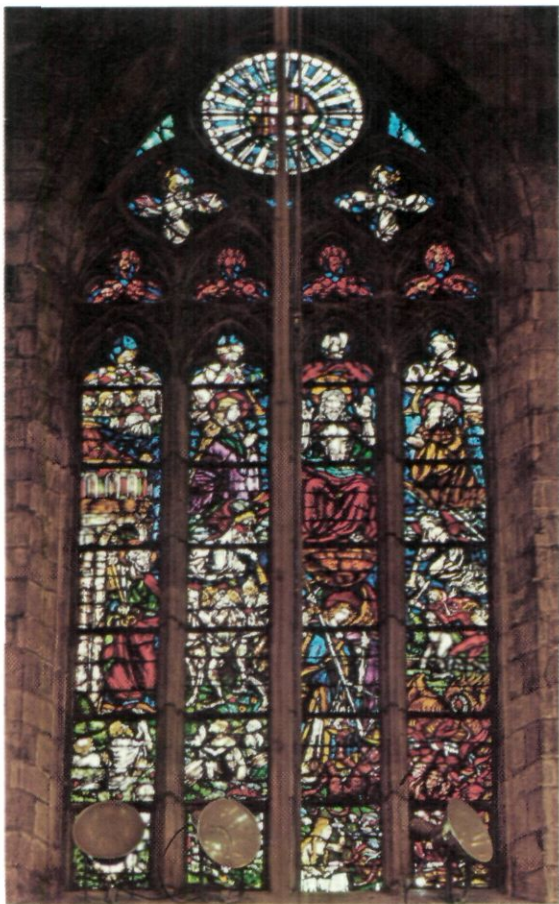
Un terratrèmol esgarrifós

Actualment però, presenta una disposició diferent, per tal com calgué refer-la després del terratrèmol de 1428.

En el *Llibre d'algunes coses assenyaldes*, de Pere Joan Comes, escrit en el segle XV, es descriu el terratrèmol tot dient que "en la festa de la Purificació de Nosta Dona Santa Maria del mes de febrer, en la qual jornada vers les vuit del matí féu una gran percutida de terratrèmol. E qualche mig hora après estant la major part del poble dins llurs esglésies parroquials per lo ofici de la benedicció dels ciris i de les candeles, se seguí una molt forta e desastrosa e molt terrible percutida de terratrèmol, semblant de la qual no era estat sentida, e se seguí cas molt desastrat dins l'església de Madona Santa Maria de la Mar, la qual com lo predict terratrèmol se seguí era plena de poble, molts dels quals volgueren eixir pel portal major, e plac a Nostre Senyor que la O la qual era sobre dit portal, se desvià per lo dit terratrèmol e caigueren-ne diverses pedres e moriren bé 25 persones entre homes, dones e infants, los quals en eixint del dit portal foren ferits de les dites pedres, ultra els quals moriren alguns ofegats e premutos com per cuita de eixir se lansasen o caiguesen uns sobre els altres."

Vitrall dit "del Jui", realitzat per Senarius Desmanes d'Avinyó l'any 1474.

"La distribució dels vitratges es va fer d'acord amb l'orientació; les vidrieres petites de l'absis, de cara a tramuntana, tenen preponderància de blanc i blau i, per contra, l'ull de ciclop de la O i els vitratges orientats a migdia o a ponent, presenten tonalitats més vives de vermells, grocs i verds; són com esmalts lleminosos que fulguren en la penombra del temple" (Bonaventura Bassegoda, Santa Maria de la Mar).

Bé que la rosassa de Santa Maria devia estar molt malmesa després del terratrèmol del 2 de febrer de 1428, la restauració no va contractar-se fins el 21 de maig de 1459 amb els mestres de cases Pere Joan, Andreu Escuder, Bernat Nadal i Bartomeu Mas, tots ells insignes lapidaris que havien treballat a la catedral, al Pi, al convent de Jerusalem i en altres llocs de Barcelona. El termini per a la construcció de la nova rosassa era d'un

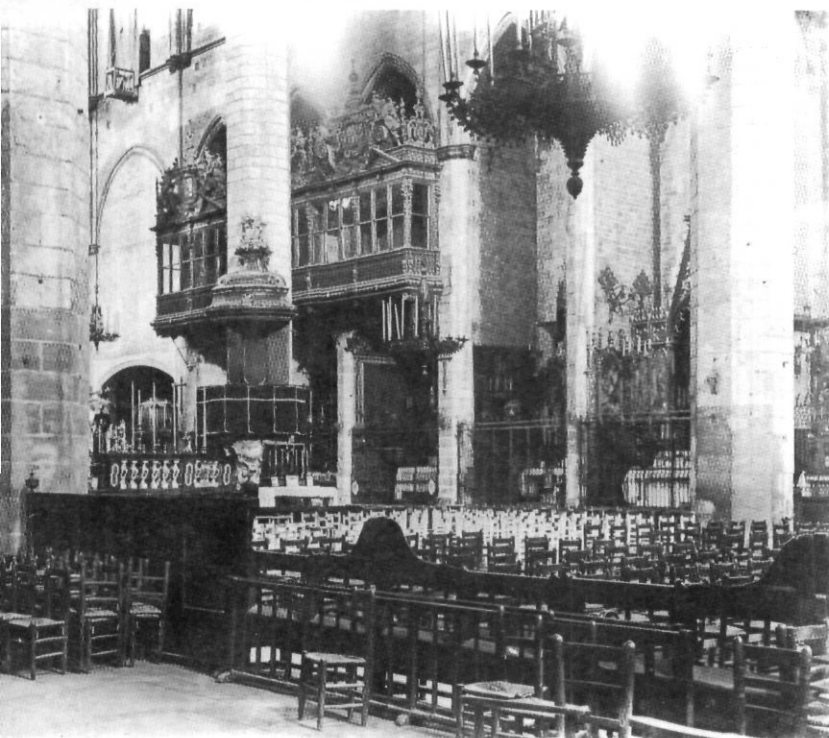
"Si mireu a llevant, presenta l'ímafront, foradat per la rosassa majestuosa, flanquejada pels dos airoso i severs contraforts, cenyint la portalada major, que llueix una composició de sòbria riquesa escultòrica. La façana ve capçada per una neta ratlla a nivell, característica de la nostra arquitectura ogival. La colrada rossor de la pedra de Montjuïc, vella de sis centúries, retalla la blavor del cel mediterrani". (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda i Amigó).

El cercle central representa la coronació de la Mare de Déu per la Santíssima Trinitat, i tots els altres elements flamejants del seu entorn contenen figuretes d'àngels, damunt de fons blaus i vermells. Consta que Gil Fontanet, el mestre vidrier de cap d'ala, la netejà a començament del 1516. És obra d'Antoni de Luinyi, pintor de Tolosa (França) i substitueix un vitrall anterior destruït pel terratrèmol del 1427 (Foto cedida per la Junta d'Obra).

"És un dels edificis d'organisme constructiu més senzill de tot l'art ogival i que amb menys complicacions i menys materials ha assolit la creació de les sales proporcionalment més espaioses i desembarassades de tota la cristiandat".
(Joan Rubió, arquitecte) (Foto Jordi Gumí).

La tribuna reial, d'estil plateresc, fou realitzada pel mestre de cases Rafel Gallart l'any 1672. La construcció d'aquesta tribuna exigí la d'un passadís des del Palau del Virrei o Capitania General (antiga duana o halla dels draps), que tingué al primer pis la sala d'armes de la ciutat. També fou destruïda el 1935.

any, i havia d'enllestir-se abans del Nadal de 1460. Mentrestant, el 13 de juny, els obrers contractaren amb el vidrier Antoni de Luiny, de Tolosa de Llenguadoc, la pintura, la confecció i el muntatge de les vidrieres, que havien d'estar col·locades pel mes de febrer de 1460, incloent-hi el filat d'aram per a la protecció exterior.

El rosetó es compon d'un teixit de sinuoses formes lobulades, i representa al bell mig la Coronació de la Mare de Déu, envoltada de voladúries d'àngels sobre fons blaus i vermells.

El 1516 fou netejat pel famós vidrier Gil Fontanet i, recentment, ha estat fotografiat i estudiat per tal de publicar-ne els resultats dins un estudi general de les vidrieres gòtiques d'Europa.

Altres vidrieres antigues i de força interès són la del Juí, feta el 1494 per Pere Oliva, mestre d'obres, i Serrasin Desmanes, vidrier d'Avinyó. Aquesta vidriera no sofrí cap dany el 1936 perquè havia estat desmuntada per tal de ser netejada després.

Gil Fontanet féu a Santa Maria la vidriera que representa un brollador, i que pot ser un homenatge a la Mare de Déu com a *Fons Hortorum*. Fou construïda el 1495.

Els ulls de bou de la part alta de la nau central romangueren tapiats fins al 1869, en què foren col·locats uns vidres dibuixats per Lluch i Picanyol.

Pel damunt del gran edifici

La façana principal presenta dues torres bessones, una a cada angle, que contenen les escales de caragol per a pujar al terrat, primer al que hi ha damunt les capelles laterals i que pot seguir-se tot travessant unes portes amb punta d'ametlla, obertes a tots els contraforts.

Seguint l'escala, hom arriba als terrats sobre les naus laterals, on es poden veure de prop els ulls de bou de la nau central i, encara més amunt, el terrat de la nau central amb els pendents de solera de rajola, que constitueixen en conjunt un espectacle magnífic.

La vista de la ciutat des d'aquest lloc és espectacular, amb el mercat del Born, la Casa de la Llotja, el parc de la Ciutadella, la Catedral i els colomars del barri de Ribera.

Els portals, oberts al barri

Davallant al carrer per tal de contemplar les façanes laterals i posterior, hom pot veure, al carrer de Sombrerers i enfilant el de Mirallers, la porta del segle XIV, de línia gòtica, de l'estil conegut per "gentil" i que recorda altres obres contemporànies, com la porta de Sant Lu, a la catedral, o la de la plaça de Sant Josep Oriol, del Pi.

Tots aquests portals presenten una exquisida senzillesa de línies i un cert regust, encara, de l'estil romànic que tanta vitalitat tingué a Catalunya.

Al carrer de Santa Maria, abans carrer del Born, s'obre la porta del Fossar Gran o de les Moreres, coneguda també com a porta de la Passioneria.

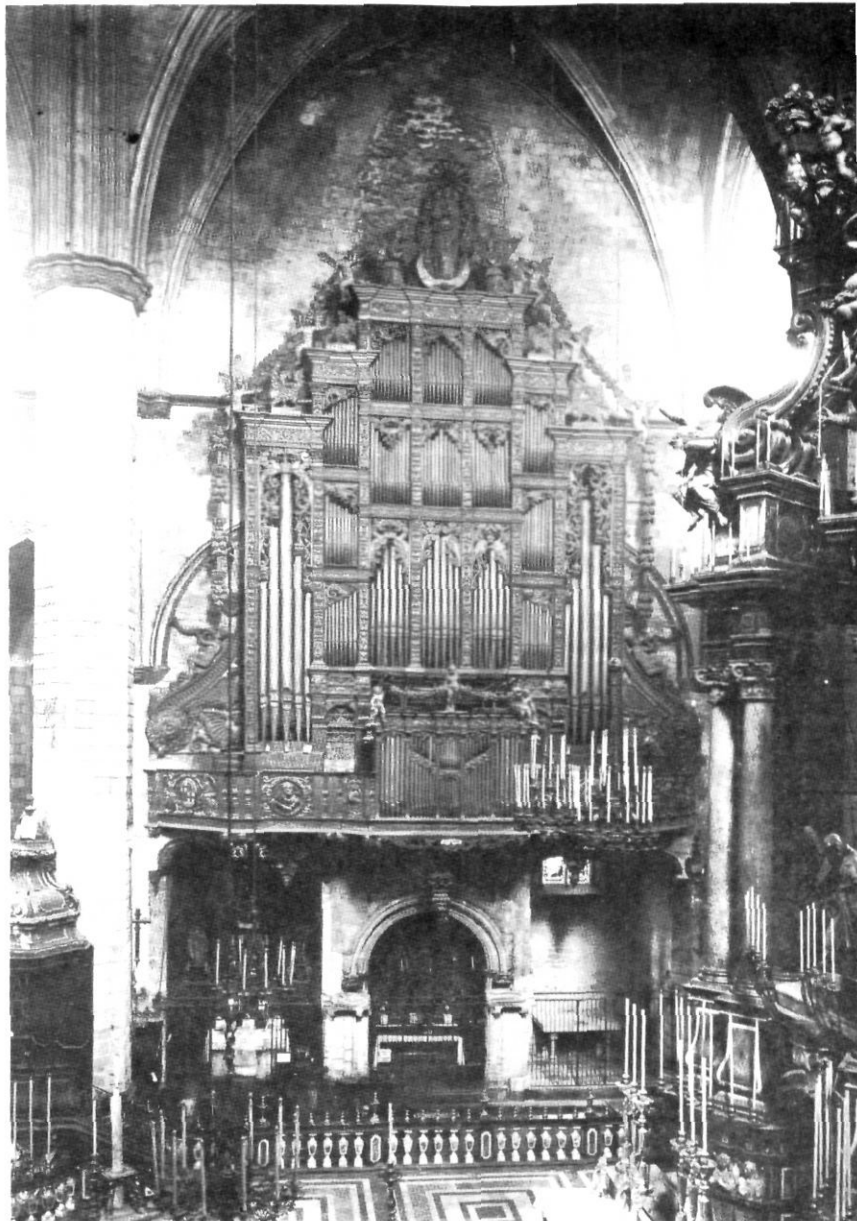
És similar a la de Sombrerers, però un xic més complexa, i flanquejada per les dues làpides commemoratives de la primera pedra, en llatí i en català.

La porta del Born té una situació anormal, determinada per l'existència del passeig, que la dita porta enfila longitudinalment. És la més tardana de totes i fou feta entre 1542 i 1546 pel mestre de cases Bernat Salvadó; en el contracte, per més que l'obra és de ple període renaixentista, hom mana a l'arquitecte de prendre model de la porta de Santa Eulàlia de la catedral, construïda un segle abans, en temps del bisbe Francesc Climent Sopera, Patriarca de Jerusalem i secretari de Benet XIII.

En el timpà figura una imatge de la Mare de Déu feta per l'escultor Frederic Marès i Deulovol, en substitució de la que fou destruïda el 1936, una Immaculada considerada molt miraculosa.

Al costat de la porta del Born hi ha la capella del Santíssim Sagrament, d'estil neoclàssic, projectada per l'arquitecte Francesc Vila el 1824 i inaugurada el 2 de febrer de 1825. Ara serveix de museu, perquè el Santíssim és a la cripta construïda sota l'altar major per l'arquitecte Francesc Pons-Sorolla. Al museu hi ha moltes peces, a voltes trossejades o cremades, que foren recupera-

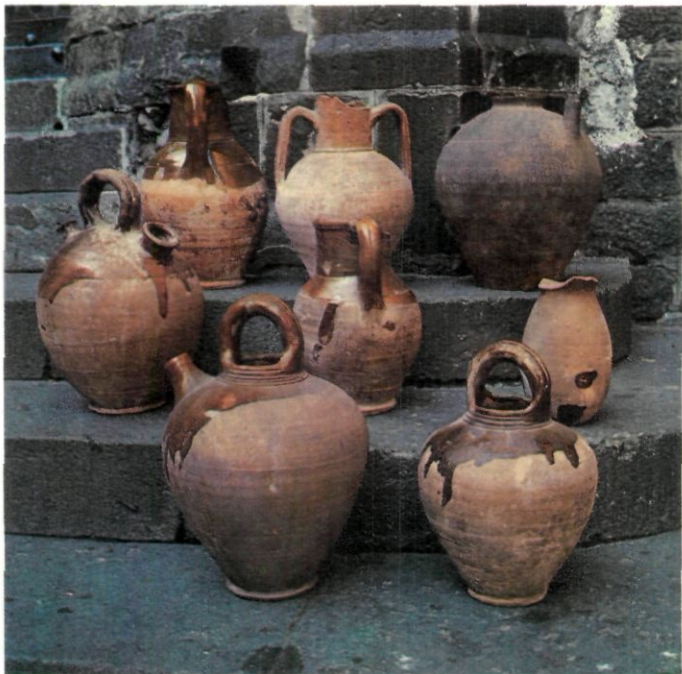
Conjunt de l'orgue des de la tribuna reial, l'any 1925. El retrat deixa veure, a la dreta, part de l'altar barroc. La menció més antiga d'orgues que tenim a Santa Maria es troba en el "llibre de les llunes". L'any 1484, la Junta d'Obres encomanà un altre orque nou a l'organer alemany Joan Spindel Noguer, el qual, segons sembla, no pogué cobrar la seva feina perquè "la feligresia se'n feu l'orni". L'orgue monumental de la part de l'Evangeli –el retratat– fou construït l'any 1794 pels cèlebres organers francesos Pierre i Dominique Cavallé (immigrats a Barcelona fugint de la Revolució Francesa). Fou cremat l'any 1936.

Clau de volta central de l'absis, amb la coronació de la Mare de Déu a l'Empiri (Foto Junta d'Obra).

Àmfores, gerres i càntirs (s. XV) extrets d'un carcanyol de la volta gran de la segona tramada (Foto Junta d'Obra).

des després de l'incendi de 1936. També hi ha olles, gerres i tupines extretes dels carcanyols de la volta major durant una restauració de 1934. Aquestes olles, barrejades amb morter de calç, omplen l'espai entre la volta de pedra i el terrat de rajola. Unes pintures d'Arrau i Barba completen la decoració.

L'interior malmès

L'aspecte actual de l'interior de Santa Maria és majestuós, però mancat dels retaules, empallia-des, orgue, altar major i altres ornaments destruïts el 1936.

Les velles fotografies permeten d'evocar, amb dolor, tot el que es perdé en el malaurat estiu de 1936. El conjunt del presbiteri amb el cor i l'altar major, pintat per Josep Calvo i Verdonces, l'altar de la Santíssima Trinitat, dels arquitectes Font i Gumà i Jujol, l'orgue, la tribuna reial que comunicava el palau amb Santa Maria, la Mare de Déu del Portal de les Moreres, el Sant Aleix, d'Agustí Pujol, i l'Assumpta, de Salvador Gurri, damunt l'altar major.

Predilecció reial

Els reis visitaren moltes vegades Santa Maria, i així cal recordar les visites de Pere III el 1354, Joan I el 1392 i 1394, Ferran I el 1415, Pere IV, Conestable de Portugal, el 1464, l'emperador Carles I el 1519 i el 1535, Felip V el 1701 i el 1702, el qual oí missa des de la tribuna reial, Carles III, Arxiduc d'Àustria, el 1708, Carles III de Borbó el 1753, Carles IV el 1802, Ferran VII el 1827, Alfons XII el 1875 i Maria Cristina i Alfons XIII el 1888. En la capella lateral de Sant Mateu i Santa Marta, abans del Sant Crist, hi ha la làpida tombal del Conestable Pere de Portugal, mort a Barcelona i enterrat a Santa Maria el 1466.

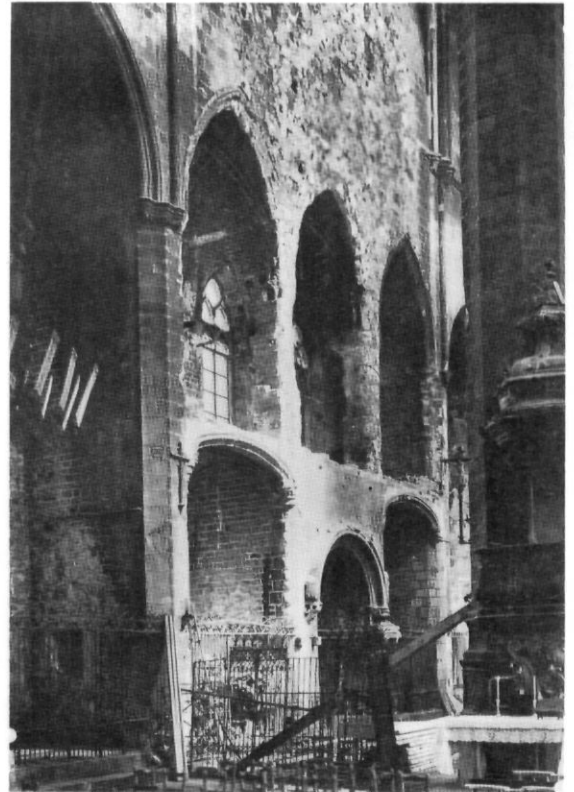
Entre els parroquians il·lustres de Santa Maria, cal esmentar Santa Maria de Cervelló, Sant Ignasi de Loiola, Sant Salvador d'Horta, Sant Josep Oriol, Agustina Saragossa, heroïna de la guerra de la Independència, Santiago Rusiñol, els germans Llimona i tants i tants altres que foren honra del barri de Ribera i fidels de la vella església.

"Cap innovació en els mètodes de construir ha calgut per a que els lapicides medievals produïssin la meravella. El rei Pere el Cerimoniós atorga permís per a treure pedra de tall de la seva roca a Montjuïc i fa donacions i manlleus pecuniaris. Els pedrapiquers tallen carreus, dovelles, capitells, motlures, claus de volta, trepats dels finestrals i dels gablets, columnes, carxofes i escuts. Els bastaixos traginaven la pedra de raig, per amor a Maria, com s'ha dit en altre lloc. Els fusters armaven les bastides amb rolls, lligats a coll, ficats en els traus deixats a posta en els murs, per si calia tornar a muntar-les per al ravalament, amb ponts de taulons, traves i estampadors, i disposaven els xindris amb el postam i els cavalls amb el llur estintolament. Els carreus, moguts sobre corròns amb alçaprens, eren hissats mitjançant llibants i tenalles." (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda).

La nau del temple després de la profanació, el saqueig i l'incendi del 20 de juliol de 1936 (Foto cedida pel senyor Joan Bassegoda).

La destrucció del 1936

El 19 de juliol de 1936 l'església fou profanada i incendiada, amb la qual cosa es perderen importantíssimes obres d'art i el riquíssim arxiu parroquial. A més, les tombes foren obertes i escorcollades i l'església restà amb un aspecte desolador, tota fumada i desapareguts altars i relíquies.

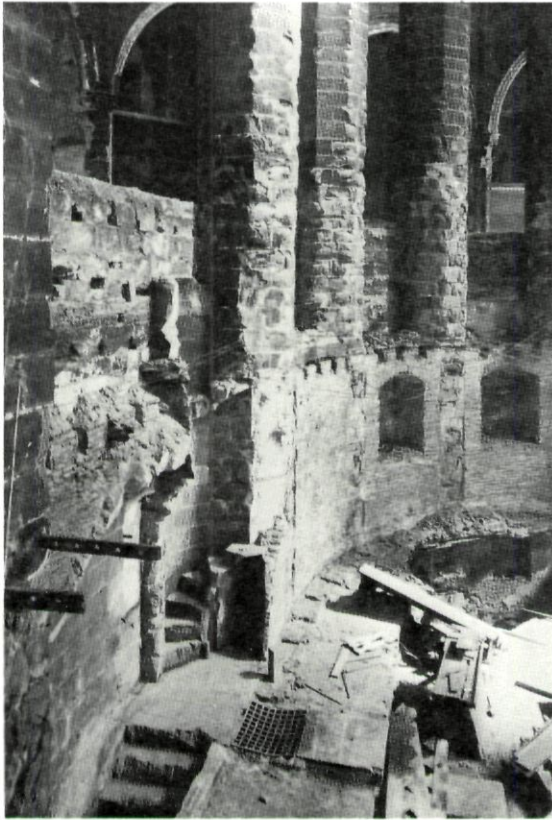
Mossèn Llompart, que n'era el rector el 1936, hi digué missa el matí del 19 de juliol, mentre s'escoltaven els trets pels carrers i pels volts de la basílica.

Després vingué la invasió dels escamots revolucionaris i l'amuntegament de bancs i cadires prop de l'altar major. Ho ruixaren amb benzina i hi calaren foc. L'altar major restà tan fortament danyat, que després de la guerra calgué desmuntar les restes i fer-ne un de nou, molt més senzill. L'incendi també destruí l'orgue i féu malbé les claus de volta, llevat de l'última, prop de la rosassa. Alguns fragments de les escultures de les claus de volta caigueren a terra, i més tard foren recollides per l'escultor Frederic Marès.

La restauració recent

Després de la guerra començà la restauració parroquial i també la reconstrucció material, en la qual participaren diversos arquitectes i entitats.

Així l'Ajuntament, la Diputació Provincial, la Direcció General de Belles Arts, la Direcció General d'Arquitectura, la Junta d'Obra i els particulars.

“Santa Maria de la Mar fou cremada després d’acabar l’alçament militar a Barcelona, és a dir, i valgui la paradoxa, la van cremar en fred. Potser per ignorar la monstruositat que feien”. (Joan Bassegoda a l’edició del llibre Santa Maria de la Mar escrit pel seu avi i revisat pel seu pare).

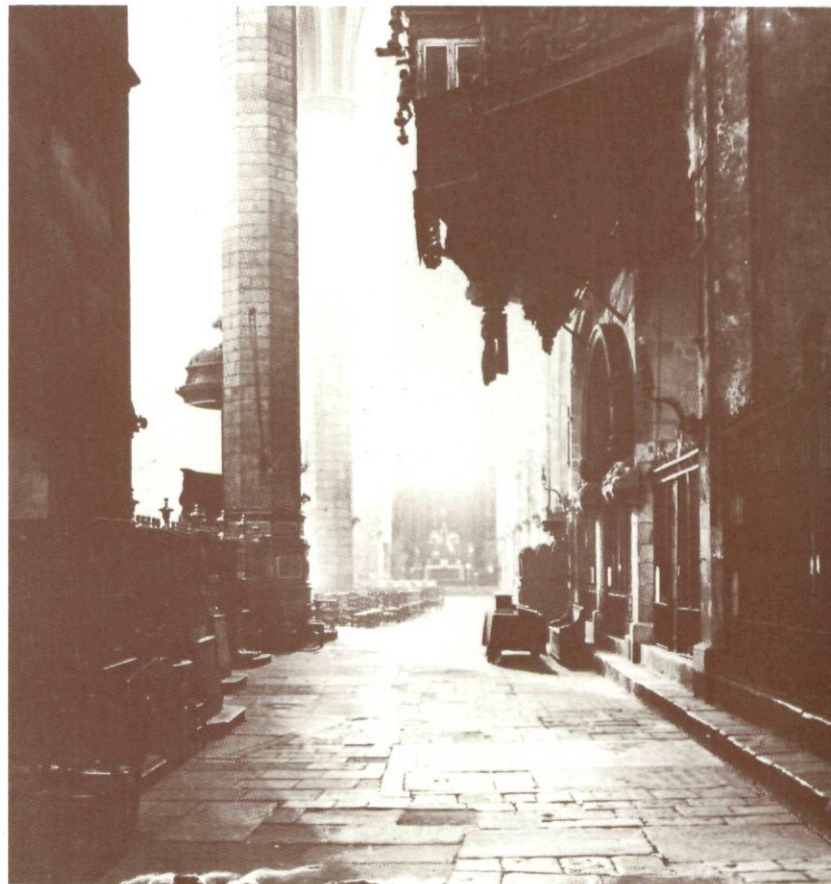
Una commemoració esperançada

Ara serà la Generalitat qui s’ocuparà dels projectes de restauració començant per la restitució de les dues claus de volta que encara no havien estat restaurades, a la nau major: la de l’Anunciació i la del Naixement.

D’aquesta manera, la Commemoració del VI Centenari de la col·locació de la darrera gran clau de volta el 3 de setembre de 1383 adquirirà valor de testimoni d’un temps en què Santa Maria de la Mar, la catedral de la Ribera, la Casa de Madona l’Estrella de la Mar, reneix i continua la seva intensa i atzarosa vida, al llarg de la qual la devoció dels feligresos del barri de Mar ha fet possible la construcció, la reconstrucció i el manteniment, malgrat tot, d’un dels monuments més insignes i gloriosos del gòtic a Barcelona.

Com és Santa Maria de la Mar

Pel que fa a la descripció del temple, em penso que val la pena de reproduir la que realitzà el meu avi, Bonaventura Bassegoda. És un petit homenatge familiar envers l’home que possiblement conegué millor Santa Maria del Mar i que, sense cap mena de dubte, estimà extraordinàriament –amb amor d’enamorat– aquesta joia del gòtic català.

DESCRIPCIÓ DEL MONUMENT⁽¹⁾

Bonaventura Bassegoda i Amigó
(1862-1940)

Visió, certament espectacular, del presbiteri actual, amb la nau il·luminada (Foto Salmer).

"El burg de Barcelona esdevingué el famós barri de Ribera, on s'hi hostatjà tota la noblesa, la indústria i el mercadal, que convertiren la capelleta en església i aquesta en el temple actual, exemplar únic en l'estil ojival del segle XIV. Aquest temple sorgí enmig de la Vilanova de la Mar, poblada de camps, hortes, alfondecs, obradors tèxtils, farraginers o sembrats d'ordi verd." (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda i Amigó).

EL romàntic Piferrer, en els *Recuerdos y bellezas de España*, manté que: "Si existe en el orden gótico gracia, ligereza y atrevimiento, Santa María reúne esas cualidades en un grado casi increíble. ¿Quién al ver la sencillez y gusto de su fachada no siente vehemente deseo de contemplar su interior?"

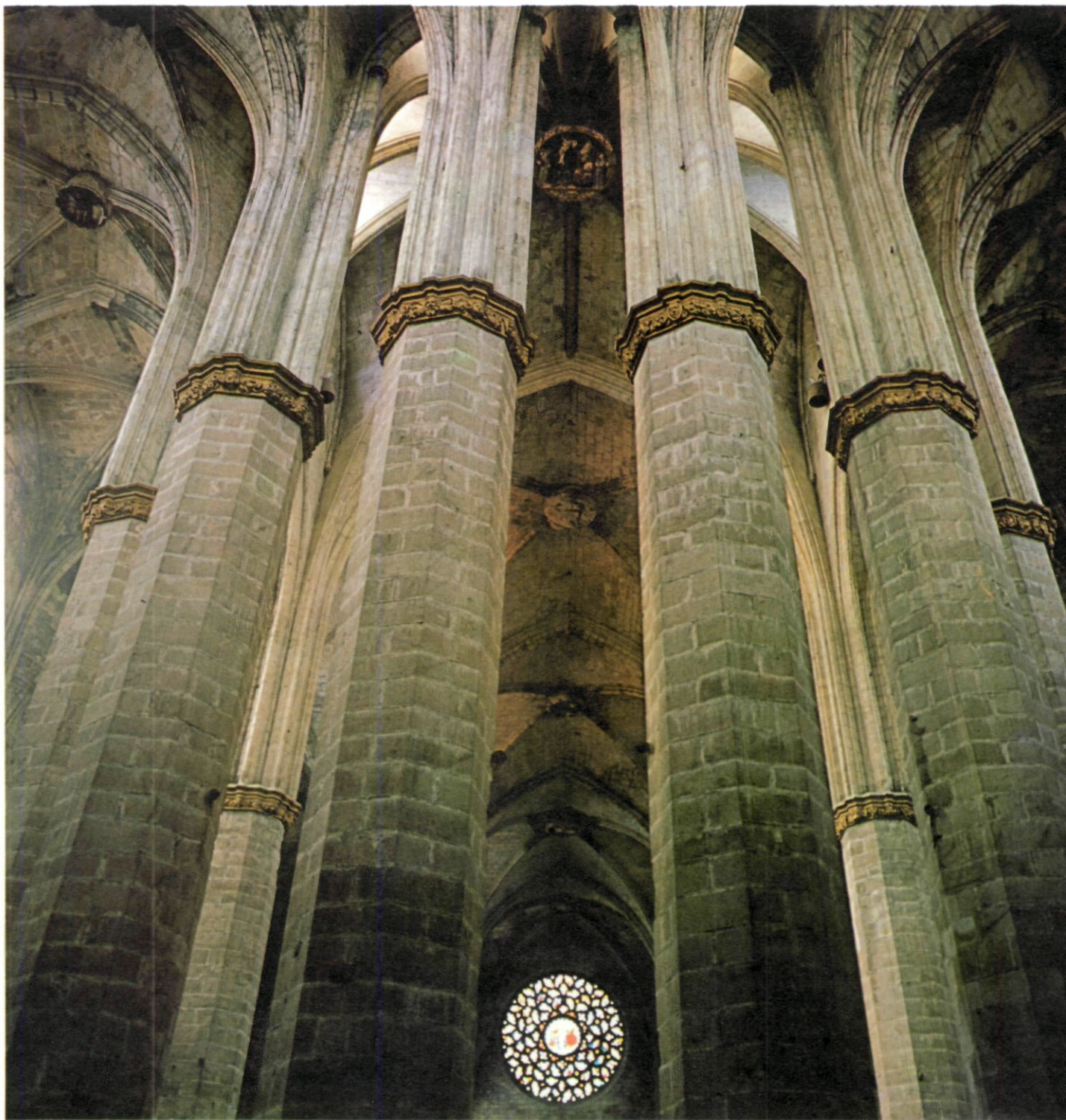
Un aspecte remarcable

És, en veritat, remarcable l'aspecte del monument per la part forana, la qual subratlla, de manera franca i sincera, l'estructura del seu conjunt. Les tres naus interiors s'endevinen tot d'una a la primera llambregada, en el moviment dels cossos que presenta en alçat. Primer, hi ha els murs que circumden el perímetre, foradats per finestral quelcom escanyats (un per a cada capella) i tallats al cim pel terrat de solera que cobreix les susdites capelles, obertes en l'espai entre contraforts. Les naus laterals comencen on acaba aquest terrat en el sentit de l'amplària, i llurs murs, austers i majestuosos, tenen només un esbatanat finestral al bell mig de cada tramada, acusat pels contraforts, i abasten una altra andana que corona la nau a cada costat i a l'absis. I, per fi, reculant encara l'ample d'aquests terrats, hom veu el pany de mur que limita la nau central, en la part que correspon al desnivell entre aquesta i les laterals, on s'encabeixen rosetons, com a la Seu. Acaba tot en una faixa horitzontal amb perfil de bordó amugronat damunt mitjacanya, que amaga la solera de damunt les voltes mestres, els aigua-

(1) Capítol IV de l'edició del 1925. Text corregit d'acord amb les normes de l'Institut d'Estudis Catalans per Bonaventura Bassegoda i Musté (1976).

"És opinió molt esparsa entre els arqueòlegs que la disposició general de Santa Maria s'inspirà en la catedral de Narbona, per bé que l'absis d'aquest tingui set costats i el de Santa Maria, nou."

L'any 1466 hi fou enterrat el rei Pere IV, Conestable de Portugal, elegit rei dels catalans l'any 1464, durant la guerra civil contra Joan II. (Il·lustració cedida per la Junta d'Obra).

vessos de la qual porten les aigües de pluja a les tortugades i d'elles a les canals de l'esquenall dels cartabons que capcen els contraforts, per tal que les escupin les gàrgoles.

La gran rosassa

Al frontispici del temple, davant de la plaça, també la part cimejant recula en tota la fondària de les capelles laterals i deixa isolats dos contraforts que acusen al defora la llum de la nau central, i entre ells s'esbatana la O o rosassa principal, que és la segona que ha tingut l'església, perquè la primitiva va ésser capolada per un terratrèmol, l'any 1427, i substituïda per l'actual de trepat flamíger. La composició de l'imafront no pot ser més encertada, no tan sols pel moviment de les masses, sinó també per la puresa del traçat dintre de l'estil i la ponderada situació dels elements decoratius.

La façana

En alçat, s'amitjana en dues parts, separades al nivell del terrat de les capelles laterals. La socolada dona senyals que la plaça havia estat més enlaire i formava una naia (el *parvis* dels francesos), a la qual es pujava amb tres o quatre graons. El cos jussà de la façana és limitat als vorells pels vuitavats de les torres, amb espiralls que distreuen la llisor dels panys de paret. Al gran portal, l'arquitecte va esmerçar tota la seva traça. L'estructura abocinada descansa damunt d'un pedrís que serveix de seient a banda i banda de l'esqueixada en cartabò. Damunt d'ells s'alça un bancal o entrepeu amb arcades orbes que retorna als extrems de cada costat. El cos mitjà, que correspon a les columnes que aguanten l'arc atrompetat, es decora als flancs amb obra orba i gablets; entre les columnes i la susdita obra orba hi ha les imatges de Sant Pere i Sant Pau, sobre repeus i sota dossers. L'arcada del portal és sobremuntada per un gablet flanquejat per angelets i, en els vessants, crocs de cardó rampants capçats per carfofa, pomell o floró.

Els portals del temple

L'obertura d'entrada té una feixuga llinda amb una borrosa pintura d'una processó (Carles V porta una vara del tàlem) i en el timpà hi ha la figura sedent de Jesucrist damunt d'ample repeu i en actitud de mostrar les nafres i de donar la pau. A banda i banda, agenollats, la Mare de Déu i Sant Joan. Aquest tema pot veure's a la Santa Capella del rei Lluís a París, obra de Pierre de Montereau, i Viollet-le-Duc diu que també estava al portal de Notre Dame. L'espai entre l'extradós de l'arcada i els vessants del gablet presenta un traçat que recorda el de la catedral de Colònia. Complementen la composició del portal sengles finestrals, que neixen de l'ample guardapols o trencaigües que capça les ales.

El portal dels Sombrerers

El portal dels Sombrerers és, per la composició i els detalls decoratius, el més antic, i el de la Passioneria sembla eixit de la mà del qui va fer la porta lateral de la Seu de Manresa i la del monestir de Pedralbes. La més moderna és la del Born, de la qual coneixem la data i el mestre.

La porta dels Sombrerers o dels Mirallers té un marcat caient romànic en les seves línies. Els capitells i les bases de les columnes, així com també les motlures recorden els de la porta de Sant lu a la Seu i els de la de l'Ave Maria del Pi. Crec que l'esmentat romanisme pervé del fet que fou obra d'un mestre català que seguia el nou estil ogival dintre els caminadors de l'art nacional de la nostra terra.

La porta de la Passioneria

La porta de la Passioneria o del Fossar de les Moreres, a la banda simètricament oposada a la susdita, està a la façana lateral del carrer de Santa Maria i rep el nom, segons tots els indicis, per la situació davant de l'antiga església amb el seu fossar. En ella, obra sòbria i perfecta, hom recorda, com dèiem suara, la del costat de la Seu man-

resana i també la d'entrada a l'església del monestir de Pedralbes, fundació de la dolça i culta darrera muller del rei Jaume II, Elisenda de Montcada. A ambdós flancs hi ha les làpides que proclamen l'edat de la fàbrica.

El portal del Born

Ambdues portes tenen els timpans amb trepats orbs, segurament copiats del mateix model, i semblen contemporànies de la construcció del temple. La del Born, per contra, és posterior. Potser tenia una teuladeta, com la capella de Marcús.

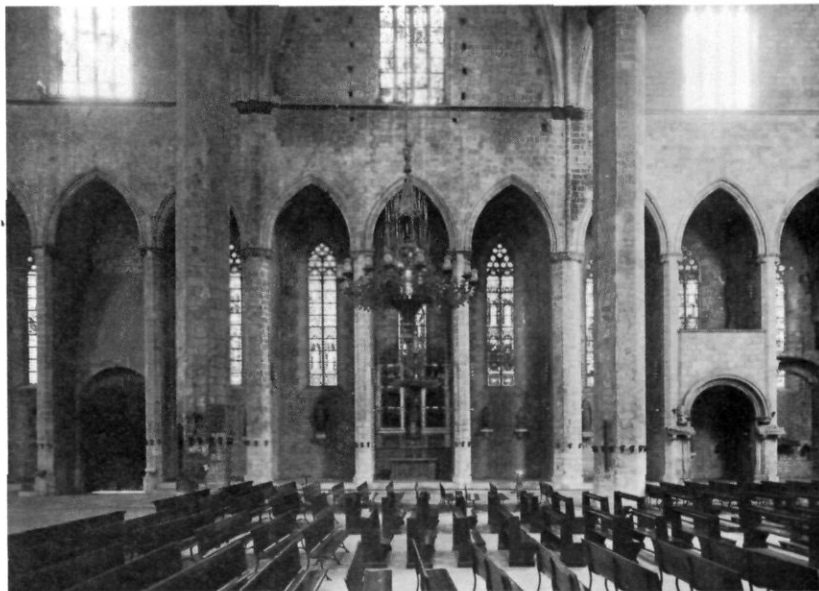
Com consta en una capitulació entre l'Obra i el mestre de cases Bernat Salvadó, de l'any 1542, s'havia de fer el portal de pedra de Montjuïc, picada d'acord amb el model de la porta de Santa Eulàlia als claustres de la Seu, a la llinda havia de figurar l'escut de l'Obra, i al timpà la imatge de marbre que era al portal vell. El 1546 s'atorgà carta de pagament.

Les voltes

Des de dalt de la coberta i àdhuc des de les finestres de les torres, hom veu els aiguavessos de les soleres que emparen les voltes, les sobrecàrregues damunt dels doblers per tal de compensar la tendència de llurs claus a obrir-se cap enlaire i el pinacle escalonat de l'únic contrafort llest.

Una estructura grandiosa

La primera impressió que hom sent en entrar al temple és de sorpresa, acompanyada d'una esgarripança de fruïció. La massa de la grandiosa estructura fa pensar que a dintre tot ha d'ésser dominat per la pesantor del gruix que exigeixen les grans proporcions. I no hi ha res d'això. L'espai cobert està format per tres naus; en la central, hi ha quatre tramades fins a l'absis i en ell, després d'una altra tramada recta com les altres, hi ha el semipolígon de set costats.

Trenta-dues capelles a les naus laterals

Les naus laterals s'ajunten al deambulatori del reraespatlles. I en tots els perímetres s'obren els buits de les trenta-dues capelles, tres en cada tramada entre contraforts, amb finestres d'arcs allancetats.

Els pilars i les voltes

Tot el joc de voltes, arcs i creuerades, s'aguanten damunt d'esvelts pilars vuitavats, vuit en la part de la nau i altres vuit, més abrinats i més junts, a l'absis, i el conjunt dóna la sensació d'una solució lleugera i agosarada, com un envelat inflat pel vent de mar i aguantat per altíssimes antenes. Idea de tradició oriental, de la *kaima* plantada en la sorra del desert.

Els pilars de la nau tenen 1,60 metres de gruix i 16 metres d'alçària. De llurs capitells arrenquen els arcs doblers, formers i creuers, d'una secció motllurada relativament petita, atesa l'amplària de 12 metres de la nau. Les voltes de la nau central són de planta quadrada i la sageta dels arcs és de

"La planta és de tipus saló, sense indicació de creuer. Tres naus i deambulatori. Com en totes les de la regió, els murs perimetrals reculen fins al vorell dels contraforts i s'aprofiten els espais entre ells per a capelles, que són tres per tramada". Lampérez "Historia de la arquitectura cristiana española de la Edad Media".

"Si baixem Argenteria avall, la torre de la banda de llevant se us oferirà enfilada al bell mig del carrer i el mateix us esdevindrà en venir per l'Espaseria, l'únic horitzó del qual és la susdita torre del rellotge; des del carrer d'Abaixadors, trobeu plantada al davant la torre de les campanes o de l'evangeli; si, per atzar, la vostra ruta segueix el carrer de Mirallers, al cap d'avall hi veureu la formosa portalada dels Sombrerers, la més antiga de les quatre que té el temple; altre tant us passa en sortir del Fossar de les Moreres amb el portal de la Passioneria, flanquejada per les làpides que commemoren l'inici de les obres, i si camineu per la plaça del Born, descobrireu el portal d'igual nom, amb la imatge de la Verge Maria, que tant venera el poble." (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda i Amigó.)

El portal del Born un Onze de Setembre, amb la tradicional concentració nacionalista al Fossar de les Moreres (Foto Jordi Gumí).

16 metres. Les voltes de les naus laterals són de planta rectangular i tenen una amplitud de 6 metres. Per aquesta raó, l'arrencament dels arcs de les naus laterals resta molt peralçat respecte al capítell.

Cal dir que, a partir de 1534, la Junta d'Obra va autoritzar l'execució de trespols per tal d'amitjanar moltes capelles laterals, amb creuers de pedra i panes de volta de maó de pla, que tenien la finalitat d'habilitar cofurnes per a diversos serveis i enfonys per a mals endreços.

Accés a les torres

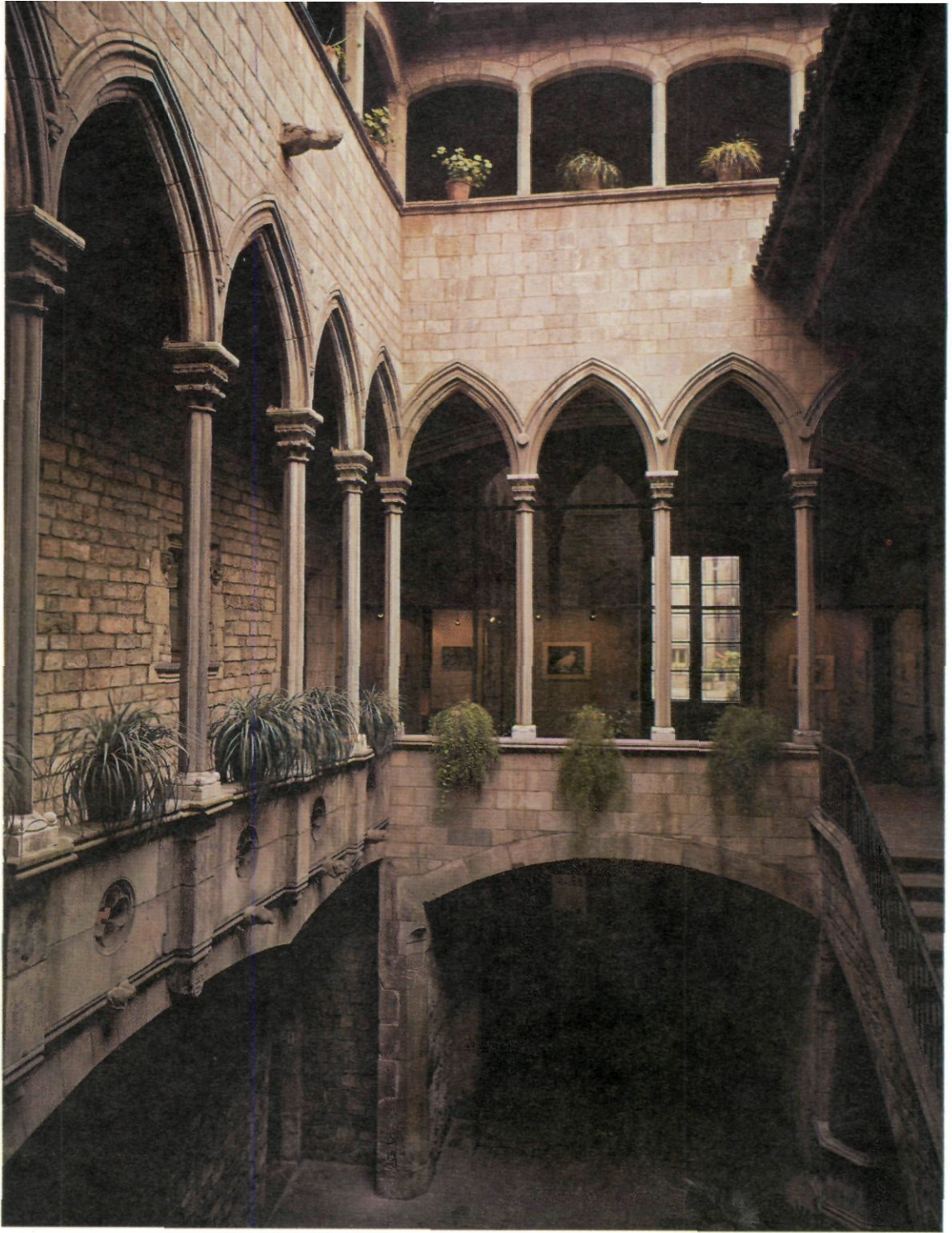
L'espai mort entre l'encreuament de la rastelleria de les capelles laterals i les testeres s'aprofita per a l'escala de cargol d'accés a les torres.

Les gàrgoles

Una singularitat constructiva són les gàrgoles amb forma humana per al desguàs de la coberta, que estan al mig de cada contrafort, qualcunes ben conservades, d'altres mig destruïdes per vestutesa o per accions bèl·liques (bombardeig de la ciutat des de Montjuïc per Espartero, l'any 1842). Una de sola porta escut amb els cardots de la casa de Cardona.

Evocació dels qui hi treballaren

És interessant la ferramenta dels batents de la porta del portal major, fets amb *tolà* o fulla de palastre, de dibuix adient per a motivar un fort clavetejat de reforç. En la part alta de cada fulla de la porta hi havia dues figures de bronze que representaven bastaixos amb sengles fardells. Es tracta d'una evocació del gremi de macips de ribera o bastaixos de capçana, que feren de franc la traginada de pedra de raig per al temple. El record també pot veure's en dos capitells de marbre als vorells de l'obra orba del portal, que reproduïxen un parell de bastaixos que porten botes o fardells en un palanquí recolzat en la capçana.

"Per comunicar la Bòria, barri comercial, amb l'antiga Vilanova de la Mar, coneguda en aquell temps per Vilanova de la Ribera, que s'havia enriquit durant el segle XIII, fou traçat, al segle XIV, el carrer de Montcada, que porta el nom dels herois que sucumbiren a la conquesta de Mallorca.

És una via més ampla i recta que les de la ciutat antiga. Aquest carrer es convertí en el centre de la nova ciutat i és el lloc on es situaren els millors palaus particulars.

La construcció d'aquest carrer i la de la immensa església de Santa Maria assenyalen l'apogeu d'un sector urbà nascut de la unió del barri de la gent del mar i el dels comerciants, que quedà convertit en el nucli viu de la gran expansió marítima i econòmica dels catalans pel Mediterrani des de l'època de Jaume I (segle XIII) fins a la de Carles V". (Alexandre Cirici, Barcelona pam a pam.)

El Palau Aguilar, actualment Museu Picasso (Foto R. Manent).

EL BARRI DE LA RIBERA

EL BARRI DE LA RIBERA

Margarita Tintó

Conservadora del Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona

L'antiga plaça del Blat, actualment de l'Àngel, és el que resta d'un camp que s'estenia davant la porta més important de la muralla del segle IV, el Portal Major, per on es sortia a la ruta romana. La porta estava coronada pel castell vescomtal, que amb el temps fou convertit en Cort del Veguer i serví, fins a mitjan segle XIX, de presó, tal com ens ho ha recordat fins fa poc el nom de Baixada de la Presó, anomenada, des del 1968, carrer de la Llibreteria.

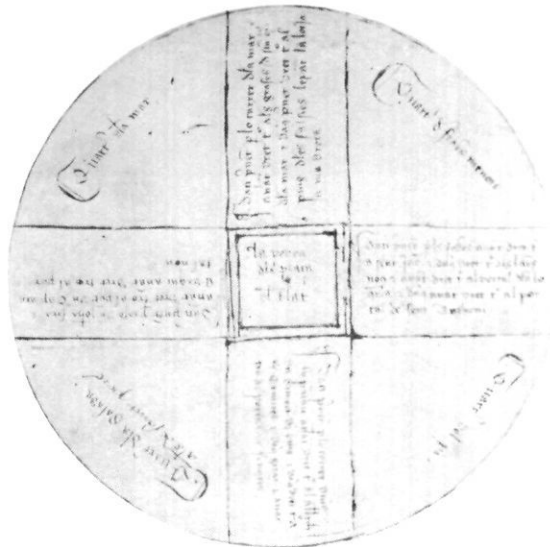
Aquesta pedra, situada a la plaça del Blat indicava els quatre quaters en què es divideix tradicionalment la ciutat medieval:

Quarter de la mar. – Daquí prenent per lo carrer de la mar e anant dret tro a les grases de santa Maria de la mar e daquí prenent dret tro al puig de les falsies lexant la lotja a ma dreta.

Quarter de frares menors. – Daquí prenent per les sederes anant dret tro a sent Jacme et daquí dret tro als banys et anant dret tro al portal de la boqueria, et daquí anant dret tro al portal de sant Anthoni.

Quarter del pi. – Daquí prenent per lo carrer deus lo palau anant dret tro al alberch den Simonet dez Puig et daquí dret tro a les Ermites et daquí girant et anant tro al portal de Jonqueres.

Quarter de la Salada (alias de sanct pere). – Daquí prenent per casa den johan serra et anant dret tro al pont den Campdarà E daquí anant dret tro al portal nou.

LA muralla romana que, durant segles, envolta i protegeix la ciutat de Barcelona a l'Edat Mitjana ja no és suficient per a albergar una població cada vegada més nombrosa, i això fa que es formin diversos nuclis urbans, especialment al voltant dels portals de la ciutat, o bé en els principals camins de pas que hi conduïen: seran les *viles noves* o *burgs* que trobem citats en documents dels segles X-XI, quan hem de suposar que comencen a tenir una certa entitat pròpia.

Caràcter específic de cada vila nova

Cadascuna de les *viles noves* sorgeix segons unes connotacions topogràfiques i ambientals que li donen un caràcter específic i divers, derivat de la seva situació.

Prop del mar, en un temps que aquest arribava molt més endins que no pas ara, es formà, als suara esmentats segles X-XI, un nucli urbà, la *vila nova de mar* o *burg de mar*. Ben aviat, doncs, apareix el barri de la mar que s'assenta al llarg de la platja, de la part de llevant, quan sembla que l'antic port romà que existia a la banda de Montjuïc ha deixat d'ésser. D'aleshores ençà, la ciutat no disposà d'un port fins al segle XV, quan fou bastit el de les Drassanes, a la Rambla.

El vaixells a la platja

Mentrestant, Barcelona no tingué altra alternativa que utilitzar aquesta platja oberta per a atracar, embarcar i desembarcar tot el tràfic mercantil, malgrat que aquestes circumstàncies provocaven ben freqüentment pèrdues econòmiques.

En realitat la platja feia de port, i és curiós que hom trigués tants anys a portar a terme una construcció artificial adient, per tal com calia improvisar un moll de fusta cada vegada que arribava per mar algun monarca, o alguna alta personalitat. Així fou amb la vinguda de Ferran d'Antequera, el 1415, i amb la d'Alfons el Magnànim, el 1423.

El mostassaf, càrrec característic de la corona catalano-aragonesa, tenia al seu càrrec la vigilància i el contrast dels pesos i les mesures que servien per a la venda del gra, del pa, del vi, de l'oli i de les robes, sancionar els infractors, comprovar en els mercats la bona qualitat dels queviures i productes i llurs preus i vetllar per les obres fetes pels particulars en llurs cases.

La plaça del Blat, després de l'Àngel

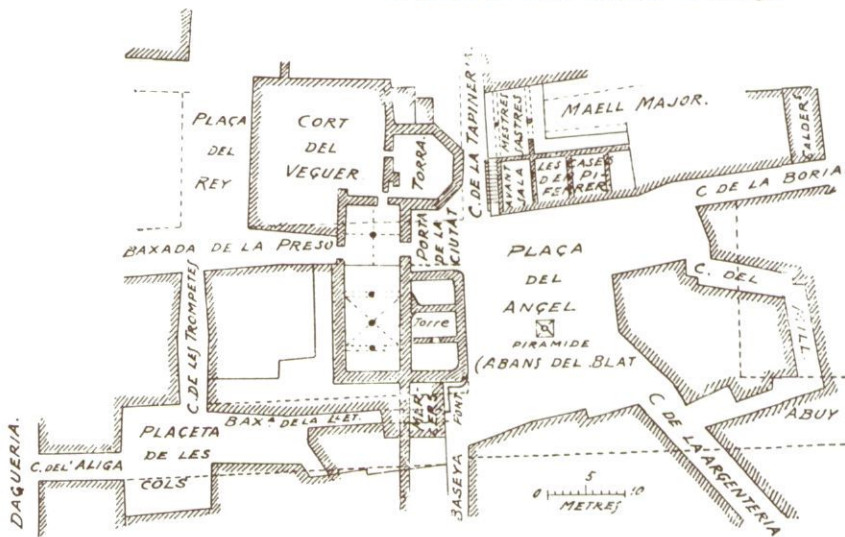
El plànol de la nostra naixent *vila nova* és descrit així per Lluís Almerich: "sabem que a l'arenys, en allò que avui és estació de França, hi havia una esponerosa devesa, coneguda per 'l'Arbreda', que no trigà a tenir cases a una banda. Al pla d'en Llull hi havia un bosquet d'oms, alimentat per aigua del Rec (el rec comtal)".

El camí del mar

La zona es poblà de seguida. Les comunicacions ho afavorien. Des de la ciutat emmurallada s'hi arribava fàcilment. Se sortia pel Portal Major —recordem que, a les ciutats que tenien muralles, s'entrava i se sortia per unes portes que es tancaven a la nit—, es travessava el Mercadal o plaça del Blat (avui plaça de l'Àngel) i es baixava pel camí de mar (avui de l'Argenteria) fins al puig de les Falsies. També convergia a l'esmentada plaça del Blat, centre comercial molt important, l'antic camí romà que enllaçava el provinent de la costa amb el de l'interior. Entrava per l'indret on més tard s'obrirà el portal Nou, seguirà els carrers que prendran els noms de Carders, Corders i Bòria. El traçat d'aquests carrers venia a constituir els límits amb la *vila nova* veïna, la de Sant Pere de les Puel·les, en la qual s'edificarà el convent de santa Caterina, de l'orde de Predicadors.

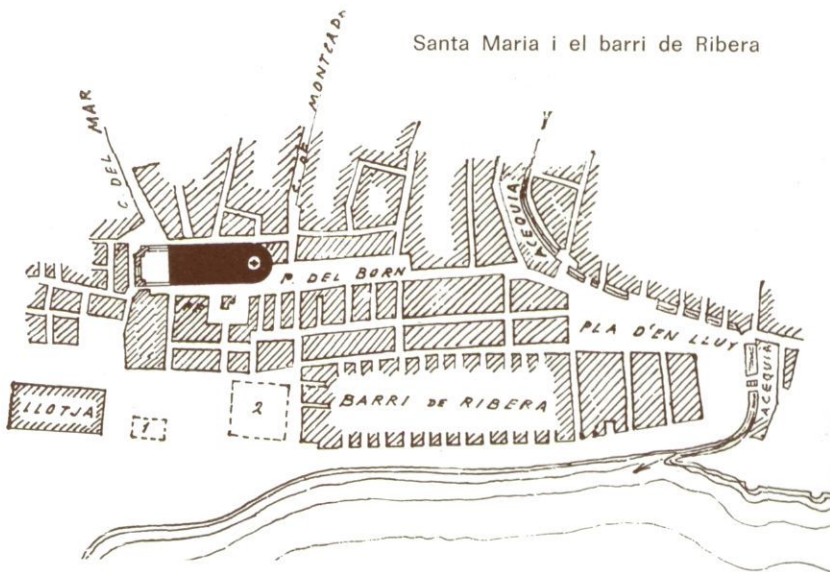
Dues esglésies

Una prova de l'empenta que portà el barri incipient és el fet que, a començament de l'any mil, ha bastit ja dues esglésies: una, prop del mar, dedicada a la Mare de Déu i precursora de l'actual de Santa Maria del Mar; i una altra a l'antic camí romà, dedicada a Sant Cugat, i que el bisbe Gislbert consagrà el 1025, no lluny del lloc on el mercader Bernat Marcús fundà el 1166 un hospital, que es convertí el 1417 en una capella dedicada a la Mare de Déu i seu dels correus de cavall.

"Tant va créixer el moviment del Mercadal en el segle XIII, que fou indispensable una reglamentació de les parades i la manera de vendre. Fora els murs de Santa Clara, es va transferir el mercat de porcs i, per al peix, es va habilitar un mercat prop de l'antiga Santa Maria; l'oli es mesurava i es venia a la plaça del seu nom i per als altres queviures hi havia les places de les Cols, del Vi, dels Cabrits, dels Conells, i els carrers dels Especiers, del Mill i de la Llet." (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda i Amigó.)

Santa Maria i el barri de Ribera

Arribada d'una nau i venda del gra que ha portat. El venedor arrana el gra amb la mesura autoritzada pel mostassaf de la ciutat. Detall del retaule de Jaume Cabrera (1394-1432) conservat a la catedral de Manresa (Foto Salmer).

A baix: Sabaters treballant en el seu obrador. Detall del retaule de Sant Marc de la Catedral de Manresa. Hi apareixen el "mestre" (dret, parlant amb el Sant) i dos "fadrins" (Foto R. Manent).

Les dues esglésies es comunicaven pel carrer de Montcada, que adoptà el nom de Guillem Ramon de Montcada el qual, juntament amb altres nobles, es comprometé, el 1148, a prestar suport al comte Ramon Berenguer IV per a la conquesta de Tortosa a canvi de l'obtenció de certs beneficis. En pagament dels serveis prestats obtingueren el dret sobre uns terrenys que existien en aquella zona. Encara que devien ser sorrals, hom tractà tot seguit de parcel·lar i edificar, puix la disposició regular del carrer demostra que era un espai lliure d'obstacles materials i legals— afirma Duran i Sanpere. Llavors, nobles i gent de diners, que vivien dins les muralles, construeixen aquí les seves cases i hi vénen a viure; així, els Boixadors, els Aguilar, els Sabastida, els Santjust, els Queralt, els Caçador, per citar-ne alguns. Més endavant, en els segles XIV, XV i XVI hi bastiran els grans casals, mostra típicament catalana de construcció que encara podem admirar al carrer de Montcada.

Un barri de traficants, mercaders i gent de mar

El barri de la Ribera sorgeix de cara al mar, en tot el que pot significar en aquells temps medievals tenir una sortida al mar: tràfic marítim, transaccions comercials (canvis, llotja vella), pas de reis i altres personalitats amb els corresponents seguicis; de gent treballant en la càrrega i descàrrega de mercaderies, d'operaris, en posar a punt les naus i construir-ne de noves; de mercaders forasters, que havien de fer nit en hostals o *alfòndecs*, etc.

Tot un brogit de gent i d'obradors que portà a la construcció d'un gran nombre de cases que, per la part alta, enclogueren les bases de Baseya, o Basea —topònim de significat difícil de precisar, segons Moran— i a la instal·lació de tota mena d'indústries. Aquestes circumstàncies anaren convertint el barri en un dels més actius de la ciutat, on conviuen nobles, mercaders, industrials i menestrals, sense oblidar els canvistes i els corredors d'orella.

Dona vestida a la moda catalana del s. XV. Retaula de la Transfiguració, de Bernat Martorell, Catedral de Barcelona (Foto R. Manent).

Vigilància de casa estant

Tornant al segle XII, convé remarcar que moltes cases feren obres i aixecaren nous pisos, amb l'única intenció —ens diu Duran i Sanpere— que fossin miradors devers el mar; també les torres de les muralles romanes foren miradors quan s'hi afegiren, ja des del mateix segle XII, nous pisos per tal que els seus terrats poguessin per damunt de les cases veïnes. El mar representava molts interessos comercials, i calia estar a l'aguait de l'arribada de les embarcacions i del desembarcament de les mercaderies.

Transformació de la ciutat

Però ens interessa especialment centrar el tema en l'època gòtica, a l'entorn de la construcció de l'església de Santa Maria del Mar, a començament del segle XIV, que correspon a un moment de gran transformació de la ciutat. Es basteixen diversos edificis monumentals civils i religiosos, reials, la qual cosa porta, evidentment, a la necessitat d'un gran nombre d'artesans.

No intentem ara descriure monuments, palaus, cases ni altres edificis, sinó més aviat reflectir la vida que es mou a la ciutat, fet que ens porta a imaginar un quadre de costums ben característic a redós de Santa Maria del Mar, l'església que aixeca les torres del campanar donant acolliment a tot el barri de la Ribera, perquè fou, especialment, obra de tot el barri.

Desembarcament de mercaderies des de diferents naus menors a la platja, tal com es devia fer als sorrals de la Ribera. També s'hi veuen ancorats alguns vaixells d'aquella època: dues "coques", una galera, un galió o galiota, un transport de cavalls, etc. Retaula de Sant Jordi, de Pere Nisart. Museu Diocesà de Palma de Mallorca (Fotos Arxiu Mas).

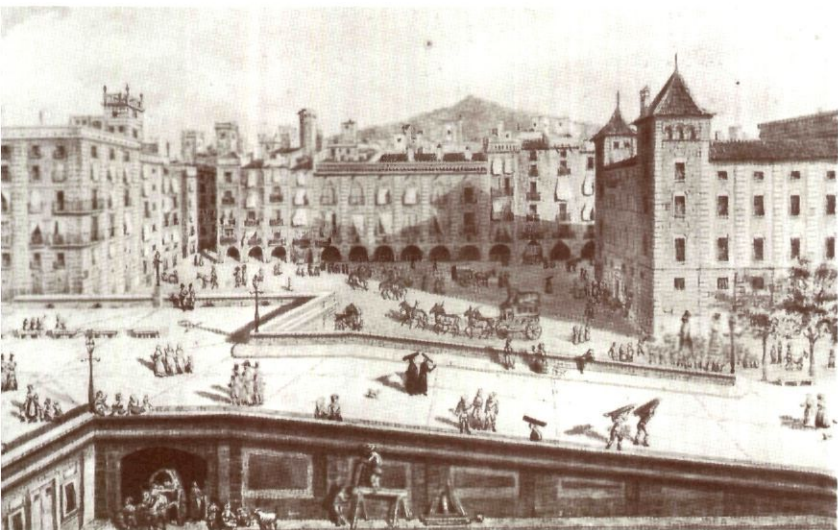

Pagesos tot anant cap al mercat: detall del retaula de Sant Bartomeu (s. XIV) conservat al Museu Arxidiocesà de Tarragona (Foto R. Manent).

El Portal de Mar
situat a l'actual Plaça del
Palau (Foto IMHB).

Plaça Sant Sebastià i els
Jerònims (actualment
Correus).
Dibuix de Joan Prats i
Tomàs (Foto Arxiu Mas).

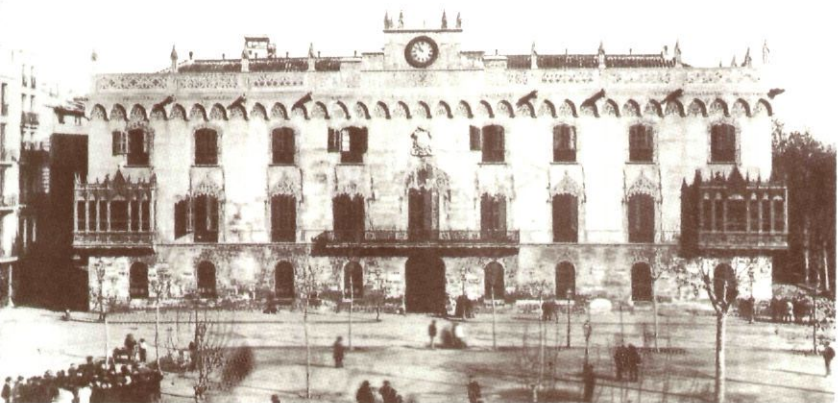

Testimonis de la gent d'aquell temps

Per imaginar-nos la vida d'aquest barri i de la seva gent no cal més que fer una passejada pels seus carrers, perquè, bé que aquesta vida ha canviat del tot, queden uns testimonis del passat històric que es fa palès en els noms dels carrers que el formen. Són aquests els encarregats de recordar-nos els productes que es venien a les places del Blat, de la Llana, de l'Oli, del Vi, al carrer del Mill, de la Formatgeria, de la Pescateria; els oficis que s'hi aplegaven, com els abaixadors, agullers, argenters, assaonadors, blanquers, caputxers, carders, corders, cotoners, esparters, espasers, flassaders, fonedors (Fusina), fusters, mirallers, portadorers, semolers, sombrerers, tiradors, vidriers. També ens parlen del lloc on eren establerts els Canvis vells i nous i la Seca o casa de la moneda.

La venda del peix es concentrava completament a la Pescateria de la mar, i es dictaven continuades ordenances perquè no fos venut enlloc més. Pagava uns drets crescuts, cobrats pel rei juntament amb un particular: en Centelles el 1284; en Gilabert de Corbera el 1331.

Els carrers de Vigatans, Girona i Manresa porten el nom dels respectius hostals que hi havia i que eren preferits pels forasters procedents de Vic, Girona o Manresa. Els més famosos, però, eren al carrer de Carders: l'Hostal de l'Alba, l'Hostal Nou i l'Hostal de la Bona Sort, que ocupaven antics edificis senyorials.

Palau dels Virreis. Plaça
del Palau. Fou
transformat el 1846 i
serví de Capitania
General, Palau Reial i
Jutjats. Incendiat el 25
de desembre de 1875
(Foto Arxiu Mas).

La plaça del Blat, centre urbà

El segle XIV, aquelles *viles noves* han quedat incloses dins les noves muralles que es van bastint i que passen a constituir ja un quarter de la ciutat. El centre el senyalaria, encara, la mateixa plaça del Blat, reformada el 1351. Ho testimonia el dibuix que conservem d'una pedra o fita que donava els límits dels quatre quaters en què es dividia la ciutat: el de Framenors, el del Pi, el de la *Salada* o de Sant Pere i el de mar. Els límits d'aquest són: *d'ací* (plaça del Blat) *prenents per lo carrer de la mar* (Argenteria) *e anant dret tro a les grasses de Santa Maria de la Mar e d'aquí prenent dret tro el puig de les Falsies lexant la lotja a mà dreta.*

Distribució segons el ofici

El fet que la toponímia dels carrers comporti una denominació genèrica entenem que significa que els artesans que treballaven en un mateix ofici solien instal·lar-se en un mateix indret, i constituïen, així, un grup predominant en el carrer que duia el nom d'aquell ofici. Ara bé, el fet que s'instal·lessin en un lloc o en un altre no era arbitrari, sinó que més aviat obeïa a unes necessitats concretes. Així, per exemple, al voltant del Rec comtal s'hi instal·laren tots els artesans d'oficis relacionats amb el treball de la pell: curtidors, as-

“Als començos del segle XIV, Barcelona abastava el cucurell de la seva grandesa: coneguda arreu del món, els seus reis feien pactes i aliances fins amb els soldans d’Egipte; les seves lleis estaven vigents en moltes de les nacions civilitzades, les seves naus solcaven mars ignotes, els seus fills conquerien terres llunyanes i el seu govern era ensems paradigma d’autocràcia moderada i d’il·lustrada popularitat. No és estrany que sobreixís el traüt en els barris orientals, veïns de la marina, on sens parar, llançaven al vent llurs flàmules centenars de galeres i fustes, baluards de la seva potència, vehicles de la seva riquesa, ensems castells i magatzems flotants, que debel·laven en combat el poder de Gènova i Venècia i barataven en les platges els articles del seu comerç i els fruits del seu enginy.” (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda i Amigó.)

saonadors, blanquers, abaixadors... Vertaderes indústries per a les quals era imprescindible d’utilitzar aigua corrent. En referència als abaixadors, Duran i Sanpere creu que *“aquest ofici no sembla que es limités a ocupar el carrer que porta el seu nom, sinó que s’estenia al mateix temps pels carrers immediats: els de la Tarongeta, de Plegamans, del Cap del Món, del Pom d’or i d’en Jupi; o sigui tot el barri comprès entre el carrer de Basea a la part alta i els de Gignàs i Canvis Nous a la part baixa; i des de la plaça de santa Maria del Mar a la dels Traginers. Era un barri de traçat complicat, amb carrers angulosos i sense sortida, alguns dels quals encara subsisteixen. Potser aquesta disposició, que dificulta el trànsit, fou la que atragué i seduí els abaixadors, perquè era ofici que s’havia d’exercir al carrer, en taulells de bones dimensions que haurien estat un destrob en vies de més moviment”.*

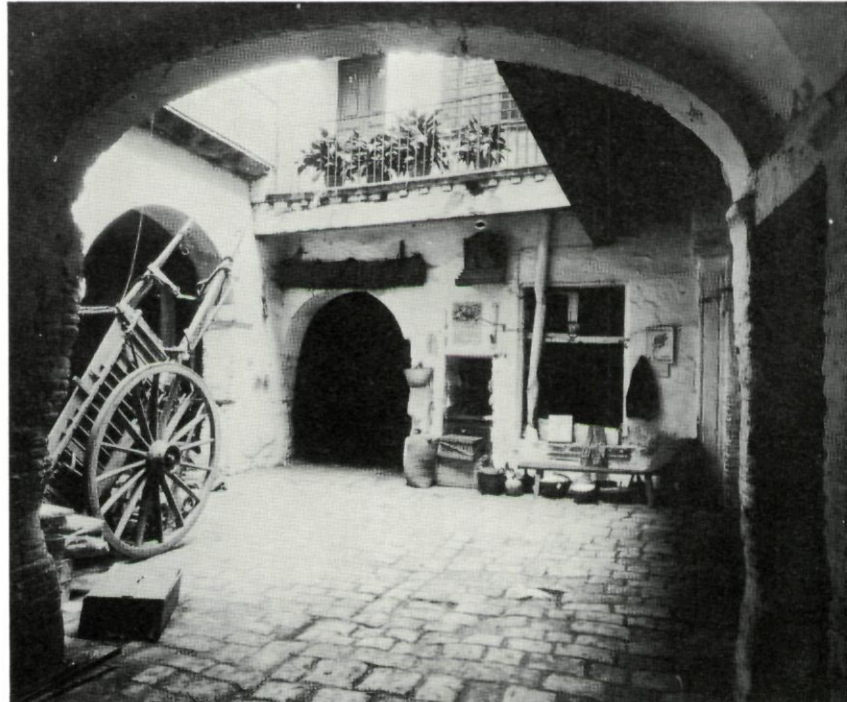
Naixement de les confraries gremials

És evident que els menestrals ocupaven una part important entre els veïns del barri de la Ribera; per això, vegem com estaven organitzats.

Aquesta relació de veïnatge portà a l’associació, primerament en un sentit purament benèfic-religioso-social. Associació que, amb el nom de confraria, posaven sota l’advocació d’un sant protector, el qual declaraven patró seu. La confraria, però, bé que en principi era constituïda per persones que treballaven en un mateix ofici, trobem que agrupa, més tard, oficis diversos, encara que generalment relacionats entre si.

Com s’organitzava una corporació gremial

Quan un grup d’artesans decidia unir-se i formar una confraria o corporació gremial, redactava uns capítols i ordenances –avui en diríem estatuts– que fixaven la norma del funcionament i indicaven els deures i els drets que es contreïen en ser confrare. Els Capítols es presentaven al mo-

Dues vistes d’hostals antics: l’Hostal de la Bona Sort i l’Hostal de la Lluna, situats ambdós al peu del camí que portava de la plaça del Blat al Portal Nou (Fotos Arxiu Mas).

"A continuació del carrer de Santa Maria, i darrera l'absis de l'església, s'obre el Born, plaça rectangular allargada, que va tenir una especial significació per a la vida barcelonina entre els segles XIII i XVII.

En aquesta plaça se celebraven les festes ciutadanes, les justes, els torneigs, les processons i el carnaval. Si les fires de l'alimentació es feien al Mercadal, i les de ceràmica i de fustes a la Bòria, el Born acollia les fires de l'argenteria i del vidre, com descriu, ple d'estusiasme, Tirso de Molina, el famós dramaturg del segle XVI. Per les finestres d'aquesta plaça s'han succeït, per espai de quatre-cents anys, durant les festes, les cares alegres de la societat barcelonina més brillant. Per Cap d'Any i per Sant Joan, els consellers del municipi barceloní visitaven en lluida cavalcada les Fires del Born."

Al Born tenien lloc, durant l'edat mitjana, les justes o combats entre cavallers. Caplletra del llibre Verd, s. XIV, que ens mostra dos cavallers

que sostenen un "duel judicial" o "batalla a ultrança" amb el qual defensaven per les armes llur dret o raó. IMHB (Foto Ernest Esteve).

narca, a fi que aprovés la fundació. La seva redacció, dins les variants pròpies de cada gremi, podríem dir que tenien unes constants.

Els primers capítols eren purament de caràcter benèfic-religioso-social: assistència a la festa patronal i cessar en el treball. Obligació d'anar als enterraments dels agremiats o confreres; vetllar els malalts, donar ajuda a vídues i a pobres.

Els presidents de la Corporació es denominaven prohoms o cònsols, tenien cura del compliment de les Ordenances i havien de jurar el càrrec davant el batlle, el veguer i el mostassaf. Era condició indispensable, per a ocupar aquest càrrec, de pertànyer al gremi i haver aprovat l'examen de "mestre".

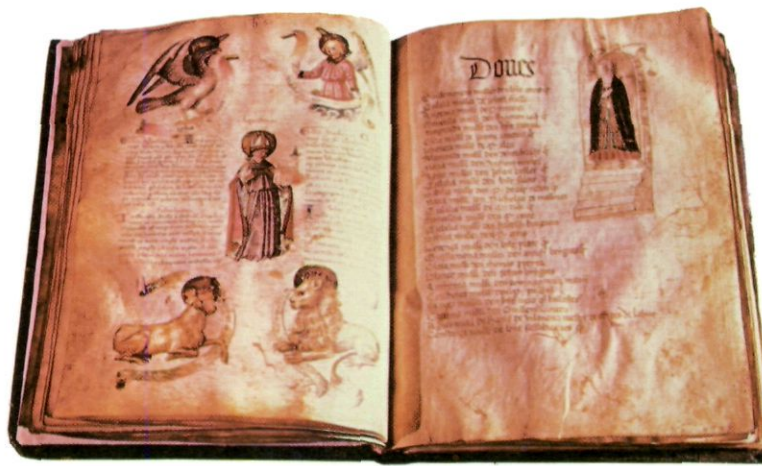
Règim econòmic

Determinaven també, els Capítols, les quantitats que cadascun havia de pagar en fer l'ingrés a la confraria, a part una quota que recollien els llevadors. A les confraries entraven també les dones i els menors d'edat. A partir del segle XV, que les confraries passen a ser més aviat unes organitzacions de treball, s'hi inclouen ordenances referents a les qualitats dels productes, i els qui vetllen per un control de qualitat són els "veedors" o inspectors, mestres en la tècnica de l'ofici.

De la caixa de cabals, en tenia la responsabilitat el clavari. De les quantitats que hi ingressaven, els Capítols de les Ordenances indicaven quina era l'aportació que s'esmerçava en ornaments i ciris i en la construcció de pintures i escultures per a adornar la capella del seu sant patró.

Fira del Vidre. Tapis dels Consellers, que es conserva a l'Ajuntament de Barcelona (Foto Salmer).

Llibre de la Confraria dels Blanquers. Conté tot el moviment dels agremiats del 1402 al 1649 (Foto Salmer).

Diferents graus dins l'ofici

Un capítol fou dedicat així mateix a especificar l'examen o passantia que calia passar per a obtenir l'Oficialia, sense el qual no es podia obrir un obrador o taller. I no es tenia la categoria de mestre si no es tenia un obrador i el senyal o la marca de fàbrica, que es transmetia per herència.

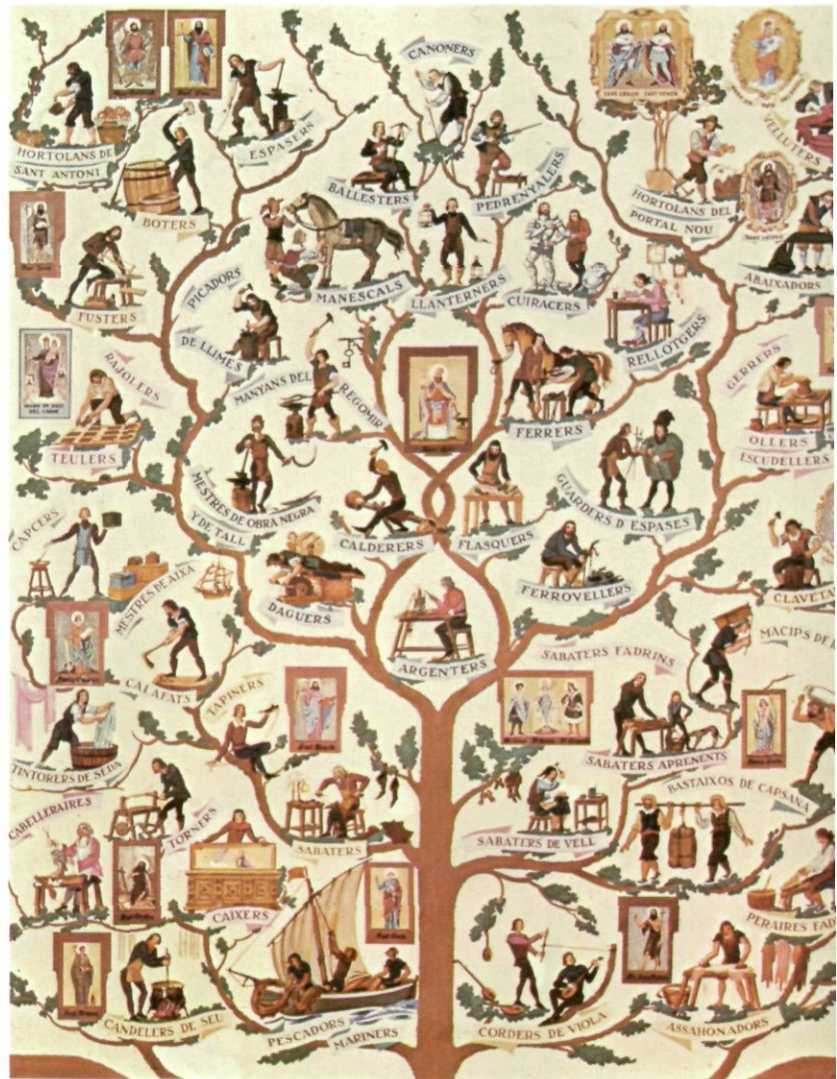
Com que els diferents gremis (o confraries) eren pròpiament corporacions, calia reunir-se periòdicament per a redactar ordenances, modificar les existents, celebrar els exàmens dels aprenents que ja coneixien l'ofici, és a dir els *joves* o fadrins, però que desitjaven establir-se pel seu compte i ser mestres, i per a fer les eleccions anuals dels prohoms que havien de regir la corporació durant l'any i els altres càrrecs electes, com els dels clararis, llevadors, anadors. Fou necessari tenir un centre de reunió.

Seu dels diferents gremis

No totes les confraries tingueren una casa pròpia (els sastres, mercers i argenters, al carrer de Basea; els mitjaires, al carrer Manresa; carrers i edificis, tanmateix, desapareguts amb la reforma del 1909), i encara bona part d'ells la bastiren en el segle XVII (sabaters, revenedors, assaonadors). Quan no tenien casa, el lloc de reunió era l'església: les capelles d'algun temple o convent que els era avinent per l'indret on preferentment estaven establerts.

Ben sovint, fins i tot, havien contribuït a la seva construcció, i per això en deien la "seva" capella i hi guardaven els llibres de privilegis, els ornaments litúrgics i també les banderes i els penons. Un cas semblant al dels consellers, que abans de construir el saló de Cent es reunien a la capella de les Verges, del convent de Santa Caterina, al quarter veí de Sant Pere.

Dins el barri del qual parlem, el convent de Sant Agustí, edificat al segle XIV prop de Santa Eulàlia del Camp, aplegava els diversos oficis dedicats a la indústria de la pell, i també els mercers.

Fragment del tríptic, en forma d'arbre genealògic, amb la representació dels diferents gremis o oficis exercits a la ciutat de Barcelona, així com el patró corresponent a cada un d'ells. Cal tenir en compte que les agrupacions gremials es confonien sovint amb la Confraria de devoció i tenien capelles pròpies i retaules magnífics a les diferents esglésies de la ciutat. Fou realitzat per Joan Vila (D'Ivori) l'any 1929. Museu Històric de la Ciutat (Foto Salmer).

Les capelles gremials de Santa Maria

Però, i a Santa Maria del Mar? Trobem que els teixidors anaven a la capella de Sant Salvador; els mestres sastres, a la de Sant Lluç i Sant Agustí; i la dedicada a la Mare de Déu de l'Esperança, acollia els corredors d'orella.

Això no obstant, eren les confraries més directament relacionades amb el mar, amb la platja de la Ribera, les que acudien a l'església de Santa Maria del Mar i que tenien per patrona Santa Caterina. Ens referim als mestres d'aixa, que eren els que construïen les naus, i als calafats, que hi posaven el quitrà (operació que s'anomena "calafatar"), a fi que fossin impermeables. De la importància que aquests oficis tenien ens en parlen els capítols aprovats pel monarca el 16 de novembre de 1392. Escriuen: *"Com sia certa cosa a la vostra magnificència et per tot lo món que una de les coses per les quals los vostres regnes et terres et en special la ciutat de Barchinona són mantenguts, honrats et nomenats és la mar, et açò per rahó dels navilis qui en aquells regnes e ciutat vénen et en aquella més que en los altres lochs se fan, los quals navilis ésser no porien si per los maestres d'axa que aquells fan, la art dels quals és fort necessària et profitosa als dits regnes, terres et en special a la dita ciutat"*.

Alguns dibuixos de la sèrie de carrers de Barcelona, desapareguts o modificats amb motiu de la reforma interior o traçat de la Via Laietana. Dionís Baixeras, el seu autor, copsà magistralment l'ambient de la ciutat vella que desapareixia per obrir-se als temps nous (MHC. Barcelona).

Els oficis relacionats amb el mar

Treballaven a la platja, tocant a les cases que davant el mar formaven un línia força contínua; hi havia un espai destinat a la construcció d'embarcacions. El 1243 Jaume I, privà de fer cases, estances o albergs en aquesta part, a fi que quedés lliure per a la construcció d'embarcacions. Com sia que les fabricaven amb fusta, en un mateix lloc treballaren també gent d'altres oficis: fusters, caixers, boters, etc. Per això aquest indret passa a denominar-se la Fusteria, en la qual s'edificaren unes voltes per tal de poder treballar a aixopluc; tenien també la seva casa gremial, que desaparegué amb la reforma de la Via Laietana. Avui en conservem una part a les voltes del carrer del Consulat. La situació en un lloc concret es justifica també pel fet que fou prohibit, el 1341, serrar fusta en carrers del centre de la ciutat, a causa del soroll que feien les serres abraçadores. L'església on acudien a celebrar els actes religiosos era Santa Maria del Mar.

Els bastaixos i els faquins

Deixem a posta, per al final, el comentari sobre el gremi que, més estretament i directament, està vinculat a la història de l'església de Santa Maria del Mar: els **faquins de Ribera** o **bastaixos de capçana**. Contribuïren a la construcció de l'església transportant la pedra des de Montjuïc. En reconeixement dels serveis, tenien la capella amb les patrones del gremi, Santa Tecla i Santa Cate-

rina, a la banda de l'absis. També els fou concedit un privilegi molt important: el de tenir les claus del portal major. A les processons de Santa Maria, assistien darrera els gonfanons i davant la creu parroquial. Al prohom del gremi de bastaixos, com a administrador de la Junta d'Obres de l'església de Santa Maria del Mar, li era confiada la clau del Sagrari on es guardava el cos de Crist el dijous i el divendres sant.

La imatge dels bastaixos figura, en bronze, a les portes del portal Major i als capitells de l'arquivolta, així com als de columnes de l'interior.

Com treballaven i s'organitzaven

Aureli Capmany ens descriu la seva forma de treballar: *Bastaix* prové de treballar a bast, és a dir portar la càrrega a l'espatlla ajudat d'un aparell (mitjà) fet a posta; *macip*, recorda l'esclau emancipat; i *palanquí*, el qui porta els pesos penjant d'una palanca o penjador sostingut a la capçana (rodella de drap que es posa al cap per portar un pes). És a dir, treballaven amb el cap, l'esquena, el coll i "en palanquí".

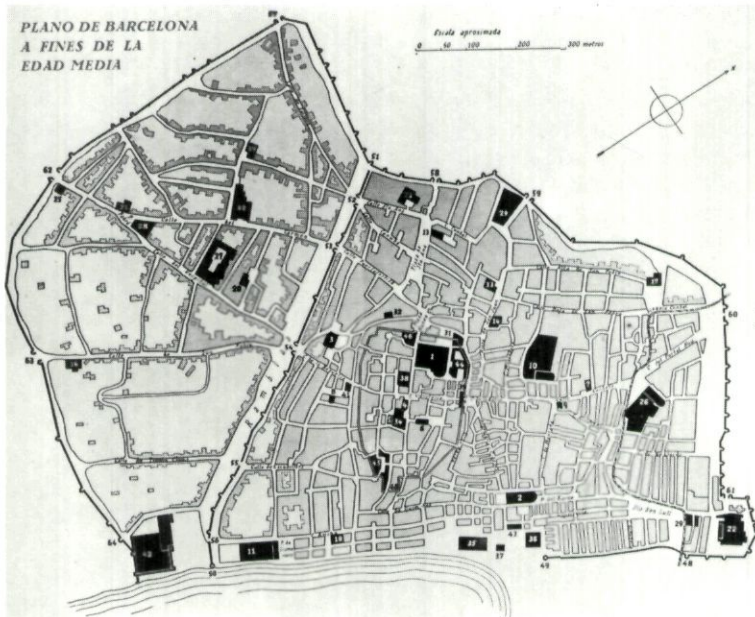
Naixença i evolució del gremi

Les primeres notícies que tenim del gremi són de la darrer part del segle XIII o començament del XIV. La seva reglamentació era molt estricta, fins i tot en qüestions de moral personal.

BARCELONA A PRINCIPIS DEL SEGLE XVIII
 Síntesi provisional d'una part d'un treball en curs a càrrec d' Albert Garcia i Espuche i Manuel Guàrdia i Bassols, que ha rebut un ajut d' Òmnium Cultural i de l'Ajuntament de Barcelona (Cadastre de 1716 i fonts complementàries):

vermell: zones de riquesa i densitat altes; alçada predominant de les cases: quatre plantes; clares agrupacions per oficis en espais ben definits.
taronja: zones de densitat alta però amb menor riquesa mitjana; alguns oficis agrupats.
verd fosc: zones de riquesa alta o quasi alta i densitat baixa; alçada predominant de les cases: tres plantes.
verd clar: zones de densitat semblant però de riquesa menor.
morat fosc: zones de pobresa i densitat alta o quasi alta; alçada predominant de les cases: tres plantes; agrupacions d'oficis "pobres" i concentracions de treballadors sense ofici.
morat clar: zones de pobresa i densitat baixa; alçada predominant de les cases: dues plantes.

Santa Maria del Mar queda situada en el centre vital de la ciutat. Envoltada pels carrers de riquesa mitjana més alta (Canvis, Montcada, Born, Argenteria, Vidrieria...) és, de fet, el cor de la ciutat "activa". El barri de Santa Maria, el més dens, no tan sols conté l'àrea més dinàmica de Barcelona, sinó també la seva façana principal. Si les "fortunes" i les cases més valorades es concentren en la part baixa de la ciutat, des de Framenors al Plà d'en Llull, la façana representativa, la que apareix en entrar pel portal del mar, queda definida per la Llotja, el General i el Palau del Virrei, amb el perfil de Santa Maria que sobresurt dominant. Pel fet de ser un treball en curs, no es permet la reproducció d'aquest plànol sense l'autorització dels autors.

EDIFICIS RELIGIOSOS

1. Catedral. - 2. Santa Maria del Mar. - 3. Santa Maria del Pi. - 4. St. Jaume. - 5. St. Miquel. - 6. Sant Just. - 7. Sant Cugat "del Rec". - 8. La Trinitat. - 9. La Verge de la Guia (Marcús). - 10. Santa Caterina (Dominics). - 11. Sant Nicolau (Franciscans). - 12. El Carme (Carmelites Calçats). - 13. Montsió (des de 1423, Dominics). - 14. Sant Joan (Santjoanistes). - 15. Santa Eulàlia del Camp o de Mèrida (Agustins). - 16. Sant Pau de Camp (Benedictins). - 17. Sant Pere de les Puel·les (Benedictines). - 18. La Verge de la Mercè (Mercedaris). - 19. Natzaret (Cistercencs). - 20. Santa Maria de Jerusalem (Clarisses). - 21. Sant Matias i Santa Margarita Jerònimes). - 22. Sant Antoni, Sant Damià, Sant Daniel (Clarisses). - 23. Santa Anna (Orde de Sant Sepulcre). - 24. Santa Maria de Jonqueres (Santiaguistes). - 25. Sant Antoni Abat (Canonges Regulars). - Sant Agustí (Agustins).

HOSPITALS I FUNDACIONS PIES

27. Hospital General o de la Santa Creu. - 28. Hospital de "Malalts Masells" (S. Llätzer). - 29. Hospital de Sant Pere i Santa Maria (Desvilar). - 30. Hospital de Berenguer de Canet. - 31. Pia Almoïna. - 32. Hospital

- de Sacerdots (Sant Sever). - 33. Arrepentides (Santa Magdalena).

EDIFICIS CIVILS

34. Casa de la Ciutat. - 35. Llotja, Consolat i "Taula". - 36. "Porxo del Forment" i "Ala dels Draps". - 37. General. - 38. Palau dels

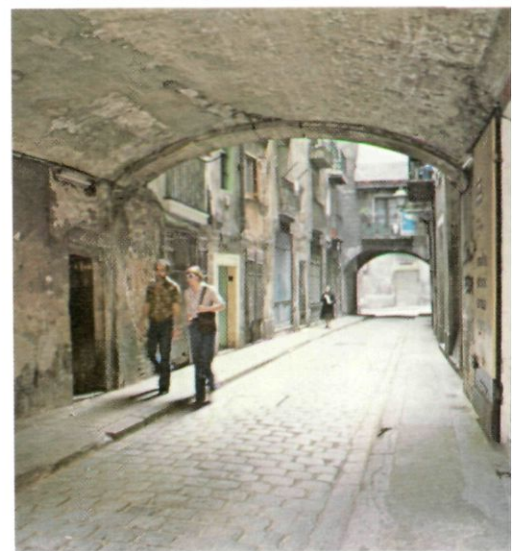
- Diputats. - 39. Castell Vell ("Cort del Veguer"). - 40. Castell del Regonir. - 41. Castell Nou. - 42. Drassanes. - 43. Peixateria. - 44. Palau Reial Major. - 45. Palau Real Menor. - 46. Palau Episcopal.

TORRES DE LES MURALLES

47. De Sant Joan. - 48. De Santa Marta. - 49. Nova. - 50. "De les Puces". - 51. "De Canaletes."

PORTES DE LES MURALLES

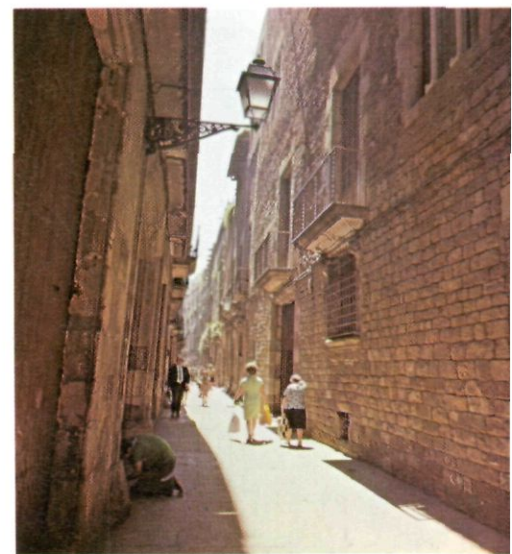
52. De Santa Ann o "dels Bergants". - 53. De la Boqueria. - 54. "Frerrissa". - 55. De Trenaclaus o "dels Ollers". - 56. De les Drassanes. - 57. De tallers. - 58. De l'Àngel o "dels Orbs". - 59. De Jonqueres. - 60. "Portal Nou". - 61. De Sant Daniel. - 62. De Sant Antoni o "d'En Cardona". - 63. De Sant Pau. - 64. De Santa Madrona.

Carrer de les Caputxes.
 Pintoresc i irregular,
 amb porxos aguantats
 per columnes gòtiques
 octogonals, grans
 voladissos, una doble
 arcada estesa de banda
 a banda de carrer,
 capriciosos balcons amb
 ràfec de fusta d'estil
 barroc, ràfecs molt
 volats, balcons de ferro
 forjat amb rajoles, etc.
 És el carrer de la ciutat
 que ha conservat més el
 caràcter d'un barri
 comercial del segle XV
 (Foto R. Manent).

"Per la força d'antic costum, els menestrals d'un mateix estament vivien en carrers als que donaven el nom de l'ofici: abaixadors, agullers, argenters, assaonadors, blanquers, carders, calderers, contoners, esparters, espasers, estanyers, flassaders, fusters, mirallers, pescaters, semolers, sombrerers, tapissers, vidriers... Una vintena d'ells pertanyien a la parròquia de la Mar." (Santa Maria de la Mar, Bonaventura Bassegoda i Amigó.)

Per tal d'evitar que esclaus procedents d'altres països els fessin la competència, una ordenança del 1432, dictada pels Consellers, obligava, a tota persona que treballés al moll i traslladés mercaderies, a estar agremiada.

Un privilegi reial del 1513 els concedí tenir casa pròpia per a celebrar reunions, guardar els objectes i els llibres i acollir els confreres malalts.

Una situació més avantatjosa per al gremi de bastaixos, l'aconseguien a mitjan segle XVII, en establir un conveni amb els carreters de mar. Anys després, el 1770, foren aprovades per la Reial Audiència noves ordenances derogant les anteriors del gremi de "Faquines de Capsana o Macips de Ribera y Carreteros de Mar", en les quals s'indiquen el pes i la tarifa que havien de complir-se per al transport de les mercaderies i de tota mena de gèneres. Noves ordenances obtingueren el 1836 i, encara, el 1909. Un record d'aquest conveni és una bandera que es guarda al Museu d'Història de Barcelona.

Festes característiques del barri de la Ribera

Ara bé, si el barri era un centre molt actiu de treball i comerç, no eren menys transcendents les festes que s'hi celebraven, ja que disposava d'un àmbit adient: el Born.

El Born

La platja més propera a l'església de Santa Maria pertanyia a la Canònica de la Catedral, i l'any 1209 fou establerta per ells i Guillem Dufort, que en promogué l'edificació. Aquelles illes de cases que es troben entre el Born i el mar, avui avinguda del Marquès d'Argentera, regulars i no gaire grans, tingueren aquí el seu origen. L'herència dels Dufort passà als Corbera; per això el lloc és conegut per "rodalia de Corbera" (Florensa).

L'arenal que, juntament amb la primitiva esglé-

sia de Santa Maria, havia estat donat a la Canònica, quedà en part lliure, i la forma allargada que tenia el féu apropiat per a actes diversos.

El segle XIV, el Born era una gran plaça que arribava allà on és avui el passeig de la Indústria i el Museu Martorell. Tenia, explica Almerich, cases importants, entre les quals la dels Meca, des dels finestrals de la qual les autoritats principals solien veure torneigs, festes, fires, etc. Passat el Rec restava, però, el pla d'en Llull i les seves extensions.

Es treballava fort i no sempre en bones condicions, però també el barri participava activament en les festes. Grans eren les celebracions de les festes patronals de cadascun dels gremis, amb la prohibició de treballar aquell dia i de deixar tancades les portes dels obradors.

La fira del vidre

Solemne era, així mateix, la fira del vidre que cada any, el dia d'Any Nou i el dia de Sant Joan, se celebrava a la plaça del Born i als carrers de l'entorn. Era visitada pels consellers en comitiva oficial i altres autoritats que es trobessin a la ciutat.

Els vidriers havien d'exhibir les millors peces que havien fabricat i es comprovava si així es complia. Tot per a aconseguir que representés la gran qualitat dels nostres vidres.

Torneigs i justes

També s'engalanava el Born amb motiu de la visita d'algun monarca, i s'hi celebraven torneigs d'armes. Potser un dels més solemnes de què es té notícia és aquell en el qual participà el rei Alfons el Magnànim l'any 1424, el 6 d'agost, i del qual en Duran i Sanpere ens en fa la descripció detallada següent: *quan la comitiva arribà al Born, tota la plaça estava envelada de draps blancs i blaus, que eren els colors que divisaven la justa. Aquests eren també els colors de les banderes, dels penons, de les gualdrapes dels cavalls, i dels bancals que vorejaven els cadafals on les dames i els cavallers tenien acomodament. Així mateix*

eren blanques i blaves les sobrevestes de seda que duïen damunt de les cuirasses els cavallers combatents. Només els escuts dels lluitadors podien dur el senyal propi o aquells que adoptessin en record de l'antiga cavalleria.

La plaça del Born havia estat prèviament ampliada i embellida: s'havia fet enderrocar l'alberg, que n'obstruïa el fons, i s'havien llevat les volades i construccions abusives del davant de les botigues i dels obradors en forma de bancs, taules, envans i clausures”.

Aquest torneig donà les normes completes del que seran més tard els que organitzarà la confraria de Sant Jordi.

La festa del Corpus, una de les més característiques

El barri de Santa Maria segueix una línia paral·lela al de la Catedral quant a la celebració de la festa del Corpus. A part que la processó de la Ciutat passava pel barri i participava a la festa, la paròquia de Santa Maria del Mar celebrava la seva dins l'octava. Els carrers havien de deixar-se nets, cosa que manaven les ordenances municipals, i per això tampoc no es podia treballar, ja que molts obradors ocupaven el carrer. De la importància que tenia la processó del Corpus, n'és una prova evident la certificació que el Consell de la Ciutat aprova l'enderrocament d'una casa de la placeta de Montcada perquè impedia el pas d'un dels entremesos pel traçat considerat adequat.

Davallada social del barri i fets que hi influïren

El barri de la Ribera, que tingué els inicis en els segles X-XI, que arribà a la seva plenitud al segle XIV, quan s'edifica el temple de Santa Maria del Mar, i que es manté en els segles XV i XVI, època en què els nobles construeixen o amplien els seus casals, sofreix una davallada espectacular a començament del segle XVIII, amb la vinguda de Felip V, després de la Guerra de Successió del 1714.

Construcció de la Ciutadella

Des del punt de vista urbanístic, és evident que aquest barri fou el més perjudicat, puix va veure enderrocar els edificis per poder construir la Ciutadella. Així, a part cases i albergs, el convent de Santa Clara, orde fundat el 1233 i al qual el bisbe Berenguer de Palou concedí, el 1237, autorització d'edificar un monestir sota l'advocació de Sant Antoni de Pàdua en *un terreny extramuros i pròxim a la platja*. A fi que deixessin l'edifici lliure, el rei autoritzà que ocupessin el Palau Reial Major, on residiren fins al 1936.

Desplaçament dels nobles cap a la Rambla

Els esdeveniments provocaren una emigració de famílies nobles i adinerades, que es desplaçen vers la Rambla i el carrer Ample i, en conseqüència, lloguen les cases en les quals vivien. Els baixos, que havien allotjat els carruatges, es converteixen en magatzems, o bé en obradors. El barri es va empobrint i va perdent el seu caràcter inicial.

La processó de Corpus a Santa Maria, oli de Ramon Casas (Foto Salmer).

L'enderrocament de les muralles i el nou urbanisme

Un altre fet incideix també en aquest sentit. Les muralles medievals s'enderroquen el 1843. La ciutat creix en sentit demogràfic i es creen problemes d'allotjament. Això obliga a urbanitzar horts i jardins, i a aixecar més pisos a les cases ja existents, com demostra A. Florensa. La gran decadència, però, del barri de Santa Maria del Mar s'inicia en prosperar la Rambla i el carrer de "Fernando".

El 1853 s'inicien les obres del traçat del carrer de la Princesa, a fi d'establir una comunicació directa entre la Rambla i la Ciutatella. Això provoca la modificació o desaparició de carrers medievals, tal com passà en obrir-se, l'any 1909, la Via Laietana. El Born es converteix en mercat de fruites i verdures i passa a ser sinònim de mercat; el 1876 es basteix la gran construcció metàl·lica.

El carrer de Montcada

Per altra banda, al carrer de Montcada, ja els anys cinquanta fou empresa una restauració de palaus que, amb els anys, hem vist convertir en museus (Museu Picasso, de la Indumentària) i en sales d'exposició (Maegth) que, en certa manera, ens recorden el passat i retroben la dignitat dels seus inicis.

"Quan el carrer de Montcada fou urbanitzat per esdevenir el centre de la vida dels potentats de la riquesa marítima, l'empresa del gran temple de Santa Maria, que ha estat anomenat "la catedral del mar", era l'afirmació de la puixança econòmica i política del sector.

El carrer de Montcada és famós pels seus palaus. Veiem, a dalt, el pati del palau dels Marquesos de Llió (actualment, Museu Rocamora de la indumentària) i, a baix, l'escala d'accés al palau Cervelló (que avui acull la Galeria Maeght) (Fotos R. Manent).

*"La mar dorm a tes plantes,
besant-les com vassalla
que escolta de tos llavis el
Codi de ses lleis,
i si li dius arrenal fa lloc a
tes muralles
com si Marquets i Llances
encara en fossin reis."
(Jacint Verdaguer)*

*La Mediterrània oriental
tal como és
representada a l'Atlas
mallorquí del 1375,
atribuït al jueu Cresques
Abraham, l'únic "mestre
de mapamundis"
documentat a la Corona
d'Aragó entre 1368 i
1387. Cal subratllar la
riquesa de la informació
relativa a les zones de
l'interior.*

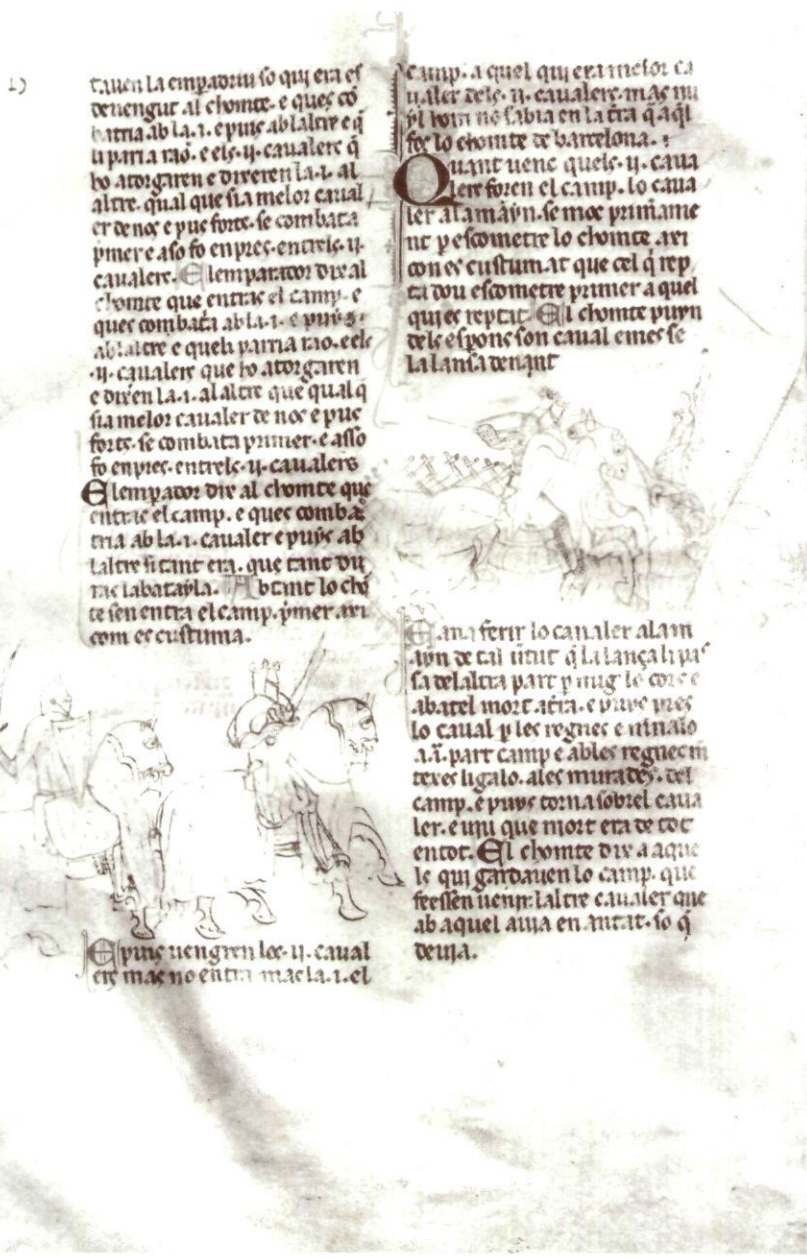
*La cartografia
mallorquina assoleix la
seva maduresa en la
segona meitat del segle
XIV coincidint amb el
desenvolupament de la
navegació catalana i dels
ports de Palma,
Barcelona i València, així
com amb l'esplendor
científic de la Corona
d'Aragó, que s'inicia
sota Alfons IV
(1327-1336) i assoleix
la seva brillantor
màxima sota Pere el
Cerimoniós
(1337-1387) i Joan I
(1387-1395) (Foto Jordi
Gumí).*

CREIXEMENT FEUDAL I EXPANSIÓ MEDITERRÀNIA UNA REFLEXIÓ CRÍTICA

CREIXEMENT FEUDAL I EXPANSIÓ MEDITERRÀNIA: UNA REFLEXIÓ CRÍTICA

Josep Maria Salrach

Pàgina de la Crònica o Llibre del rei en Pere,
de Bernat Desclot.

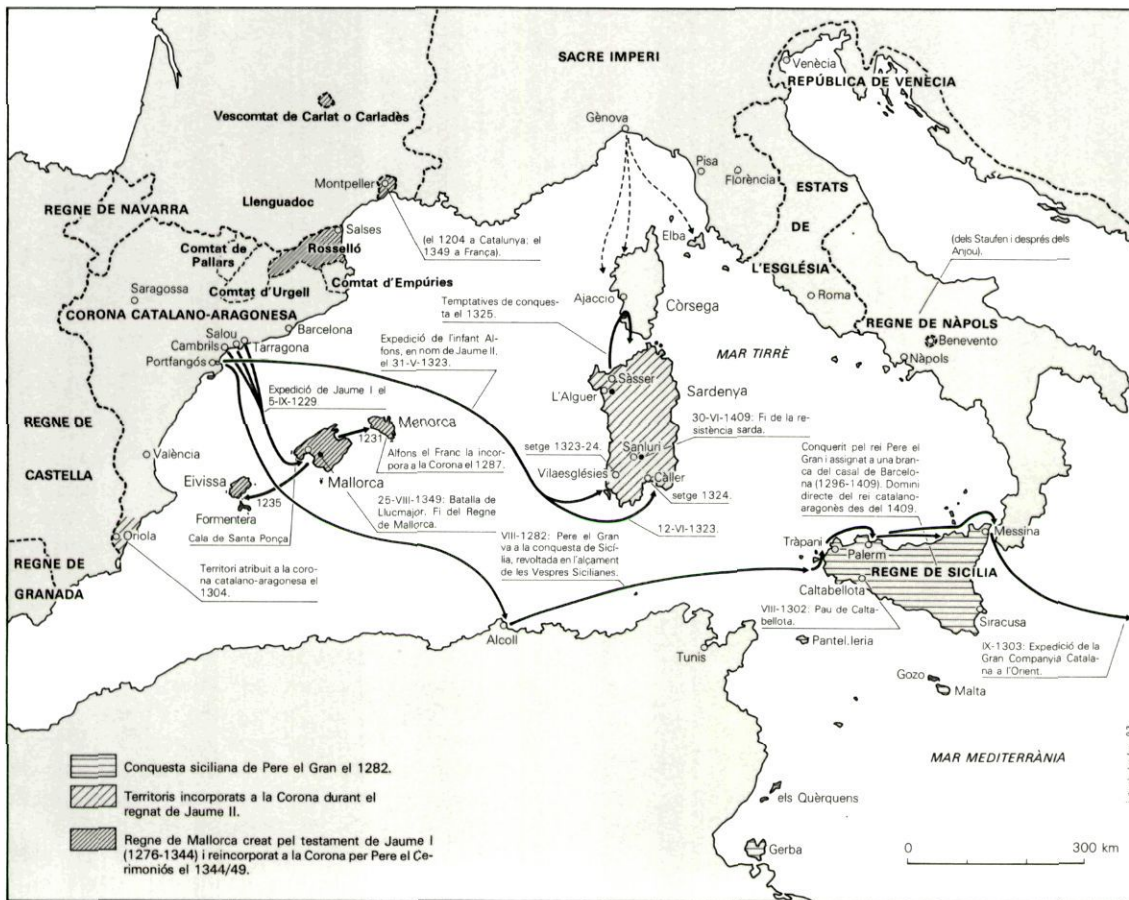
ANOMENEM expansió mediterrània el conjunt de fenòmens polítics, econòmics i socials de notable relleu històric que va protagonitzar la societat catalana a la Mediterrània durant la Baixa Edat Mitjana. El moviment expansiu mediterrani va començar el 1229 amb l'expedició a Mallorca, i va finir el 1442 amb la conquesta de Nàpols.

En l'entremig s'escolen més de dos-cents anys durant els quals Catalunya –i en general la Corona d'Aragó–, convertida en una potència del món mediterrani, va maldar per imposar la seva presència i fins i tot la seva voluntat hegemònica als altres pobles de les ribes del Mare Nostrum. Els inductors d'aquesta expansió van ser els estaments propis del món feudal (els braços eclesiàstic, militar i reial) agrupats al voltant de la monarquia, que va assumir la direcció i a vegades la iniciativa del moviment.

El creixement feudal

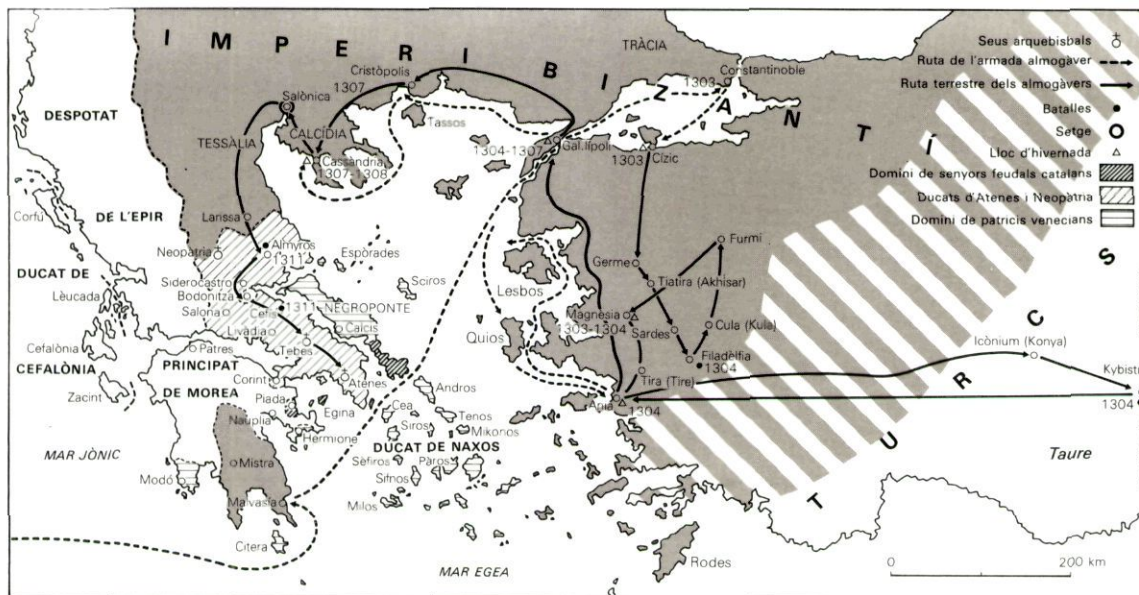
Les arrels llunyanes de l'expansió cal cercar-les molt abans del 1229: es troben en el conjunt de mecanismes d'ordre social i econòmic que a molts indrets d'Europa es van posar en marxa més enllà de l'any mil, en desenvolupar-se el feudalisme. El sistema feudal, posat a punt al voltant del 1050 a Catalunya (P. Bonnassie), va conèixer un període de creixement continuat fins a la fi del segle XIII o començament del XIV.

En la primera època feudal, els protagonistes gairebé exclusius de la història van ésser els pagesos que treballaven la terra i els senyors que manaven, feien la guerra i vivien de les rendes que aquells els satisfien. El volum de producció de la pagesia va créixer durant aquella època, però ho va fer lentament i de manera acumulativa, perquè les milleres en l'instrumental, les tècniques i els mètodes de conreu no van ésser gaire importants. En bona part, el creixement de la societat feudal s'explica per la pressió de la renda, és a dir, per la coacció que els senyors exercien sobre la pagesia, a la que obligaven a satisfer prestacions de naturalesa diversa i volum crei-

xent –almenys durant el primer segle feudal–, volum creixent que s'explica, tant per l'avidesa dels feudals, com per les necessitats derivades de l'engruiximent de les seves files amb nous membres (creació de la petita noblesa). La sostracció feudal, l'increment demogràfic i un cert desig de millorar el nivell de vida van obligar la pagesia dels segles XI i XII a produir més; ho van fer de l'ú-

nica manera aleshores possible: posant en conreu noves terres i dedicant més braços a la feina. En resum, el creixement de la societat feudal és més extensiu –cap enfora– que intensiu –cap endins–, qualificatius que s'adiuen bé amb el moviment de rompuda de terres que va conèixer Catalunya els segles XI i XII, moviment del qual la conquesta de la Catalunya Nova és l'episodi més conegut.

L'expansió catalana per la Mediterrània en gràfics. En el primer hi veiem l'expansió de la corona catalano-aragonesa entre el 1213 i el 1387 i en el segon, l'itinerari seguit per la Gran Companyia Catalana (els famosos almogàvers) en la seva campanya per l'Orient.

"per ço ni un peix es veia,
dintre la mar immensa,
que no dugués gravades
les barres d'Aragó".
Jacint Verdaguer.

Detall del retaule de
Santa Úrsula pintat pel
valencià Joan Reixach
(1468) per a l'església
de Cubells. Hi veiem un
vaixell de dos pals molt
característic de l'època.

amb els dos alts
"castells" de proa i de
popa destinats a
defensar la nau contra
els abordatges. Museu
d'Art de Catalunya (Foto
Salmer).

Per la desigual distribució dels beneficis del creixement, la distància social entre senyors i pagesos es va anar fent cada cop més gran, mentre l'aristocràcia, gran consumidora de productes agrícoles i artesanals del país, s'aficionava a la compra d'articles de luxe procedents de terres més o menys llunyanes (Flandes, al-Andalus, el Llevant mediterrani). És probable que, en un primer moment, aquesta adquisició de productes cars es pagués exportant mà d'obra guerrera (mercenaris a al-Andalus) o exportant la guerra (expedició del 1010 a Còrdova) i els derivats d'aquesta (les paries). Tanmateix, a la llarga, aquest mecanisme extern, purament bèl·lic, havia de resultar insuficient per a garantir el nivell de vida de l'aristocràcia feudal, que hauria de buscar en la societat pròpia i per tant en els mecanismes de creixement del feudalisme, la garantia de continuïtat i d'autoreproducció del sistema. És fàcil d'imaginar, doncs, que a la curta o a la llarga, la noblesa de Catalunya va pagar els béns de luxe importats més amb els ingressos derivats de les rendes de llurs dominis que no pas amb els beneficis de la guerra contra l'Islam d'al-Andalus, la qual cosa planteja de retruc un seguit de problemes importants, els de la moneda i la comercialització de la producció agrària en primer lloc, i el de la balança comercial en darrer terme.

Encara que durant bona part de l'Edat Mitjana es va practicar amb intensitat decreixent el simple intercanvi de productes, és evident que d'ençà de l'any mil l'ús de la moneda va preponderar en els intercanvis. Els senyors van haver, doncs, d'obtenir moneda comercialitzant els excedents de llurs dominis o més aviat obligant la pagesia a canviar rendes de parceria, rendes fixes i serveis per pagaments en moneda. Van ser doncs els pagesos els qui, en darrer terme, van acabar posant a la venda l'excedent de llurs collites, amb la qual cosa van descobrir l'ús de la moneda, l'estímul del benefici i els avantatges del mercat. En aquesta conjuntura, algunes famílies que vivien de l'agricultura van saber prosperar —van acumular— i, escapant als condicionaments més durs del feudalisme —les servituds—, van dedicar-se al negoci. Així i amb excepcions, més enllà de l'any mil, va néixer la burgesia mercadera de les viles i ciutats de Catalunya. Els nobles i l'alt clercat, més inte-

"I Vespri Siciliani", del pintor italià Francesco Hayez (1791-1882). Alçats contra la tirania imposada pel francès Carles I d'Anjou, els sicilians, durant la jornada de les Vespres sicilianes (31 de març de 1282) van fer una gran matança de francesos, i poc després oferiren la corona de l'illa a Pere el Gran; aquest desembarcà a Tràpani el 30 d'agost de 1282, rebé a Palerm l'homenatge dels barons sicilians i restà a l'illa fins els 6 de maig de 1283 (Foto cedida gentilmente per l'Editorial Salvat).

ressats que ningú en el consum de productes comercials i en la percepció d'imposicions mercantils, van acabar per afavorir aquesta transformació social tot institucionalitzant les assemblees de pau i treva i la celebració de fires i mercats.

L'expansió mediterrània

El feudalisme, doncs, per la seva pròpia dinàmica alliberava una part de les forces del treball de la terra per a dedicar-les a activitats més lucratives. La burgesia així nascuda no era quelcom estrany al feudalisme, sinó un grup social nascut de la seva evolució i, doncs, de les seves necessitats. Que en el futur aquesta burgesia es dividís en grups més conservadors (patricis, rendistes, monopolitzadors del govern municipal) i grups més dinàmics i productius (mercaders, mestres dels gremis), que l'element ciutadà (el braç reial) fes costat al rei a vegades en contra de la noblesa i que l'evolució econòmica impulsada per la burgesia (penetració de l'economia monetària en les

rígidestructures feudals) causés força maldecaps als homes del braç militar, no vol pas dir que uns i altres fossin grups socialment antagònics, ben al contrari, es tracta de simples desajustaments, explicables per la magnitud del creixement quan aquest va esdevenir expansió.

Durant el segle XII i principi del XIII, els mercaders catalans van fer un paper discret a la Mediterrània: el de simples aprenents dels italians. Però, aprenents avantatjats (P. Vilar), van acabar per disputar rutes i mercats als italians a partir de la darrereria del segle XIII. Mercaders terrestres, primer, i marítims, després, aquests homes comercialitzaven els excedents de la producció de Catalunya i introduïen al país els teixits rics de Flandes, les sedes del món àrab i les espècies orientals. Van contribuir, doncs, decisivament a eixamplar el mercat, a fomentar la indústria drapera nacional –per a substituir importacions– i a incrementar i reorientar la producció de la pagesia: molts pagesos van substituir el conreu del blat pel safrà, més lucratiu, i van combinar les feines del camp amb el teixit de la llana. El feudalisme que havia vertebrat políticament Catalunya ara l'integrava econòmicament, perquè la prospe-

Les Llotges nasqueren inicialment per a emmagatzemar-hi mercaderies i contractar operacions comercials, bàsicament marineres. Fou una institució molt típica dels Països Catalans. Als gravats, les llotges de Tortosa, Ciutat de Mallorca, València i Perpinyà (Fotos Arxiu Cuyàs).

ritat s'estenia de la ciutat al camp beneficiant senyors i pagesos, bé que d'una manera desigual, i sense esborrar els antagonismes entre aquestes classes socials. La disposició geogràfica de Catalunya cara al mar, la disminució de la pressió sarraïna a la Península des del 1213 (batalla de Las Navas de Tolosa) i el retrocés de la navegació musulmana són elements que van jugar a favor d'aquest desplegament de les forces econòmiques. A més, les ciutats catalanes van disposar d'un avantatge formidable sobre les ciutats-estat italianes; el rera país català i aragonès, amb tot el que això significava de mercat productor i consumidor.

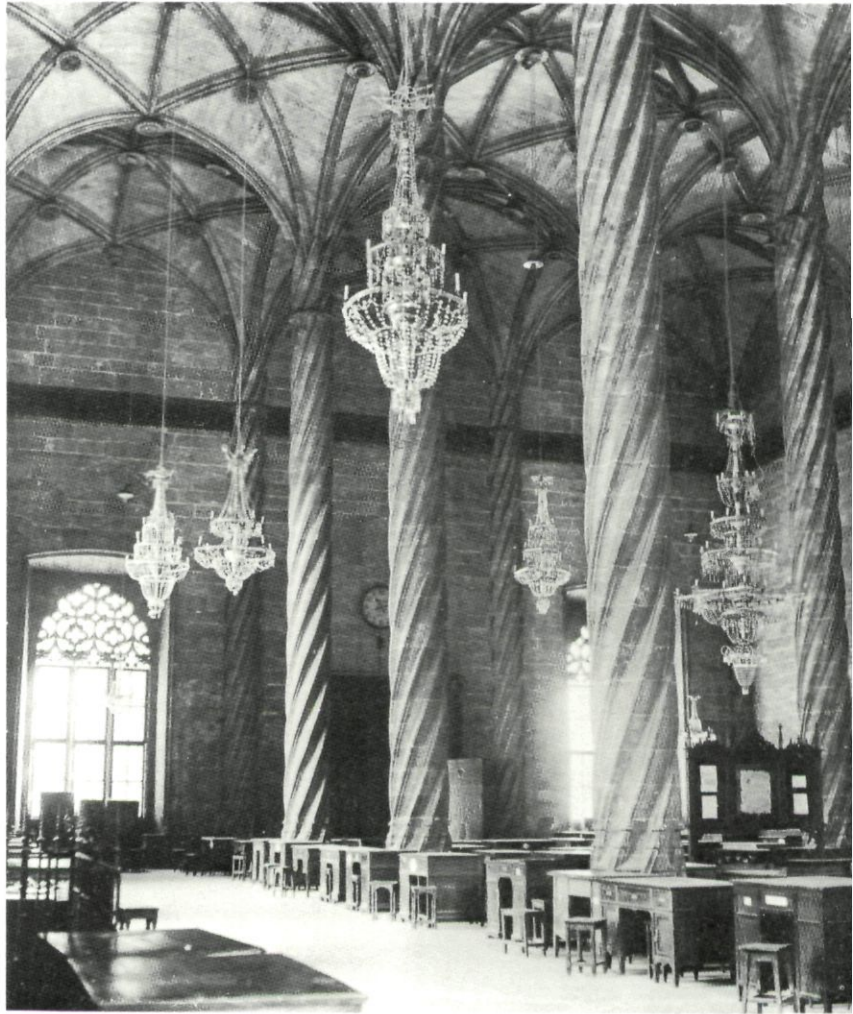
Això no obstant, nascuts per a cobrir les necessitats d'aquest mercat i per a satisfer la demanda dels poderosos, els mercaders catalans, actius, emprenedors i atents al negoci, van acabar per tenir petita la casa. El fet apuntat per la historiografia és que importaven productes més cars que els que exportaven, i com que sembla que el volum de les exportacions no era suficient per a cobrir les despeses de les importacions, és explicable que els historiadors s'hagin interrogat sobre el

problema de la balança comercial (A. de Capmany). La resposta és simple: més ambiciosos que els límits relativament estrets del seu mercat, els mercaders catalans van desenvolupar molt aviat un actiu comerç de trànsit que deixava un saldo àmpliament favorable. Comercialitzant producció nacional i producció estrangera en rutes relativament properes (Provença, Nord d'Àfrica), obtenien beneficis que després invertien al Llevant mediterrani (on també venien producció nacional) en la compra de productes cars (espècies sobretot), que eren importats a Catalunya per a ser després reexportats, en gran part, cap al mercat castellà, francès, etc. Així, les forces econòmiques, alliberades del treball de la terra pel propi creixement del feudalisme, van acabar seguint una dinàmica pròpia, ascendent, que arrossegava els altres grups socials vers l'expansió, entesa aquesta com un grau quantitatiu i qualitatiu superior al del simple creixement.

La fortalesa econòmica assolida per l'element ciutadà va transcendir al nivell jurídic-polític quan aquest grup va forçar una entesa amb la

monarquia de cara a la consecució de l'autogovern municipal i va aconseguir ser present com a estament a les Corts, juntament amb els membres del braç eclesiàstic i del braç reial. No és cap aberració pensar que els components dels tres braços o estaments formaven la classe dels feudals i, per tant, que era més important el que els unia que el que els separava. Les diferències que històricament es poden detectar entre els poderosos (nobles, eclesiàstics i ciutadans) mai no van ésser irreconciliables, mentre que sí ho va ser la distància entre senyors i pagesos, que va menar a una guerra agrària de cent anys a la fi de l'Edat Mitjana (J. Vicens). Les Corts s'han de veure, doncs, com l'àmbit on es va institucionalitzar el pacte feudal en virtut del qual els membres de les famílies principals negociaven, conjuntament amb la monarquia, el govern del país i les empreses exteriors que els havien d'enriquir. Els elements més joves i dinàmics d'aquesta estructura de poder (els homes de les ciutats) van ser molt sovint els impulsors i, en gran part, finançadors de les empreses expansives, però en darrer terme, si aquestes es van realitzar i van adquirir notable magnitud va ser perquè no els va manca el concurs militar de la noblesa ni el suport moral i també econòmic i militar de l'Església. Les fites de l'expansió territorial i marítima en són testimoni.

L'ofensiva a les Illes

La primera manifestació del creixement enfora de la segona època feudal és la conquesta de Mallorca. De fet, l'expedició a les Illes es pot considerar com una fugida endavant, és a dir, com una forma d'alliberar les forces dirigents del feudalisme d'una sèrie d'obstacles que bloquejaven el creixement, obstacles que s'havien manifestat durant el regnat de Pere el Catòlic i els primers temps de Jaume I. És molt poc el que sabem de tot això, però els símptomes de crisi de creixement són evidents: estagnació de les conquestes territorials, alteracions monetàries, dificultats financeres de la monarquia, inadaptació de la noblesa a l'economia monetària, desnivell creixent entre les rendes senyorial i els preus de mer-

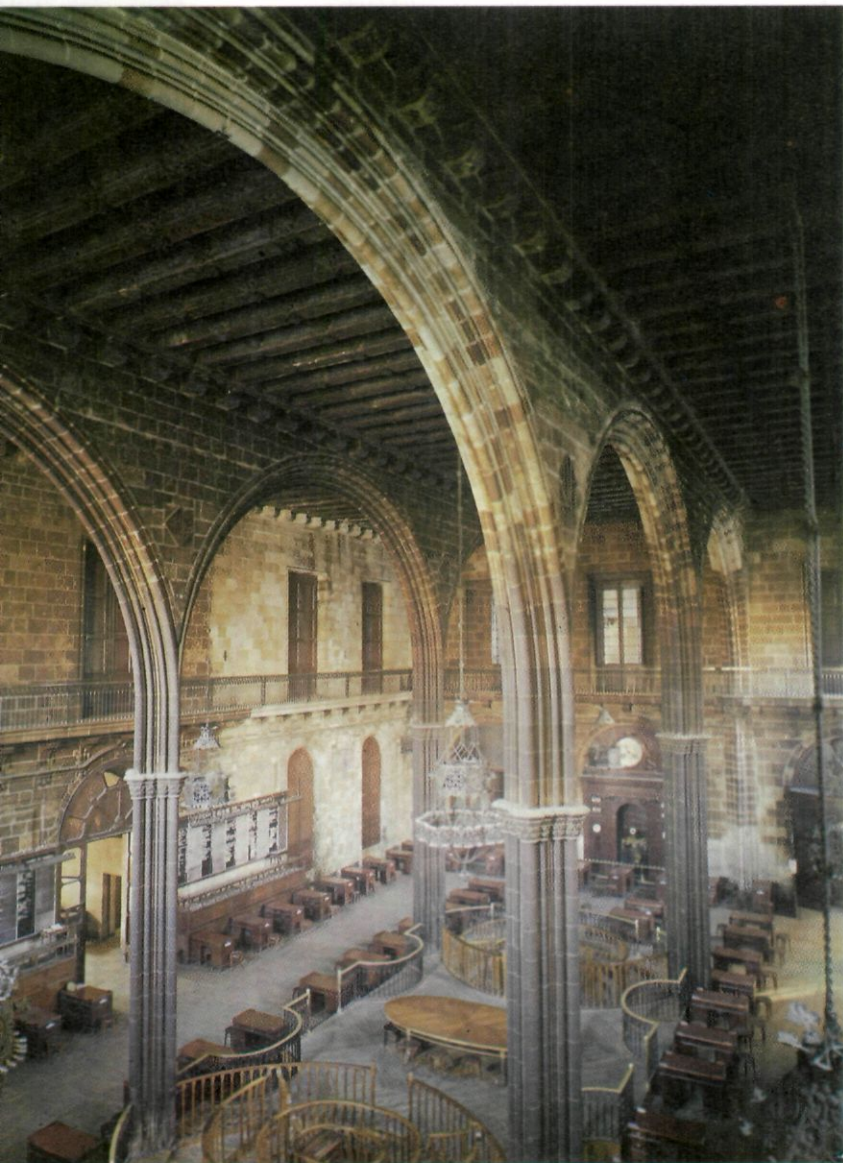

Ramon Muntaner
 escrivint la seva Crònica,
 en la qual relata els fets
 que ell visqué
 personalment.

Primer foli d'un còdex
 del s. XIV, un dels més
 antics que es conserven
 de la Crònica. El Cronista
 fou capità de Gal·lípoli,
 "mestre racional"
 (comptable) de la Gran
 Companyia Catalana (els
 famosos **almogàvers**) i
 governador de l'illa de
 Gerba (Còdex K-1-6 de la
 Biblioteca de El Escorial).

Nau central de la Llotja
 de Barcelona
 (Foto R. Manent).

cat en una conjuntura inflacionista, etc. Com és lògic, l'empobriment va llançar l'aristocràcia a l'anarquia. Aprofitant la minoritat de Jaume I (1213-1225), els feudals van maldar per controlar el govern, distribuir-se els honors, manifestar les rendes públiques i insurreccionar-se reiteradament. A la fi, eclesiàstics i ciutadans van aplegar-se al voltant del jove monarca per a buscar una sortida pel camí de la pacificació interior (constitucions de pau i treva) i de l'expansió exterior (Mallorca i el País Valencià), tot engrescant en l'empresa l'element militar.

Cap sorpresa, doncs, si en una miniatura veiem el ciutadà Pere Martell que el 17 de novembre de 1228, en un àpat celebrat a casa seva, a Tarragona, urgeix a Jaume I la conquesta de les Illes. Sentint com a pròpia la necessitat expressada per diversos membres dels estaments, el 20 de desembre de 1228, al palau reial major de Barcelona, el Conqueridor s'adreçava als allí reunits en Corts dient: "On nós vos pregam molt caramente (...) que ens donets consell e ajuda (...) en est viatge que volem fer sobre el regne de Mallorques e les altres illes que pertanyen a aquella" (*Llibre dels feits del rei En Jaume*). En aquelles Corts es devia pactar, doncs, el concurs de cada estament a l'empresa i la forma de repartició dels guanys. L'illa va ser embestida el setembre de 1229 i Ciutat de Mallorca presa a l'assalt el desembre de 1229, però els darrers reductes islàmics no van

*"E los almogàvers cridaren:
"Desperta, ferres!
Desperta!"; e tantost lo
megaduc ab la cavalleria va
ferir als hòmens a cavall, e
En Rocafort ab
l'almogaveria als hòmes de
peu, e aquí veérets fets
d'armes, que jamás tal cosa
no veé null hom."
Dibuix de Marià Fortuny,
Col·lecció Rocamora,
Barcelona (Foto Salmer).*

ser expugnats fins a l'estiu de 1232. Dels aproximadament 49.000 sarraïns que hi devia haver a Mallorca abans de l'expedició —la major part gent autòctona islamitzada i arabitzada—, molt pocs van capitular en bones condicions, els restants van conèixer l'exili, l'esclavatge o la mort en la lluita. Llurs béns van ser repartits entre els conqueridors: membres de l'aristocràcia i de l'alt clergat, ordes religiosos i militars, homes de viles i ciutats, funcionaris i jueus. Els grans beneficiaris del repartiment, que a més de terres van obtenir jurisdiccions, van cridar per a colonitzar l'illa pagesos de comarques gironines i del Rosselló, que s'hi van establir mitjançant contractes emfitèutics i subemfitèutics. Paral·lelament, els barcelonins obtenien del rei la franquesa de comerç per mar i terra en totes les Balears. D'aquesta manera i tal com s'havia projectat, s'assegurà la reproducció-exportació del sistema feudal català i la seva supervivència.

Sembla que ja immediatament després de l'expedició va circular per Catalunya un poema joglaresc que cantava les gestes del setge de Madina Mayurqa (Ciutat de Mallorca) i, seguint les petjades dels joglars, la historiografia tradicional, durant generacions, ha magnificat els episodis de la conquesta identificant-se amb l'òptica dels vencedors de 1229. Avui, afortunadament, la jove historiografia catalana ha invertit el sentit del discurs històric i ha acabat per subratllar l'aspecte negatiu de l'expedició pel que suposa de dominació i destrucció d'un poble per un altre, sense que

serveixi d'atenuant ni el clima de violència propi del món feudal ni el fet que molts pobles van realitzar aleshores semblants accions agressives. És important, doncs, mirar el passat amb aquest esperit crític, però no seria bo de satisfer-se amb una actitud purament maniquea, redemptorista o expiatòria, cal anar més enllà i descobrir els mecanismes pels quals els dirigents d'un poble llancen aquest a una expansió semblant amb totes les seves implicacions. Solament així comprendrem el passat, serem capaços d'entendre el present i podrem projectar el futur.

És ben sabut que, després de Mallorca, un grup de nobles i eclesiàstics prominents va emprendre la conquesta d'Eivissa i de Formentera, que es van repartir segons acords privats i convenis amb el rei. Menorca seria conquerida molts anys més tard, el 1287, per una expedició dirigida pel comte-rei Alfons el Liberal, nét de Jaume I. Com a Mallorca, "Menorca fou pràcticament despoblada dels seus antics habitants" (C. Parpal), i repoblada "de bona gent de catalans, com nengun lloc pot ésser ben poblat" (Ramon Muntaner).

La marxa pel llevant peninsular i cap al Nord d'Àfrica

La conquesta del País Valencià sovint és considerada com una cosa a part de l'expansió mediterrània, i l'apreciació no és del tot exacta. És veritat que l'assalt a les terres valencianes va venir

Soldats d'infanteria, armats d'espasa curta o coltell i llança o ascona llençadissa. La seva indumentària i l'armament (és significativa l'absència d'escut) recorden la dels almogàvers. Pintures Murals del Tinell, s. XIII (Foto E. Esteve).

Una indumentària similar a la descrita és la que veiem en aquest fragment del retaule de Sant Miquel de Cruïlles, de Lluís Borrassà s. XV. Museu Diocesà de Girona (Foto R. Manent).

inicialment motivat per la noblesa d'Aragó que, des de feia generacions, maldava per eixamplar els seus dominis i senyories, però no ho és menys que quan Jaume I va assumir la iniciativa aragonesa, els estaments catalans van afegir-se a l'empresa. El resultat seria a la llarga un País Valencià dual (J. Reglà): dualitat de llengua (català/castellà), dualitat de legislació (fur aragonès/fur valencià), dualitat d'estructures, etc. Per als catalans, el País Valencià podia representar alhora una nova terra de promissió (noves rendes per a nobles i eclesiàstics, per exemple), un nou mercat i una nova posició mediterrània. A partir de mitjan segle XIII, València s'incorporaria progressivament a l'expansió mediterrània i, ja en el segle XIV, s'establiria una sòlida relació comercial de caire triangular, Barcelona-València-Ciutat de Mallorca, que és un tema interessant per a estudiar. Semblaria també com si el sector mercantil català hagués estat interessat en el domini de tota la façana mediterrània de la Península, i que aquesta direcció de marxa expansiva hagués actuat com un impuls important en les conquestes valencianes de Jaume I, que entre 1232 i 1245 va ocupar les terres entre Borriana i Biar, en la conquesta de la part septentrional del regne de Múrcia (Alacant, Elx, Oriola) per Jaume II, en 1296-1300, i en la fracassada expedició d'aquest mateix monarca a Almeria (1309-1310). Aquest desig dels mercaders catalans s'explicaria per la voluntat progressivament manifestada de convertir la Mediterrània occidental "en un llac català" (Ch. E. Dufourcq).

Guanyant posicions al llarg de la costa peninsular, els mercaders s'acostaven a la mànega mediterrània, a l'Estret i al Nord d'Àfrica, on no tenien terres però hi feien bons negocis: els comerciants catalans, amb l'ajuda diplomàtica i, si calia, militar dels seus reis ocupaven llocs privilegiats en els mercats de Ceuta, Tlemcen, Orà, Alger, Bugia, Tunis, etc. D'altra banda, una part de la jove noblesa catalana feia l'aprenentatge de les armes contractant-se com a mercenaris al servei dels sultans del Nord d'Àfrica, que eren obligats a pagar tributs als comtes-reis, i alguns frares catalans s'entossudien a fer proselitisme en aquelles terres: Ramon Llull n'és el cas més universalment conegut. Però Dufourcq no hauria expressat aquella idea una mica exagerada del "llac català" si després de Mallorca, el País Valencià i les posicions comercials de l'Àfrica del Nord no hagués vingut l'ofensiva a Sicília i a Sardenya.

Martí l'Humà, el darrer rei del Casal de Barcelona. Caplletra minuada del Llibre de Privilegis de la Cartoixa de Valldecrisp (Sogorb, Alt Palància).

Fragment del Rotlle genealògic dels Reis Catalans que es conserva al Monestir de Poblet. Hi veiem els tres darrers reis de Catalunya-Aragó: Pere el Cerimoniós; Joan I el Caçador i Martí I l'Humà.

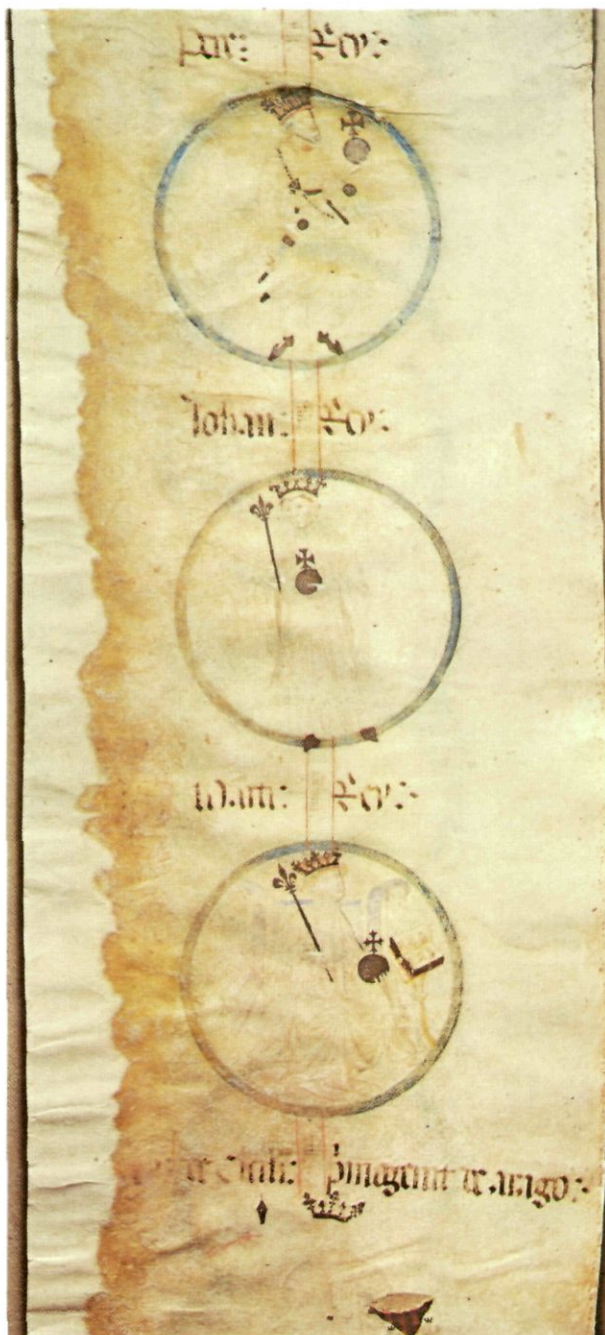
Cal atribuir als retrats, que són gairebé contemporanis (foren executats en vida del rei Martí), una fidelitat considerable als trets físics dels sobirans representats (Foto E. Esteve).

Sicília i Sardenya: el bon i el mal record

El cas de Sicília és una mica atípic en el context que exposem, perquè no es tracta d'una conquesta sinó d'un maridatge. El fill de Jaume I, Pere el Gran, quan encara era infant es va casar (1262) amb Constança Hohenstaufen, princesa siciliana pertanyent a la família imperial d'Alemanya que regnava a l'illa. El matrimoni formava part de les aliances que teixien els sobirans de la Mediterrània per ajudar-se mútuament contra els seus enemics i per fer més sòlida llur posició política. Sicilians i catalans tenien interessos comuns al Nord d'Àfrica i sobre ells planava l'amenaça francesa. Aquesta amenaça es va materialitzar en el pacte de 1265 entre el papa i Carles d'Anjou, fill de Lluís VIII de França, que per exprés desig del pontífex va emprendre la conquesta de Nàpols i Sicília, i també es va fer realitat en la croada de sant Lluís a Tunis el 1270.

La derrota i mort successiva dels darrers monarques Hohenstaufen de Sicília (Manfred i Conradí) a mans dels angevins va convertir Constança en hereva dels drets de la seva família a la corona siciliana, i el seu marit en defensor d'aquests. Nobles sicilians compromesos en la resistència antiangevina o els seus fills (Roger de Lloria, Corrado Lancia, Joan de Pròixida) van cercar refugi en terra catalana, d'es d'on acariaren la idea del retorn, i Pere el Gran no deixaria d'aprofitar-los per a aquest objectiu.

A l'illa, els intents de substituir el feudalisme insular per un feudalisme provençal-angeví, amb el que això representava de desplaçament d'una noblesa per una altra i d'introducció de nous tributs, va motivar un ampli moviment de resistència interior que va culminar amb l'alçament popular de les Vespres Sicilianes (1282) i l'expulsió dels angevins. Havent fracassat en llur propòsit d'obtenir de Roma el consentiment per a dotar-se d'una forma de govern comunal més o menys republicà, els sicilians, que temien la contraofensiva angevina, es van posar aleshores sota la protecció de Pere el Gran, el qual van reconèixer com a rei i senyor. En aquest cas —en la direcció siciliana de l'expansió— els interessos dinàstics van fer un paper principal fins al punt que alguns historiadors

Miniatura dels Usatges de Barcelona i de les Costumes de Catalunya entre senyors e vassalls. Còdex conservat a la Paeria de Lleida. S'hi veu el rei Pere el Gran concedint o reconeixent llibertats i consuetuds a "religiosos, barons, cavallers, ciutadans i homes de viles".

consideren la sobirania catalano-aragonesa a l'illa com un fet quasi casual o accidental sense gaire relació amb l'expansió comercial (H. Bresc, M. Del Treppo). Tanmateix, en el supòsit que això sigui cert, no ho és menys que els mercaders catalans coneixien els mercats sicilians abans de les Vespres, que amb posterioritat a 1282 hi foren més presents i que la incorporació de Sicília va fer més segura la navegació catalana i l'accés als ports del Llevant mediterrani. Dit altrament, si la diagonal insular o ruta de les illes (J. Vicens), entesa com una direcció expansiva volguda i buscada per les forces més actives de la societat catalana, potser no va existir mai com a projecte, sí que en canvi va existir a la pràctica com a resultat de fets de naturalesa diversa entre els quals compten en aquest cas, potser més que mai, els simples esdeveniments i l'atzar.

El preu que el monarca va haver de satisfer per la incorporació de Sicília a la seva sobirania va ésser molt elevat: a l'interior, els estaments, en particular els aragonesos, van aprofitar les dificultats de la monarquia per obligar el rei a abdicar dramàticament de la política d'enfortiment de l'autoritat que havia encetat i, a l'exterior, se li enfrontaren el papa, el rei de França, la Casa d'Anjou i el seu propi germà, el rei de Mallorca. Pere el Gran i els seus fills, Alfons el Liberal i Jaume II, van defensar Sicília contra tots els enemics, amb les armes i la diplomàcia, fins que van aconseguir una bona solució negociada a Anagni (1295):

abandonarien Sicília a canvi del dret a conquerir Sardenya. Els sicilians, però, es van negar a retornar a l'obediència franco-pontifícia, i van elegir rei Frederic d'Aragó, germà petit de Jaume II, que aconseguiria en la lluita retenir la corona de Sicília (pau de Caltabellotta, 1302) i transmetre-la als seus descendents.

La fi de la guerra siciliana va deixar inactius mercenaris catalano-aragonesos que hi combatién a sou, els almogàvers, els quals es van posar al servei de l'emperador bizantí per lluitar contra els turcs i van acabar bastint-se uns estats propis a Grècia: els ducats d'Atenes i Neopàtria. Malgrat la importància que tradicionalment li ha estat donada, l'expedició de la Gran Companyia, molt desvinculada dels objectius polític-econòmics propis de l'expansió mediterrània, no té probablement gaire més valor que el moral o sentimental (la "Grècia catalana"), llevat, és clar, de les realitzacions culturals que aquella gesta indirectament va inspirar (*Crònica* de Ramon Muntaner i treballs d'A. Rubió i Lluch).

Separada Sicília de la Corona d'Aragó, Jaume II, quan ja s'acabava la bona època, va tenir les mans lliures per a impulsar l'expansió peninsular amb sort diversa (èxit a Alacant, fracàs a Almeria) i per a llançar-se finalment sobre Sardenya (1323). La conquesta de Sardenya, considerada tradicionalment com la culminació de la fase expansiva de la Corona d'Aragó, i del procés de constitució de "l'imperi catalano-aragonès" (expressió de J. Lee Shneidman criticada per J. N. Hillgarth amb força fonament), és explicable amb termes socioeconòmics. L'enclavament sard resultava atractiu per les seves riqueses (mines de plata, metalls, bestiar, cuirs, formatges, pesqueries de corall, salines, cereals) i per la seva posició estratègica, en una zona fins aleshores controlada per pisans i genovesos, però freqüentada per la navegació catalana. Com sempre, la monarquia devia considerar Sardenya com una font de recursos complementaris per a l'erari i la noblesa, com un país d'on obtenir terres i càrrecs.

La conquesta, que va topiar amb la resistència dels sards ajudats per genovesos i pisans, va ser molt dura i precària. Sardenya es va convertir ben aviat en l'illa en revolta incessant (J. Nadal), i els

Càller (Sardenya) El Castell de Bonaria o "bon aire", construït pels catalans, domina la ciutat (Foto Pere Català).

catalans, obligats a una costosa tasca de pacificació, hi van tenir més pèrdues que guanys (J. F. Cabestany), mentre d'altra banda els rebels sards capturats eren venuts com a esclaus arreu de la Corona d'Aragó (J. M. Madurell i E. Putzulu), amb la qual cosa moltes terres van quedar despoblades i sense conreu. El comportament agressiu dels feudals catalans i el seu relatiu fracàs a Sardenya, una illa que mai no va ser concebuda com un territori a colonitzar, s'explica per la forta resistència sarda que va obligar a una conquesta en profunditat, per la interferència de Gènova i per la crisi que aleshores es va estendre sobre tots els països d'Europa occidental i va aguditzar les contradiccions socials i les actituds polítiques.

El segon Trastàmara de la Corona d'Aragó, que va veure com els estaments d'una Catalunya decadent es tancaven sobre si mateixos impeding el progrés social (qüestió remença, pugna Busca/Bigà), i com li retallaven l'autoritat i els diners, va viure lluny de Catalunya, a Itàlia, on va protagonitzar l'aventura de conquesta del regne de Nàpols (1442). L'empresa napolitana, realitzada per un rei de naixement i parla castellana al marge de la praxi constitucional pròpia de Catalunya (sense pacte a les Corts), no va contribuir a unir Alfons amb els seus súbdits catalans. A més, el Magnànim mai no va entendre que allò que el separava dels estaments catalans era l'abisme de la decadència que s'obria als seus peus: "los catalanes podrán guardar su dinero para lo despender en otro tiempo". Ell creia que la conquesta seria beneficiosa per als catalans ("Obtengut lo Reialme, deuen pensar quanta mercaderia hix d'aquell, quanta se'n desempatxa de sos Regnes d'allí"), però aquests, dividits i afeblits per la crisi, no solament no van poder treure profit col·lectiu de les aventures del seu sobirà, sinó que van témer que en derivés una consolidació de les tendències autoritàries dels Trastàmara i un afermament de l'absentisme. Potser per això els catalans van considerar la conquesta de Nàpols com exterior al seu patrimoni històric, encara que els mercaders que van poder bé se'n van beneficiar. Aquesta actitud contradictòria respecte a l'empresa napolitana, nascuda ja en aquella època, en certa

L'Alguer (Sardenya) on l'idioma català ha mantingut les seves arrels.

"Som germans en una mateixa llengua, que ens ha servit durant segles com a instrument primer de la nostra cultura, de tot allò que ennobleix humanament. En una llengua que ens ha servit també per a expressar les nostres més íntimes relacions amb Déu, en la pregària. Des de Montserrat, i a través de la immensa blavor d'aquest mar que ens uneix, mire, de cara a l'Alguer..." Aureli M. Escarré, Abat de Montserrat.

manera ha arribat fins als nostres dies, en què Alfons té historiadors que l'exalten i altres que el detracten.

Tanmateix, per sobre de qualsevol valoració positiva o negativa del Magnànim i de la seva obra, que exigiria noves investigacions, guardem-nos de confondre Alfons amb una mena de Quixot incomprès pels seus súbdits i retinguem que, després de la seva mort, quan Renat I de Provença i els genovesos van amenaçar el tron de Ferrante I de Nàpols –fill natural i successor del Magnànim en aquella terra–, el consell barceloní va dir alarimat: "Aquell regne de Nàpols sta en perill de per-

La plaça del Rei, de Barcelona. La tanca el Palau Reial Major, amb l'escalinata d'accés al Saló del Tinell, gran sala de recepcions reials. El "mirador del rei Martí" domina la plaça, amb els seus cinc pisos de llotges o galeries. A l'esquerra, el Palau del Lloctinent, que actualment guarda l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Foto Salmer).

Nàpols, aventura del Magnànim?

La crisi o la decadència catalana del segle XIV i XV és un fet molt complex i polèmic. D'una banda tenim la historiografia tradicional que, sobrevalorant el paper de la reialesa, atribuïa als Trastàmara una part molt gran de responsabilitat en la davallada (A. Rovira i Virgili, F. Soldevila), i de l'altra la historiografia posterior que, estudiant els fets econòmics i socials, considera la crisi com quelcom anterior al Compromís de Casp (J. Vicens, C. Carrera) i molt aliè a la gestió dels sobirans. Més encara; entre els historiadors actuals, n'hi ha que parlen de la crisi com un fet ben establert des del segle XIV (C. Carrere, P. Vilar) mentre d'altres prefereixen parlar de dificultats i reservar el concepte de crisi per a la situació derivada de la guerra civil de 1462-1472 (M. Del Treppo). I l'estudi del regnat d'Alfons el Magnànim no ajuda pas a resoldre la problemàtica, perquè, com cal considerar una empresa com la conquesta del regne de Nàpols, que semblaria més obra d'una època d'expansió més que no pas de decadència?

Mirar el passat per projectar el futur

Aquest passat medieval d'expansió, tradicionalment rememorat per la historiografia, ha gravitat amb força sobre la mentalitat catalana contemporània, ha contribuït a conformar-la i, molt poderosament, ha contribuït també a estimular el sentiment d'identitat col·lectiva del poble. És probablement el millor servei que ha fet l'historiografia tradicional al país i, per tant —entengui's bé—, ja no és el servei que la historiografia actual ha de fer. Avui, més que mai cal una lectura crítica del passat que ens allunyi de la temptació del cofosisme i dels deliris de grandesa. Si volem construir una Catalunya possible per al futur, amb projectes culturals viables, ens cal partir d'aquesta visió crítica del passat i assumir que en les grandeses de la nostra història també hi ha hagut misèries, i no pas poques, fet i fet com en molts altres pobles del món... Podia haver estat altrament?

Pati central del Palau dels Reis de Mallorca, a Perpinyà, ciutat on aquells reis residiren amb preferència a Palma. Les arcades (del s. XIV), molt atrevides, fan lleugera, quasi aèria, una construcció que altrament resultaria feixuga. (Foto P. Barceló).

dició, e no solament lo dit Regne hoc encara les illas de Sicília e de Sardenya, d'on se aparella dan infinit a la mercaderia e públich de la present ciutat, hoc e al Principat de Cathalunya”.

Després de Nàpols, els catalans van continuar presents a la Mediterrània amb major o menor incidència, i, a la darrerria de l'Edat Moderna i durant el segle XIX, també es mostrarien actius en la navegació atlàntica, encara que en un context social, econòmic i polític ben diferent del medieval.

Sepulcre de Pere el Gran, al Monestir de Santes Creus (Alt Camp) que fou bastit per ordre dels seus fills Alfons el Franc i Jaume II. Sota un baldaquí gòtic hi ha el sarcòfag de porfir rogenç, que és una peça romana, que hom suposa procedent de Centcelles o de Sicília, d'on hauria estat portada per Jaume II. Segons una llegenda, no obstant, la duqué d'Alexandria Roger de Llúria, l'almirall que —com a signe de suprema fidelitat al seu rei— és enterrat al peu d'aquest mateix sepulcre. A l'altra banda del presbiteri, un altre baldaquí semblant a aquest aixopluga les tombes del rei Jaume II i de la seva primera muller, Blanca de Nàpols (Foto Jordi Gumí).

CRONOLOGIA DE L'EXPANSIÓ CATALANA

CRONOLOGIA DE L'EXPANSIÓ CATALANA

Josep M. Ainaud de Lasarte

Torre de guaita i de defensa medieval, aixecada al bell mig de l'Acropolis d'Atenes a la qual els catalans donaven el nom de Castell de Cetines (Foto cedida pel senyor V. de Semir).

SEGLE XI

1095

Participen a la primera croada, amb altres cavallers catalans, Gerard de Rosselló i Guillem Jordà de Cerdanya.

1097

El comte Berenguer Ramon II de Barcelona, el Fraticida, mor a Palestina.

1099

Presa de Jerusalem. Gerard del Rosselló hi entra dels primers.

SEGLE XII

1109

Guillem Jordà de Cerdanya mor a la presa de Trípoli, de Síria.

1114

Croada catalano-pisana contra Mallorca, dirigida per Ramon Berenguer III de Barcelona.

1125

Reverter, vescomte de Barcelona, és nomenat cap de les milícies cristianes del soldà del Marroc.

1131

Mor Ramon Berenguer III.

1157

Agalbursa de Cervera i de Bas, neboda del comte Romon Berenguer IV de Barcelona, contrau matrimoni amb Barisó, jutge d'Arborea i futur rei de Sardenya.

1162

El concili provincial de Montpeller prohibeix el comerç amb els sarraïns.

1179

El viatger jueu Benjamí de Tudela troba catalans establerts a Alexandria.

1187

Privilegi comercial a la colònia catalana de Tir.

SEGLE XIII

1206

Promesa de matrimoni entre el comte-rei Pere I i Maria, reina de Jerusalem.

1218

Fundació, a Barcelona, de l'Orde de la Mercè, dedicat a la redempció de captius. El culte a la Mare de Déu de la Mercè s'estendrà per tota la Mediterrània.

1219

Tractat del comte d'Empúries amb Marsella, pel tràfic amb Llevant.

1221

Tarifa duanera de Barcelona.

1227

Prohibició de carregar per Llevant amb naus estrangeres, havent-n'hi de catalanes al port de Barcelona.

1228

El mercader Pere Martell aconsella al rei Jaume I la conquesta de Mallorca, en un dinar celebrat a Tarragona. A la immediata Assemblea de Barcelona, es decideix la conquesta de l'illa.

1229

El 31 de desembre, Jaume I pren la Ciutat de Mallorca.

El concili de Lleida excomunica els qui vinguin cristians en països musulmans.

1230

Jaume I crea el càrrec d'almirall.

1235

Els catalans conquereixen les illes d'Eivissa i de Formentera.

Jaume I envia el veguer Marimon de Plegamans com ambaixador a Tunis.

1238

El 28 de setembre, Jaume I pren la ciutat de València.

Jaume I derrota l'estol tunisenó que intentava socórrer València.

1246

Jaume I trameta el Comte d'Empúries com a ambaixador a la cort de l'emir de Tunis, Abu Zakaria.

1250

Arribada a Barcelona d'Abu Arlan, ambaixador del soldà de Tlemcèn.

1256

Tractat entre Jaume I i Abu Abd Allah, de Tunis. Lluites a Acre, entre mercaders catalans i altres mercaders.

1257

Guillem de Montcada comanda les milícies cristianes a Tunis.

1258

Tractat de Corbeil.
Jaume I crea el Consolat de Mar a Barcelona.

1262

Ramon de Concas estableix el primer consolat a Alexandria.

Pere el Gran, fill i hereu de Jaume el Conqueridor, es casa amb la princesa Constança Hohenstaufen, hereva del regne de Sicília.

Castelsardo (Sardenya). Encara avui és conegut amb el nom de "castell aragonès" (Foto Pere Català).

1264

Guillemó de Montcada, cònsol català a Alexandria.

Arnau de Solsona, mercader lleidatà, contrau matrimoni a la ciutat de Tunis amb Elisenda Sancliment, mare de la reina tunisenca Rocaia, i s'emporten d'amagat a Lleida la preuada relíquia del Sant Drap, considerada un dels bolquers de l'Infant Jesús.

1265

Ambaixada d'Haitó I d'Armènia a Jaume I.

1266

Privilegis al Consell de Cent barceloní pel nomenament de còsols catalans.

Jaume I conquereix el regne de Múrcia i el lliura al seu gendre, Alfons X de Castella.

Roger de Flor entra a Constantinoble. Oli de J. Moreno Carbonero (Foto R. Manent).

1268
Jaume d'Alerig, ambaixador del rei Jaume I prop d'Abaka, xa de Pèrsia.
Els egipcis prenen Antioquia de Síria.

1269
Intent fracassat de Croada a Terra Santa. Jaume I dirigeix l'estol, que és dispersat per les tempestes, i retorna a Catalunya.
Jaume I rep els ambaixadors del xa Abaka i de l'emperador Miquel VIII Paleòleg.

1270
Privilegi comercial de Lleó III d'Armènia als catalans.

1271
Tractat entre Jaume I i el soldà de Tunis, Al Mustansis.

1272
La infanta Sança, filla de Jaume I, marxa en pelegrinatge a Jerusalem.
El papa Gregori X reitera la prohibició de comerciar amb els sarraïns.

1274
Jaume I restringeix el comerç amb els sarraïns.
Pacte entre Jaume I i Abu Yusuf, soldà del Marroc.

1275
Mor sant Ramon de Penyafort, conseller dels mercaders barcelonins i del rei Jaume I.

1276
Mor Jaume I el Conqueridor. Divisió dels regnes entre els seus fills: Pere el Gran el succeeix a Aragó, Catalunya i València, i Jaume II de Mallorca, a les Illes i al Rosselló.

Ramon Llull funda el col·legi de Miramar, a Mallorca, per evangelitzar els musulmans.

1281
Matrimoni del comte Arnau I de Pallars amb la princesa Eudòxia Irene Làscaris.

1282
Expedició de Pere el Gran contra Tunis.
Els sicilians es rebel·len contra la dominació francesa: Vespres Sicilianes.
Pere el Gran desembarca a Sicília i allibera els sicilians del domini de Carles d'Anjou.
Pere el Gran i la seva esposa Constança són coronats reis de Sicília a la catedral de Palerm.
Batalla naval de Nicòtera, a la costa de Calàbria.
L'estol català desbarata la flota de Carles de Nàpols.

1283
L'emperador Andrònic II atorga privilegis comercials als catalans.
El noble sicilià Roger de Llúria —o Lloria— és nomenat almirall de l'esquadra catalana. Segons Ramon Muntaner, parlava "*lo pus bell catalanesc del Món*".
Derrota de la flota dels Anjou pels catalans, en aigües de l'illa de Malta.
Malta queda sota domini català.
Els catalans prenen l'illa de Gozzo, al costat de Malta.
Pere el Gran conquereix Reggio, a la Calàbria.

1284
Roger de Llúria derrota la flota dels Anjou en el golf de Nàpols i fa presoner el príncep de Salern, pretendent francès a la corona de Sicília.
Ocupa l'illa de Gerba, important punt estratègic situat a la costa de Tunísia.

1285
L'estol català, comandat per Roger de Llúria, Berenguer Mallol i Ramon Marquet, destrueix la flota francesa en el combat de les illes Formigues, prop de Palamós. A l'entrevista que se'n segueix amb l'ambaixador del rei de França, l'almirall català pronuncia la famosa frase que, d'ara endavant, "*negun peix se gosarà alçar sobre mar si no porta un escut o senyal del Rei en sa coa*".

Mor el rei Pere II el Gran. És enterrat a Santes Creus. El seu prestigi es reflecteix en el famós vers del Dant: "D'ogni valor portó cinta la corda" i en una elogiosa narració de Bocaccio. L'estol català ocupa l'illa de Pantel-leria, entre Sicília i Tunís.

1286

Tractat entre Alfons el Franc i Otman, soldà de Tlemcèn. Les illes dels Quèrquens, tocant a Gerba, són ocupades pels catalans.

1287

El rei Alfons el Franc, nét de Jaume I i fill de Pere el Gran, conquereix l'illa de Menorca.

1290

Tractat entre el rei Alfons el Franc i el soldà d'Egipte. Tractat entre Alfons el Franc i Kelaun, soldà d'Egipte.

1291

Privilegi comercial d'Enric II de Xipre als catalans. El papa Nicolau II pròhibeix el comerç amb Egipte.

1292

Mor Alfons II, el Franc.

1293

Jaume II tramet Pere des Portes com a ambaixador a Xipre, Armènia i Pèrsia. Jaume II signa un tractat amb Egipte.

1295

Tractat d'Anagni.

1297

El papa Bonifaci VIII recorda la prohibició del comerç amb Egipte.

El rei Jaume II és nomenat gonfanoners de l'Església.

A canvi de renunciar els drets a Sicília, Jaume II és investit pel Papa Bonifaci VIII sobirà de Sardènyia i de Còrsega.

Mapa amb indicació dels consolats de la Ciutat de Barcelona a la Mediterrània en el moment de màxima expansió del domini territorial català. Museu d'Història de la Ciutat de Barcelona (Foto Salmer).

SEGLE XIV

1300

Ambaixada de Pere Solivera a Xipre i Pèrsia. El franciscà fra Jeroni de Catalunya, provincial a la Romània. Ramon Llull enllesteix el "Liber de fine", sobre l'Almirallat.

1301

Viatge de Ramon Llull a Xipre. Relacions entre el Consell de Cent de Barcelona i l'emir de la duana d'Alexandria. Ramon Llull, a Xipre. Tractat de Tunís, entre Jaume II i el soldà Ibn-al-Liyani.

1302

Ramon Llull, a Armènia. Pau de Caltabellotta. Els sicilians elegeixen un rei de la casa catalana d'Aragó: Frederic, germà petit de Jaume II. Jaume II prohibeix el comerç amb Egipte. Roger de Flor i els almogàvers arriben a Constantinoble.

1303

Tractat entre Jaume II i Aben Jacob, soldà del Marroc.

La Companyia Catalana pren Filadèlfia.

Eimeric Dusay, ambaixador de Jaume II a Egipte, obté la reobertura de les esglésies cristianes.

1304

Els catalans arriben fins a les Portes de Ferro, al Taure.

Roger de Flor és nomenat Cèsar de l'Imperi bizantí.

1305

Assassinat de Roger de Flor.

Comença la "Venjança Catalana".

Eimeric Dusay, ambaixador de Jaume II a Egipte, obté la confirmació del dret de protecció als pelegrins.

1306

Els catalans dominen la Tràcia.

1307

La Companyia catalana defensa Gal·lípoli dels atacs bizantins.

Ramon Llull viatja a Bugia, on és empresonat.

1308

La Companyia catalana s'estableix a Cassàndria.

Jaume II, a petició d'Arnau de Vilanova, protegeix els monestirs del Mont Athos dels atacs dels almogàvers.

Nou tractat entre catalans i tunisenos.

1309

La Companyia catalana passa de Macedònia a Tessàlia.

Els pisans ofereixen a Jaume II la senyoria de Pisa, que és refusada per la oposició pontifícia.

Tractat de Fes entre Jaume II i el soldà del Marroc.

1310

Entrada dels catalans al Ducat d'Atenes. Pactes amb Gualter de Brienne.

Ramon Llull presenta al papa Climent V el **Liber de recuperatione Terrae Sanctae**.

1311

Victòria catalana a la batalla del Cefís. Els catalans, senyors dels Ducats d'Atenes i de Neopàtria. Intervenció de Ramon Llull en el Concili de Vienne, exhortant a la croada contra els sarraïns.

1312

Mamfred, fill de Frederic III de Sicília, primer duc català d'Atenes.

Ochin, rei d'Armènia, vol casar-se amb Isabel, filla de Jaume II.

1313

Ramon Muntaner és nomenat governador de l'illa de Gerba.

1314

Ferran de Mallorca es casa amb Isabel de Sabran, hereva del principat de Morea.

1315

Ferran de Mallorca s'empara del principat de Morea.

Segon matrimoni amb la princesa Isabel d'Íbelin, cosina del rei de Xipre, Enric II.

Casament del rei Jaume II amb Maria de Xipre, germana del rei Enric II.

Suposat martiri de Ramon Llull a Tunis.

1316

L'emperador Andrònic concedeix un nou privilegi comercial als catalans.

Bonanat Rei, ambaixador de Jaume II a l'emperador Andrònic II.

Ambaixada comercial a Xipre.

1317

Casament d'Alfons Frederic, vicari general dels Ducats d'Atenes, amb Marula de Venècia.

Fra Jeroni de Catalunya, a Contantinoble.

1318

Matrimoni de Constança, filla de Frederic III, amb el rei Enric II de Xipre.

1319

Els catalans conquereixen el Ducat de Neopàtria.

Ramon Salzet, ambaixador català, obté del rei Ochín d'Armènia les relíquies de Santa Tecla, que són portades i venerades a Tarragona.

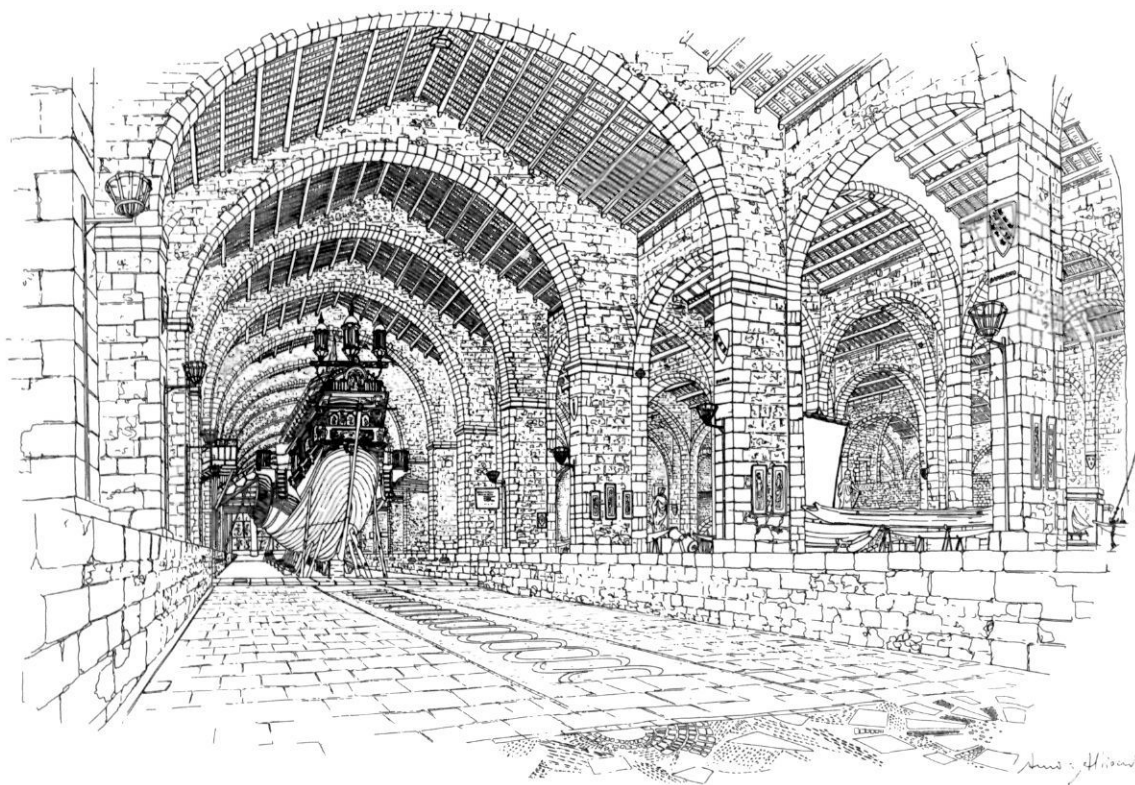
Jaume II envia ambaixadors a la cort de Tlemcèn.

1320

Reclamacions comercials de la ciutat de Barcelona a l'emperador Andrònic II.

1322

Ambaixada de Berenguer de Castellbisbal a Egipte. Frares catalans custodien el Sant Sepulcre de Jerusalem.

Les Drassanes de Barcelona, les drassanes medievals més ben conservades del món, foren construïdes per Arnau Ferrer. Constaven de vuit naus prop del mar i altres vuit a la part del darrera, amb un gran espai descobert central. El mar arribava en altre temps fins al seu peu mateix, la qual cosa facilitava la botadura dels navilis que s'hi construïen. Les imponents dimensions de les Drassanes barcelonines donen una idea del poder marítim català. La galera que apareix al mig de la gran sala és una reconstrucció de la nau capitana de l'esquadra que vencé els turcs a Lepant (Dibuix d'Aurora Altisent).

1323

L'infant Alfons, fill de Jaume II i futur rei de Catalunya i Aragó, emprèn la conquesta de l'illa de Sardenya. En una solemne cerimònia, el seu pare li lliura la senyera reial, "que mai no ha estat vençuda".

Romiatge de Guillem de Tremp a Terra Santa.

Napoleó d'Aragó, fill natural de Jaume II, s'incorpora a les milícies cristianes d'Abu-Said Otman, sobirà del Marroc.

1324

Presa de Càller pels catalans.

Mor Guillem Galceran de Cartellà, governador de Catània i Calàbria, antic cap de les milícies cristianes de Tunis, després de noranta anys de vida novel·lesca.

1325

Lluites a Constantinoble entre catalans i venecians.

1327

Ambaixada de Pere de Mitjavila a Egipte.

Mor Jaume II, el Just.

1328

L'infant Joan d'Aragó és nomenat Patriarca d'Alexandria.

1330

Es proclama croada contra els catalans de Grècia.

1331

Jaume III de Mallorca és proclamat príncep de Morea.

El rei Lleó V d'Armènia es casa amb Constança, filla de Frederic III de Sicília i vídua del rei de Xipre, Enric II.

1335

Mercaders catalans procedents de Xipre arriben a Beirut.

1336

L'església de Santa Maria de Bonaire –patrona de Sardenya–, a Càller, és donada a l'Orde de la Mercè.

Mor, a Eivissa, el cronista Ramon Muntaner.

Mor Alfons II, el Benigne.

1337

Mercenaris serbis i albanesos ataquen els catalans de Neopàtria.

1338

Mercaders catalans procedents de Xipre arriben a Damasc.

Ferran II de Mallorca es casa amb la princesa Esquiva de Lusignan, filla del rei Hug IV de Xipre.

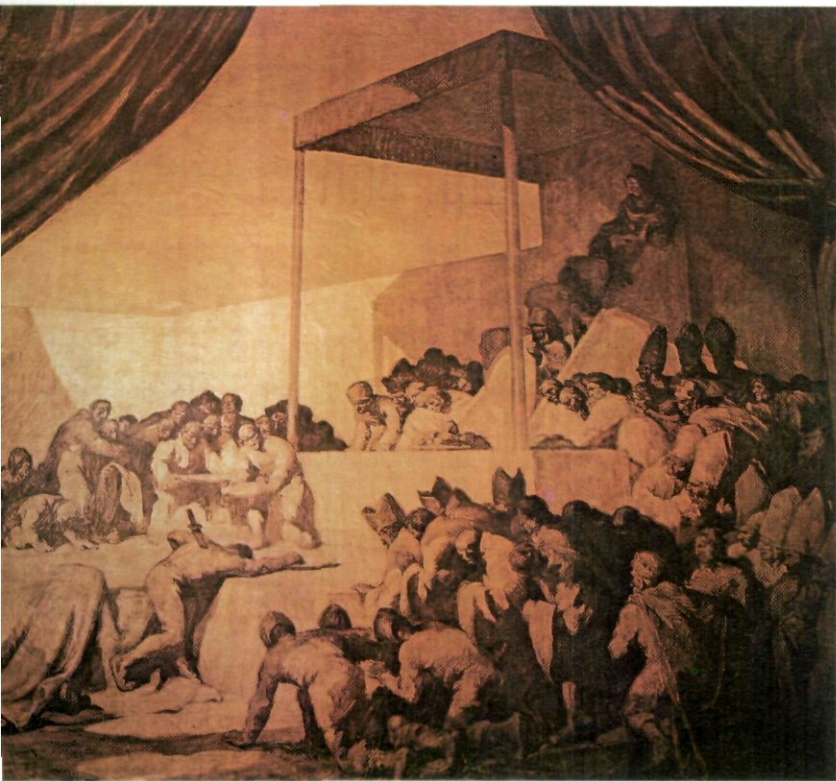
El rei Pere del Cerimoniós concedeix llibertat absoluta de comerç amb Egipte.

1343

Jaume III de Mallorca és derrotat i mort a la batalla de Lluçmajor per l'exèrcit de Pere el Cerimoniós.

1349

El Regne de Mallorca és annexat a Catalunya, "a perpetuïtat".

*"e van trer les espases, e pecejaren lo cèsar e tots aquells qui ab ell eren; e puix per la ciutat mataren tots quants ab lo cèsar eren venguts, que no n'escaparen mas tres, que se'n muntaren a un campanar".
Assassinat de Roger de Flor, nomenat cèsar, a Andrinòpolis, després d'un gran banquet de comiat ofert per l'emperador bizantí Miquel.
Pintura mural de Josep Maria Sert, al Saló de les Cròniques de l'Ajuntament de Barcelona (Foto R. Manent).*

1351
Aliança entre Catalunya i Venècia contra Gènova.

1352
Batalla naval del Bòsfor, entre genovesos i l'esquadra aliada catalano-veneciana.
Mor en combat l'almirall català Santa Pau.

1353
La flota genovesa és derrotada per la catalana en aigües de l'Alguer, a Sardenya.
La princesa Elionor de Ribagorça, cosina de Pere el Cerimoniós, es casa amb el rei de Xipre, Pere I.

1354
L'Alguer és conquerit per Pere el Cerimoniós i poblat per catalans. La nostra llengua hi perdurà fins avui.
Mercenaris catalans lluiten a Constantinoble a favor de Joan VI Cantacuzè.

Notícia dels viatges d'uns mallorquins fins a Rússia i Xina.

1355
Frederic IV, rei de Sicília, és proclamat duc d'Atenes i Neopàtria.

1362
Revolució de Tebes. Roger de Llúria s'empara del govern dels ducats.

1363
Aliança de Roger de Llúria amb els turcs de Murat.

1365
Pere I de Xipre saqueja Alexandria. Interrupció del comerç amb Egipte.

1369
Assassinat de Pere I de Xipre. Venjança de la reina Elionor.

1370
Atacs dels francesos contra els catalans de Grècia.
Pau de Xipre amb Egipte i restabliment del comerç oriental.

1371
Pere de Ribagorça viatja a Xipre.

1372
És alçat l'interdicte papal contra Sicília i els catalans de Grècia.

1373
Construcció de la Llotja de Tortosa.

1374
El noble florentí Nerio Acciainoli s'apodera de Megara.

1375
El cartògraf Cresques enllesteix la famosa "Carta Catalana", esplèndid portolà amb la indicació de mercats i vies comercials.
Lluís Frederic, comte de Salona, és elegit vicari dels ducats catalans a Grècia.
Els egipcis ocupen la Petita Armènia, a la costa mediterrània.

1377
El rei Pere el Cerimoniós accepta la sobirania sobre els ducats d'Atenes i Neopàtria.

1378
Ramon de Perellós visita Xipre.

1379
Primera provisió coneguda del consolat català de Damasc.
Tebes és ocupada per la companyia navarresa de Juan de Ortubia.

1380
Són aprovats els "Capítols d'Atenes", llei suprema dels catalans establerts en aquell Ducat, redactats en llengua catalana i d'acord amb les lleis catalanes.

El dia 11 de setembre, el rei Pere el Cerimoniós ordena, des de Lleida, que una guàrdia de dotze ballesters protegeixi el "castell de Cetines" –o sigui el Partenó d'Atenes–, que qualifica de "la pus bella joia que al Món sia".

1381

Elionor de Xipre, vídua, retorna a Barcelona.
L'arquitecte Andreu Febrer treballa a la Drassana de Barcelona.

1383

Consagració de l'església de Santa Maria del Mar, a Barcelona.
El rei Lleó VI d'Armènia, fugitiu del seu país, ocupat pels turcs, arriba a Barcelona.
A Constantinoble hi ha molts grecs que coneixen bé la llengua catalana i que podrien exercir el consolat en aquella ciutat.

1387

Bernat Maresa, cònsol dels catalans a Damasc, ofereix un retaule al monestir de Santa Caterina, al Sinaí.
Mor Pere III, el Cerimoniós.

1388

Presa d'Atenes pels florentins de Nerio Acciainoli.

1390

Caiguda de Neopàtria. Fi dels ducats catalans a Grècia.

1391

El rei Joan I demana que li sigui enviat un frame-nor que ha estat a Etiòpia.

1392

L'arquitecte Pere Arvei enllesteix la gran sala de la Llotja de Barcelona.

1393

Martí el Jove recupera l'illa de Gerba.

1394

El comtat català de Salona és ocupat pels turcs de Baiazet I.

1395

Hi ha catalans a la ciutat de Tana, al Mar Negre, quan és ocupada pels tàrtars de Tamerlà.

1396

Mor Joan I, l'Amador de la Gentilesa.

1397

Martí l'Humà annexiona Sicília.

Construcció de la Llotja en Perpinyà.

1399

Martí l'Humà visita l'illa de Còrsega.
Martí l'Humà demana, al soldà d'Egipte Faradj, el cos de santa Bàrbara.

SEGLE XV

1403

Constantí Paleòleg, ambaixador de l'emperador Manuel II a Catalunya.

1404

El noble Vicentello d'Ístria és nomenat lloctinent del rei Martí l'Humà a l'illa de Còrsega.

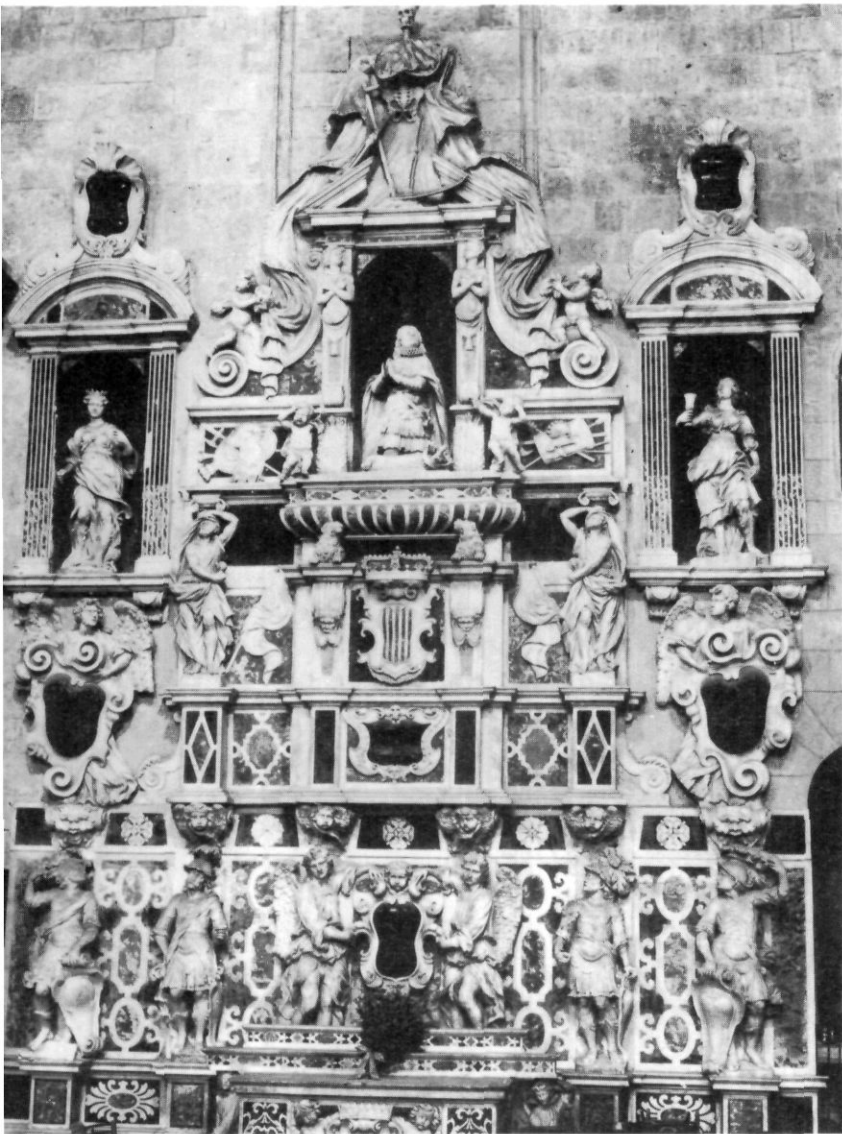
1405

Pere de Quintanes és nomenat, pel rei Martí I, ambaixador prop de l'emperador Manuel II, de Solimà I i d'altres prínceps turcs.

1408

Manuel Chysoloras, ambaixador bizantí a Catalunya.
A Alexandria, els mercaders catalans són atacats pels genovesos.
Conflicte entre el soldà d'Egipte i els mercaders catalans.

Taula parada (s. XV). Com a coberts només s'hi veuen culleres de fusta de boix i ganivets –l'ús de les forquilles es va generalitzar cap al segle XVI– "graals" i vasos de vidre o de metall, i vaixel·la (plats, plates, gerros i escudelles) de Manises que fornía el nostre comerç d'exportació un dels seus productes internacionalment més prestigiosos. Després d'un àpat com aquest fou assassinat Roger de Flor, per ordre de l'emperador de Constantinoble. Ultima Cena, de Jaume Ferrer. Museu Diocesà de Solsona (Foto R. Manent).

Càller (Sardenya).
 Mausoleu barroc del rei
 de Sardenya Martí el
 Jove, fill de Martí
 l'Humà, a la Catedral. La
 pèrdua de Martí el Jove,
 en vida del seu pare, fou
 el cop de gràcia al Casal
 de Barcelona i a
 l'expansió catalana (Foto
 Pere Català).

1409
 Victòria dels catalans sobre els sards a la batalla de Sant Luri.

Pocs dies més tard, mor el rei de Sardenya Martí el Jove, fill del rei Martí l'Humà.

1410
 Martí l'Humà, rei d'Aragó, de València, de Mallorca, de Sicília i de Sardenya, mor sense deixar successor.

1410
 Catalans i genovesos fan suprimir el consolat venecià a l'illa de Rodes.

1411

Els corsaris catalans ataquen l'illa de Xiu –Chios–, al Mar Egeu, i el port d'Alexandria.

1412

Primera provisió de consolat català a Zeng. Compromís de Casp. Dinastia castellana dels Trastàmara.

1414

El soldà d'Egipte renuncia a prendre represàlies sobre els mercaders catalans i es reprèn el comerç.

1416

Primera provisió del consolat català a Modó.

1418

El noble català Aliot de Caupena, senyor de l'illa d'Egina, reconeix el domini venecià. Alfons el Magnànim nomena el poeta Andreu Febrer governador del Castell Ursino, a Catània.

1420

Una expedició catalana ocupa la ciutat de Calvi, a l'illa de Còrsega.

1421

Anton Fluvià, Gran Mestre de l'Orde de Rodes. Ho serà fins a l'any 1437, amb una gran activitat constructiva.

1423

El rei Alfons el Magnànim atorga salconduit a Anselm Turmeda, mallorquí –dit Abadallah–, cap de la duana de Tunis. Un terratrèmol malmet Santa Maria del Mar.

1427

Alfons el Magnànim repobla Menorca amb catalans.

1428

Isaac, negus d'Etiòpia, envia una ambaixada al rei Alfons el Magnànim.

1432

Marsella és saquejada per l'estol d'Alfons el Magnànim. Expedició catalana contra l'illa de Gerba, que havia estat ocupada pels musulmans. Corsaris catalans contra Egipte. És embarcat a Barcelona, cap a Rodes, el retaule per a la capella dels cavallers catalans.

1433

Alfons el Magnànim pren l'illa d'Ischia. Comença a ser proveït regularment el consolat dels catalans a Candia, Creta.

1435

L'estol d'Alfons el Magnànim és derrotat en aigües de l'illa de Ponça, al nord de Nàpols. El rei és fet presoner pel Duc de Milà, que l'allibera mitjançant un fort rescat. El poeta Jordi de Sant Jordi, capturat en el mateix combat, escriu a la presó el seu poema "Presoner".

1436

Els genovesos ataquen els catalans dins el port de l'illa de Rodes.

1438

Pere Torrelles comanda les naus catalanes a Rodes. És restablert el comerç amb Alexandria.

1443

El rei Alfons el Magnànim conquereix Nàpols. Consolat català a Ragusa, a la costa adriàtica.

1444

Una colònia catalana s'estableix a l'illa d'Ischia, davant de Nàpols.

Esteve Vucxix, gran voivoda de Bòsnia, es reconeix vassall del rei Alfons el Magnànim.

Joan de Vilagut comanda naus catalanes a Rodes.

El poeta Andreu Febrer escriu el "Romanç de l'armada del soldà contra Rodes".

1448

Conflicte entre els mercaders catalans a Constantinoble i l'emperador Joan VII.

1450

L'almirall Bernat de Vilamarí ocupa l'illa de Castellòrizon, dita també Castellroig.

Intercanvi d'ambaixadors entre el negus Jacob I i el rei Alfons el Magnànim.

1451

L'almirall Bernat de Vilamarí allunya els turcs de Xipre.

El noble albanès Scanderbeg es proclama vassall del rei Alfons el Magnànim.

Bernat Vaquer es trasllada al castell de Croia, a Albània.

Mor Antonello Caupena, i l'illa d'Egina, darrer domini català a Grècia, passa a Venècia.

Aliança del rei Alfons el Magnànim amb l'emperador Demetri Paleòleg.

1452

Ramon d'Hortafà és tramès al castell de Croia com a virrei d'Albània.

Miquel Desideri és tramès per Alfons el Magnànim, com a ambaixador, a les corts de Constantinoble, de Trebisonda i al negus d'Etiòpia.

1453

El rei Alfons el Magnànim ordena la construcció de l'arc reial del Castell Nou de Nàpols a l'escultor dàlmata Francesco Laurana. L'arquitecte mallorquí Guillem Sagrera n'ha construït l'edifici.

Caiguda de Constantinoble en poder dels turcs. Defensada pels mercaders catalans, el seu cònsol, Pere Julià, és executat pels vencedors.

1454

Ramon d'Hortafà, virrei per Grècia, Albània i Eslavònia, és autoritzat a batre moneda a Croia.

Bellpuig d'Urgell:
Sepulchre de Ramon Folch de Cardona, virrei de Nàpols, almirall de les esquadres catalanes i generalíssim de la Santa Lliga, obra de l'escultor napolità Giovanni da Nola, que l'enllestí el 1522. Amb Cardona es clou la sèrie dels grans almiralls i generals dels nostres segles d'or. Després d'ell, Catalunya emprèn la seva decadència naval i militar trencada només pel breu interval de glòria que serà Lepant (Foto Jordi Gumi).

Retaule del Gremi de Cordelers, de la Catedral de Barcelona. Són molt remarcables les vestidures dels personatges representats, molt característiques de l'època (Foto Salmer – Alicia Noé).

1455

Berenguer d'Erill, darrer lloctinent català de Còrsega.

Ramon Claver ocupa el castell de Castrovilari.

1456

Joan Claver és nomenat virrei per l'Epir i la Morea.

L'escut català, a la torre del Castell Alfonsí de Castel-lòrizon.

El papa Calixt III predica la croada contra els turcs.

1458

Mor el rei Alfons el Magnànim. Deixa el regne de Nàpols al seu fill natural, Ferran.

1459

L'almirall català Pere Martorell, captura dos ambaixadors de Mohamet II.

1460

Mor Arnau Guillem de Caupena, senyor de la Piada, darrer dinasta català a Grècia.

1461

Ramon Parets és nomenat ambaixador de Rodes a Egipte.

1461

Pere Ramon Sa-Costa és elegit Gran Mestre de l'Orde de Rodes. Fins al final del seu mandat, el

1467, excel·leix per la seva labor constructiva, visible encara en el castell de Sant Nicolau.

1466

Mor el rei Pere IV de Catalunya-Aragó, Conestable de Portugal, i és enterrat a Santa Maria del Mar.

1470

El Consolat de Mar de Barcelona es fa càrrec de les Drassanes.

1473

El partit català de Xipre vol lliurar l'illa a Ferran de Nàpols.

1476

A les muralles d'Atenes encara es conserva l'escut de Catalunya.

1480

L'estol català de Ferran de Nàpols deslliura Rodes del setge dels turcs.

1482

L'arquitecte gironí Pere Comte inicia les obres de la Llotja de València.

1483

Els viatgers Breydenbach i Fèlix Fabri s'allotgen a l'alfòndec català d'Alexandria.

1484

Primera edició del **Llibre del Consolat de Mar**, a Barcelona.

1486

Darrera provisió del consolat català de Modó.

1489

Venècia ocupa l'illa de Xipre.

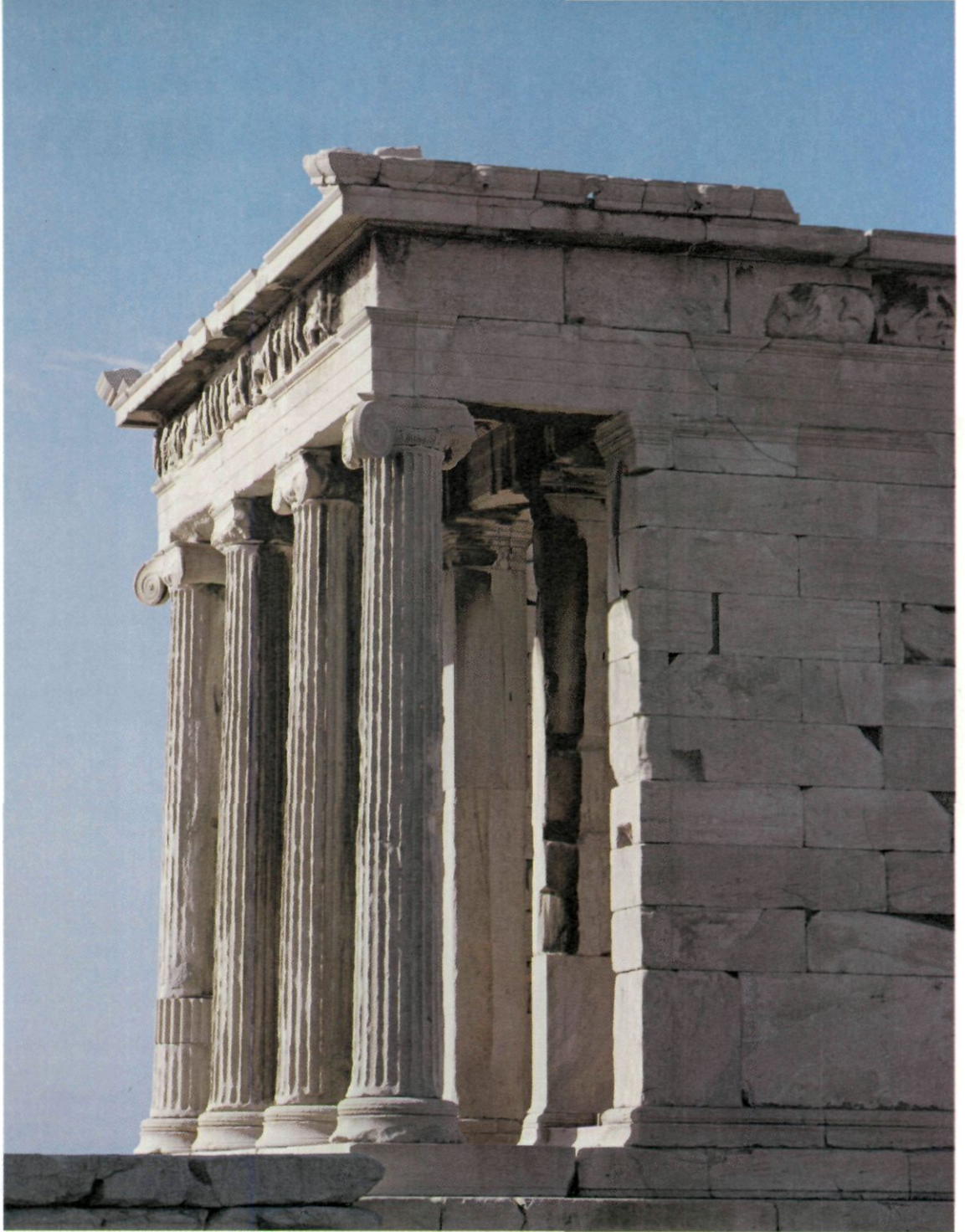
1490

Primera edició, a València, del **Tirant lo Blanc** de Joanot Martorell, novel·la inspirada en les aventures de Roger de Flor.

1492

Descobriments d'Amèrica.

L'extraordinari elogi de l'Acròpolis atenesa, que els catalans nomenaven modestament el Castell de Cetines, és el primer testimoniatge després de llargs segles de silenci, de que l'Occident tenia de nou consciència de l'incomparable bellesa del Partenó, dels Propileus i de l'Erechtheion. Pere el Cerimoniós, accedint a la petició dels ambaixadors d'Atenes d'enviar una modesta guarnició de ballesters per a la defensa de l'Acròpolis, adverteix el seu tresorer que té per indispensable tal guarnició "com lo dit castell sia la pus richa joia que al mon sia, e tal que entre tots los Reys de chrestians envides lo porien fer semblant" (Lleida, 11 de setembre de 1380. Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 1.268, fol. 126) (Foto R. Manent).

LA PETJA CATALANA A LA MEDITERRÀNIA

LA PETJA CATALANA A LA MEDITERRÀNIA

Josep Maria Ainaud de Lasarte

LES ILLES BALEARS

AVIU, aquestes illes són un oasi de pau. Si guin les platges de l'illa de Mallorca –de sorres acollidores o de penyals abruptes–, siguin les cales de Menorca –d'aigües transparents i nítides– o les de l'illa d'Eivissa, entre la muntanya i el mar, totes acullen els visitants amb cordialitat i amb esperit de germanor. Ningú no se sent foraster en aquestes illes, voltades de la blava mar del Mediterrani.

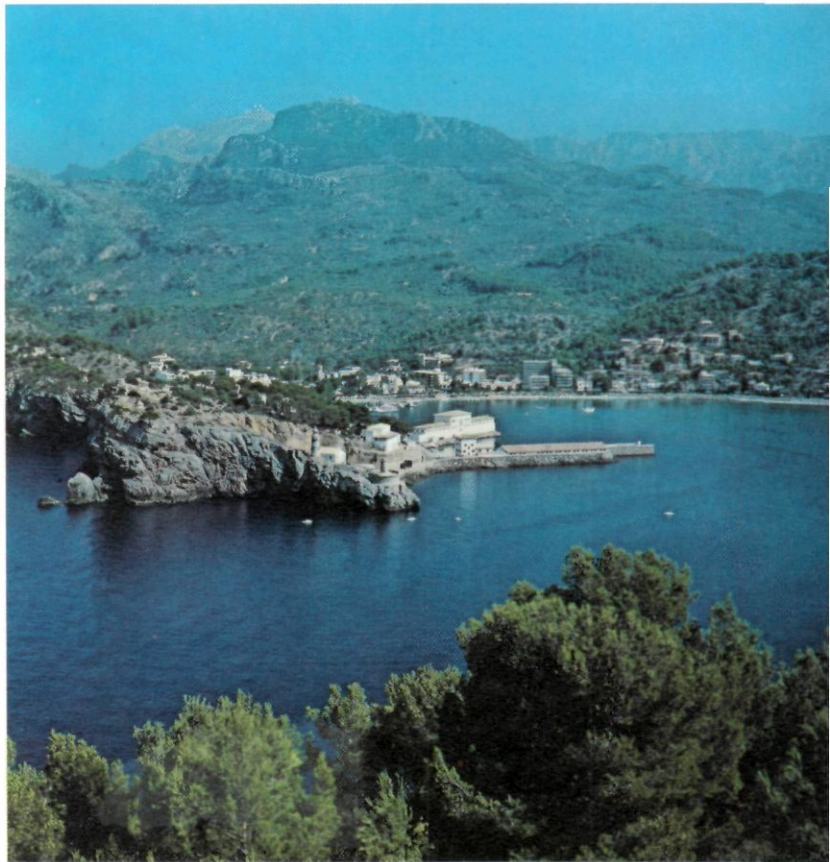
Però set-cents anys enrera, aquestes terres eren poblades de musulmans, que posaven en perill el comerç i la comunicació de la Catalunya naixent. Tancada l'expansió al nord dels Pirineus per l'enfrontament amb els reis de França, el poble català buscà pels camins de la mar les possibilitats que la terra li negava. Així, Jaume I, el Conqueridor, es decidí a conquerir Mallorca –«*un regne dintre de la mar*»– després d'un dinar, a casa del mercader Pere Martell, a Tarragona. Una bella miniatura de la Crònica que va escriure el rei ens recorda encara aquest moment històric; Jaume primer parla amb els seus súbdits, mentre dina en taula a part. I unes pintures murals contemporànies del rei, trobades al Palau Aguilar, al carrer barcelonès de Montcada, ens mostren el moment culminant de l'assalt de la ciutat de Mallorca per les hosts cristianes, que acampaven davant la capital de l'illa. Era el darrer dia de l'any 1229 i Jaume primer encara es trobava en plena joventut. Avui, poc en resta, de l'antigua ciutat musulmana de Mallorca, la Medina-Mayurka de les cròniques. Potser l'arc de l'Almudaina, entre carrerons medievals, i el palau del mateix nom –aquest, bastit per Jaume I sobre el palau del rei de l'illa, i ara acuradament restaurat–, recorden la conquesta de Mallorca pels cristians.

Però l'illa es mantingué durant segles en peu de defensa. Així ens ho mostra encara l'esplèndid **Castell de Bellver** –de bella vista, com el seu nom ens indica– dominant la ciutat. El bastí un al-

tre rei de Mallorca, Jaume II, i és una de les millors mostres d'arquitectura medieval militar. La **torre de Canyamel**, a l'altre extrem de l'illa, tocant a Artà, conserva tota la força i l'elegància de l'arquitectura militar mallorquina. Molt ben conservada, mostra en el seu interior una de les millors col·leccions d'estris del camp, d'un camp que els corrents turístics i industrials van canviant de mica en mica. La vista de l'illa, des de dalt de la torre, és meravellosa. Ja no han de témer atacs dels moros ni dels turcs: ara només li cal vetllar damunt de la pau i del treball dels illencs. Una pau i un treball que han permès de construir tota una riquesa basada sobretot en l'agricultura, en el comerç i en el turisme. El noble edifici gòtic de Lotja, en un dels més cèntrics passeigs de la ciutat de Mallorca, obra de l'arquitecte Guillem Sagrera, ens ho demostra. Només la generositat dels comerciants podia fer possible aquest autèntic palau del comerç, al bell mig de la ciutat.

La ciutat de Palma fou capital del Regne de Mallorca durant segles, fins a la Nova Planta que imposà el rei Felip V en el segle divuit —encara que el **Palau dels Reis de Mallorca** sigui a Perpinyà, perquè no podem oblidar que, en fer la partició dels seus dominis, Jaume I inclogué el Rosselló dins el Regne de Mallorca. Era la capital d'un regne insular, el Regne de Mallorca. Un plural que ens indicava que hi havia encara dues altres illes, a més de Mallorca. L'una era Menorca, amb dues ciutats que rivalitzaven per la capitalitat: Maó —fortificada, al fons de la millor base naval del Mediterrani, cobejada per tots els pobles del mar— i Ciutadella, a l'altre extrem de l'illa, capital religiosa i tradicional, amb Catedral i palaus, amb porxadetes i carrerons, amb places i monuments que encara ens recorden els atacs dels turcs, quan intentaren ocupar l'illa i s'endugueren, captius a Constantinoble, milers dels seus habitants. No era fàcil la vida a les illes: cobejades pels catalans del Principat, que les habitaren amb llurs pobladors i els transmeteren la llengua que avui parlen en les seves riques i pròpies variants, foren un regne amb fesomia pròpia i amb una riquesa cultural sorprenent. Caldria anomenar, només, Ramon Llull, l'escola cartogràfica mallorquina medieval i els poetes del nostre temps, per a reconèixer la gran qualitat humana d'aquestes illes.

I no oblidéssim Eivissa que, amb Formentera, forma part de les illes Pitiüses. Conegudes dels fenicis, dels grecs i dels cartaginesos, avui ho són del turisme de tot el món. Ha canviat l'aspecte patriarcal i bucòlic de l'illa: els hotels i els apartaments ocupen el lloc de les antigues necròpolis que li guanyaren el nom d'"illa dels morts". Avui és l'illa dels vius, en plena activitat i moviment, multicolor, alegre, cada any renovada. La seva arquitectura popular, modèlica —la casa eivissenca és un exemple de bellesa i de funcionalitat—, no ens ha de fer oblidar les antigues muralles, que foren renovades per un gran emperador, Carles I, davant el perill turc. Les Illes foren l'objectiu de pobles i nacions, a través dels segles. Però el vincle amb Catalunya és el que ha superat el pas dels anys. Perquè és una relació basada en la cultura, en la llengua i en la llibertat. Perquè Catalunya sent com germanes aquestes illes de Mallorca, de Menorca, d'Eivissa, de Formentera i de Cabrera, però això les acollim dins les nostres petges. No per cap instint de propietat, sinó com considerem "nostres" els qui som d'una mateixa família.

"Aprés, partim de Barcelona e tornam-nos-en en València, per fer espegar l'armada qui es feia en lo dit regne; e aprés trametem lo noble En Gilabert de Centelles, governador de Mallorca, a la ciutat de Mallorca, per demanar ajuda al regne de Mallorca per la dita guerra, lo qual regne nos féu gran ajuda per la dita raó".

Port del Comte, (Sardenya). Aquí tingué lloc, el 1353, una batalla decisiva entre catalans i genovesos que fou guanyada pels primers. (Foto Pere Català).

A baix, torre de l'Esperó o de Sulís, a l'Alguer. És una de les sis torres que envolten la ciutat vella, construïda damunt l'antiga ciutat genovesa. (Foto Pere Català).

"E, com fom près la illa de Sardenya, en un port qui és apellat Port del Comte, a tres milles prop de l'Alguer,"

E, posat lo dit setge, après alguns dies fo acordat per nós e per nostre Consell que féssem dar batalla al dit lloc"

L'ILLA DE SARDENYA

L'ARRIBADA a la ciutat de l'Alguer, a l'illa de Sardenya, no és massa diferent de l'arribada a una ciutat catalana de les seves dimensions. El barri de mar, amb els pescadors i les barques, amb les xarxes al sol i les tabernes obertes al poble, s'assemblen a moltes poblacions de la nostra costa. Els carrers de la ciutat, presidits pel campanar gòtic de la catedral, la gent que hi treballa o que hi passeja, el color, la llum, les cases i les botigues, tenen una tirada de casa nostra. I la llengua amb què ens parlen –i això sí que ens sorprèn– és tan semblant a la nostra que diríem que l'alguerès és el català. I és que en el seu origen, així fou. *La ciutat de l'Alguer fou fundada per Pere el Cerimoniós, l'any 1354, amb pobladors vinguts de Catalunya.* Els seus antics habitants, sards, foren expulsats per la força i s'instal·laren en altres indrets de l'illa, i l'Alguer fou una autèntica colònia de catalans. Per això encara ara la llengua que parlen és una variant del català, l'alguerès, i els noms de les coses i els cognoms dels habitants no ens semblen forasters. I és que no ho són.

En altres temps, es parlava el català en diversos llocs de l'illa, com a **Sàsser** o a **Càller** (Cagliari). Encara es conserven llibres i publicacions impresos en llengua catalana, molts d'ells a Càller, fins al segle passat. No oblidem que la llengua catalana fou oficial a l'illa de Sardenya fins al segle XVIII, en què, com a conseqüència de la Guerra de Successió, passà a d'altres mans. A l'Alguer, però, encara avui es publica una revista en llengua algueresa –o sigui també catalana– que s'anomena "Bastió", en record de les muralles que defensaven la ciutat. Les muralles asseguraven la vida ciutadana, i tant a l'Alguer com a Càller, encara avui són testimoni d'una certa unitat de formes de vida. El perill dels pirates i dels turcs fou una cosa certa fins al segle passat. Les **mura-**

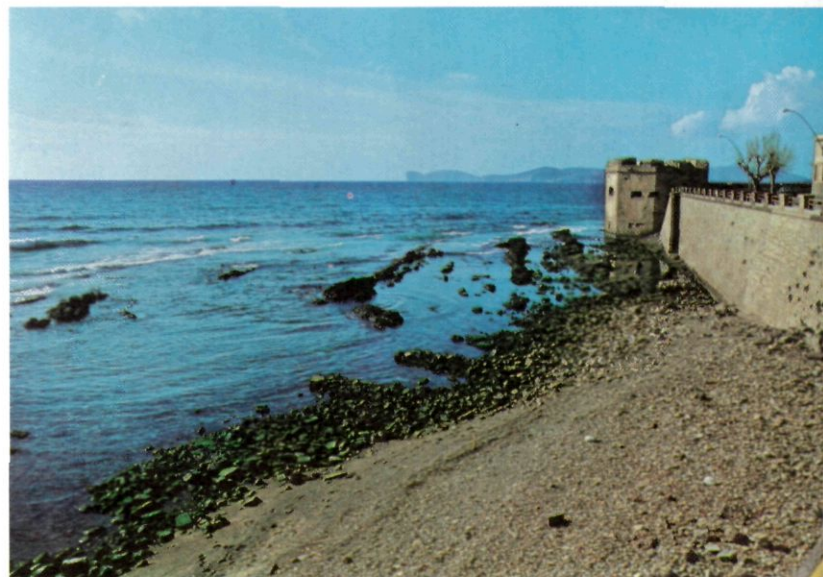
*"E és cert que el dit mossèn Bernat, haüda la dita victòria dels genoveses e haüda possessió del dit lloc de l'Alguer, tramès-nos, qui èrem en la ciutat de València, un porter nostre ab lletres significant-nos tots los afers qui eren estats."
 "... lo noble en Bernat de Cabrera, capità del nostre estol, ab vint galees del venecià, se combaté amb l'estol de Gènova en les mars de l'Alguer, e aquell amb la gràcia de Déu vencé e desbaratà, e m'hac trenta-tres galees ab tota llur xurma; e encara pres lo lloc de l'Alguer qui ens era rebel·le..."*

L'Alguer (Sardenya).
 Vistes del port, amb les muralles i els bastions fornits pels catalans.
 A la foto de baix hi veiem, al fons, el Cap de la Caça.
 (Fotos P. Català i V. de Semir).

Illes i els bastions no eren, en aquell temps, uns monuments més o menys decoratius sinó una autèntica arquitectura funcional. La funció de defensar les poblacions dels atacs dels adversaris.

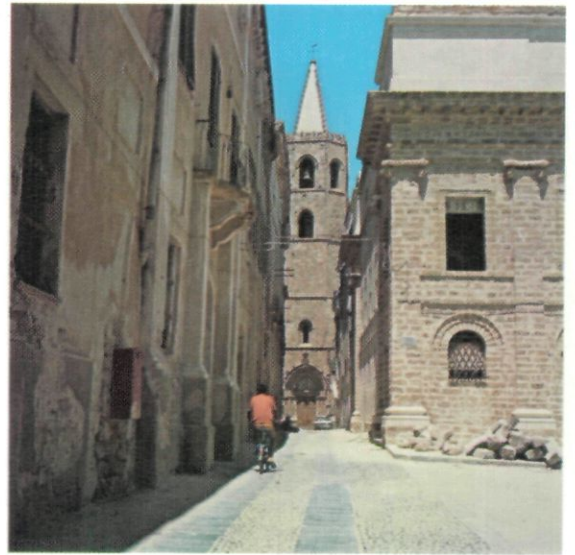
La història de Catalunya també es conserva en els arxius d'aquestes ciutats, tants segles vinculades amb Catalunya. No oblidem que des de Barcelona a Maó hi ha una distància semblant a la que separa Maó de l'Alguer. Els camins de la mar, en temps normals, uneixen molt més que no separen, i els mariners de Menorca i de Sardenya coneixien bé les costes respectives i les pesqueres que s'hi podien fer.

Un cop acabada la dominació catalana a Sardenya, només algun pescador que altre s'aventurava a arribar des de les illes Balears fins en aquella illa misteriosa on es parlava una llengua com la nostra. Fou en el segle passat que aquell gran viatger i bibliòfil que fou Eduard Toda (fill de Reus i restaurador del monestir de Poblet), es decidí a viatjar fins a l'Alguer. Gràcies a aquesta iniciativa, les relacions entre l'Alguer i Catalunya es renovellaren. Els escriptors algueresos participaren als Jocs Florals de Barcelona, amb poesies en la seva llengua, i un jove escriptor alguerès, que firmava Ramon Clavellet, prengué part en el famós Congrés de la Llengua Catalana que se celebrà a Barcelona l'any 1906. La correspondència creuava el mar cada cop amb més freqüència, i fins i tot un innovador de la pedagogia catalana i ferm patriota, Francesc Flos i Calcat, tingué el bon encert d'enviar un lot de llibres catalans a l'Ajuntament de l'Alguer. Els viatgers que arribaven a Barcelona quedaven sorpresos de veure *"tanta gent que parlava «alguerès»"*, com ells deien. I les relacions anaren cada vegada en augment. Fins i tot l'any 1961 se celebraren a la ciutat de l'Alguer els Jocs Florals de la Llengua Catalana, que els exiliats catalans commemoraven en diversos països d'Europa i d'Amèrica. Aquell any hi guanyà l'englantina i fou proclamat Mestre en Gai Saber el poeta català Ventura Gassol. I, nota curiosa, la poesia premiada —que duïa per títol "Sant Jordi del Captiu"— era dedicada a Jordi Pujol, que en aquells anys era a la presó. El nom d'un President de la Generalitat de Catalunya, doncs, quedava també vinculat a la ciutat catalana de Sardenya...

L'Alguer. Claustre de Sant Francesc i un racó de la ciutat vella. Al fons, l'església de Santa Maria. (Fotos V. de Semir).

"E les dites vint galees partiren de Barcelona, e a pocs de dies foren en Càller; e con lo senyor infant les veé, hac-ne gran goig e gran plaer, e aquells de dins Càller tengren-se per desconfits, que ben veeren que d'aquí avant no els calia haver esperança d'ajuda de galees de Pisa ne de Gènova, que aquestes les gitarien de tot lo món."

Càller (Sardenya). Santa Maria Bonaria (del bon aire) (Foto V. de Semir).

Les joies de corall, ben típiques de l'Alguer, ens recorden un dels pocs monopolis que al llarg de la història ha tingut Catalunya. Als segles XIV i XV, gairebé tot el corall que es pescava a la Mediterrània, des de la nostra Costa Brava fins a la de Tunis, passant per l'Alguer, era en mans de mercaders catalans.

L'activitat cultural de l'Alguer coneix en aquests anys darrers una rebotada considerable. Noms com els del general Catardi, Era, Scannu, són a la memòria de tots. Actuacions dels grups que mantenen la llengua i la cultura catalanes han tingut lloc a Sardenya i a Catalunya. Dues corals, avui, ofereixen mostres variades de la cançó catalana de tots els temps. No deu ser en va que el darrer representant de la dinastia catalana, Martí el Jove, mort el 1409, té la seva tomba, un sumptuós monument barroc, a la catedral de Càller.

I a Càller, com a homenatge a la llengua catalana, tan vinculada amb l'illa, hi ha una catedral dedicada especialment al català. Una bona iniciativa que ens prova com l'empremta catalana a l'illa de Sardenya ha arrelat més profundament del que molts catalans havien cregut.

EL REGNE DE NÀPOLS

ERA natural que els catalans, seguint la seva expansió pel Mediterrani, arribessin fins a **Nàpols**. Aquesta era la gran ciutat entre Roma i Sicília, la capital del titulat Regne de Nàpols i de les Due Sicílies, o sigui dels territoris de l'illa de Sicília i dels situats a l'extrem de la península itàlica, avui coneguts per Apúlia i Calàbria. Els catalans, que havien dominat l'illa de Sicília, travessaren l'estret de Messina i iniciaren, ja al segle XIII, l'aventura de la península italiana. Però no fou fins el segle XV que un rei català, encara que de la dinastia dels Trastàmara, Alfons el Magnànim, seria proclamat rei de Nàpols. Coronava amb aquest títol una llarga aventura, i per això volgué que la seva entrada a la ciutat fos tan solemnia com es pogués. Per commemorar-ho, féu ornamentar el **Castell Nou** –Castel Nuovo, en italià– amb una esplèndida portalada entre les dues torres monumentals. Coronant aquesta porta, hi ha un magnífic relleu de marbre blanc a l'estil dels antics arcs triomfals que representa l'entrada solemne d'Alfons el Magnànim a la ciutat, com a rei de Nàpols, l'any 1443. El rei hi apareix assegut en un carro triomfal, voltat de persones que l'aclamen i de guerrers que el precedeixen. Són els combatents que han conquerit el regne; bé mereixen ser immortalitzats en marbre. L'autor dels relleus és un italià, Francesco Laurana, que fou escultor de la cort. Perquè Alfons el Magnànim, un autèntic príncep renaixentista, decidí traslladar la cort de Barcelona a la ciutat italiana, i allí residí fins a la seva mort. Devia pensar en aquella dita popular que diu, en napolità: *"Veure Nàpols, i després morir"*. És, però, enterrat a Poblet. La seva muller, la reina Maria, "quasi vídua", continuà residint a Barcelona i portant les feixugues càrregues del govern del Principat. I no hi ha dubte que l'allunyament de la figura

"E quan foren a Nàpols, lo príncep féu armar set llenys armats, cascú de huitanta remes e de setanta, qui anassen ab les galees; e féu muntar uen cascuna galea cavallers proençals e napoletans, e féu llur manament que feessen la vida de Palerm, e puis que costejassen tota la Sicília tro a Terranova per trobar les galees del rei d'Aragó..."

Nàpols (Itàlia) Vista general del Castell Nou i la portalada entre les torres monumentals.

"E així con se treütaven a Nàpols les naus que entraven o eixien a Nàpols, a les galees d'Iscla qui hi eren per lo senyor rei d'Aragó, així es treütaven al senyor rei tota nau o lleny qui entràs al golfs de Venècia, a la ciutat d'Otrento, a aquells qui per lo senyor rei d'Aragó e per lo senyor infant hi eren, salvant aquells quie eixien o entraven en la ciutat de Venècia, per ço con la dita ciutat e comun havien pau ab lo senyor rei."

El Castell Nuovo (Castell Nou), de Nàpols. Fou escollit per Alfons de Magnànim per fixar-hi la seva residència. Entre els dos torreons medievals va fer construir el famós "arc triomfal" en el qual es veu el Magnànim entrant triomfalment a la capital de la Itàlia del Sud pujat en un "carro triomfal" a la romana. L'arc és, tot ell, de marbre fou esculpit per artistes italians (Foto V. de Semir).

"Puis les galees partiren-se d'aquí e anaren-se'n a Iscla e a Capri, qui són dues illes davan Nàpols, e les gents d'aquelles illes tributaren-se a ells e es reteren."

El Castell d'Ischia guardava l'entrada del Golf de Nàpols. (Foto V. de Semir).

del monarca refredà l'abrandament que el poble català sentia, tradicionalment, pels seus sobirans. Remarquem que el tema que presideix aquesta monumental portalada del castell nou de Nàpols és un escut, acuradament treballat, amb les nostres quatre barres. L'ensenya dels nostres reis, que amb els segles s'ha convertit també en l'ensenya nacional de Catalunya i de tots els països germans.

Encara trobarem altres records de l'estada catalana a Nàpols. I val la pena de recordar que l'esplèndida sala gòtica del Castell, d'una lluminositat i grandiositat incomparables, és obra de l'arquitecte mallorquí Guillem Sagrera, el mateix que construí la Llotja de Mar de Palma de Mallorca. És un estil gòtic sobri i majestuós, que posa de relleu la genialitat de l'arquitecte.

Però els artistes de la cort d'Alfons el Magnànim foren, en general, italians. Fins i tot un dels millors retrats del monarca fou fet per l'escultor i pintor Pisanello, finíssim dibuixant i perfecte medaller. El medalló que es conserva amb el retrat del rei, ens dona encara avui l'efígie veritable d'Alfons el Magnànim, la figura històrica que més lligà Nàpols amb Catalunya.

L'ILLA DE SICÍLIA

Si entrem a l'església de Santes Creus, veurem, prop de l'altar, a l'esquerra, una tomba d'extraordinària bellesa. Sota un templet esculturat i policromat hi ha una gran urna de pòfir roig, que descansa sobre dos lleons de marbre. L'epitafi, avui esborrat, deia: "Pere, que aquesta llosa cobreix, sotmeté nacions i reialmes i abaté els poderosos. Morí l'onze de novembre de l'any 1285."

Aquest Pere era fill de Jaume I, el Conqueridor de Mallorca i de València. Aquest Pere, que seria anomenat Pere el Gran, fou model de cavallers medievals, exalçat pel Dant en la seva *Divina Comèdia*, amb un vers immortal: "D'ogni valor portó cinta la corda", i recordat amb afecte per Boccaccio en un dels seus contes.

El rei Pere tenia per muller Constança de Sicília, legítima hereva de la corona d'aquella illa. El rei Manfred, el seu pare, havia mort en batalla contra el francès Carles d'Anjou, i el seu germà, Conradí, havia estat executat a Nàpols. El rei Pere el Gran es llançà a l'aventura de recuperar el reialme de la seva muller, i recollí el quant que, com a penyora de venjança, havia llançat Conradí des del cadafal, i que havia arplegat el noble Joan de Pròixida, que vivia a la cort catalana.

Molts sicilians, fidels a llur rei, habitaven la cort de Pere el Gran. Entre ells, Roger de Llúria, el gran almirall, que volgué ser enterrat als peus del seu sobirà, a Santes Creus, i que criat des de petit a Catalunya, parlava, com diu el cronista Ramon Muntaner, "el més bell catalanesc del món". L'expedició a Sicília per part del rei Pere el Gran fou una tasca pacient, de gran polític. Primer, dominà el desordre interior dels seus regnes i es guanyà l'entusiasme dels seus súbdits per a la incerta empresa. El factor sorpresa ajudà l'èxit de l'expedició. I quan els francesos creien que el rei Pere es trobava navegant cap al Nord d'Àfrica, l'any 1282, desembarcà a les costes de l'illa de Sicília, sublevada contra els invasors, derrotà els ocupants i entrà triomfant a Palerm, capital del reial-

"... e el senyor rei de Sicília, con ho sabé, aparellà's de defendre, e establí bé la ciutat de Messina, e Palerm, e Tràpena e tots los llocs de les marines; e així mateix féu tots aquells dels casals de la illa qui eren dintre terra, metre en les viles e els castells qui eren forts e ben defenents; e així féu la illa de Sicília tota aparellada de defendre."

Palerm. La Catedral, on reposen alguns dels reis catalans de l'illa de Sicília. (Foto V. de Semir).

"E així les galees se'n tornaren a Messina ab gran alegre de la victòria que hagren haüda e del gran gasany que hagren fet. E davallarenen terra tots los almogàvers e els mariners e portaren-se'n molt ben arnès que hagren gasanyat: cobertors de seda, e rics draps, e rics vestiments ab penes vaires e ab cendats, e moltes belles armes, e copes d'argent, e escudelles, e talladors, e molt argent e molt aur monedat, sens nombre."

Messina (Sicília) Santa Eulàlia "dels catalans". (Foto V. de Semir).

"E puis les galees partiren-se de Malta ab les galees que hagren preses e ab la gent, e vengren-se'n a Saragossa, en Sicília, ab gran alegre; e d'aquí l'almirall tramès un lleny armat en Catalunya, al senyor rei d'Aragó e de Sicília, e féu-li saber ço qui els era esdevengut per la gràcia de Déu."

Siracusa (Sicília). Els catalans la van batejar amb el nom de "Saragossa de Sicília". El nostre escut es pot veure damunt la porta de l'església de Sant Sebastià. (Foto V. de Semir).

me, on fou coronat com a rei. Encara avui, la ciutat de Palerm conserva els records d'una dominació catalana que durà segles, i que passà més tard a mans dels sobirans espanyols.

La **catedral de Palerm** vetlla les tombes dels reis de Sicília, entre ells, la reina Constança, muller del rei Frederic I i filla del comte-rei Alfons I, de Catalunya, morta l'any 1222, quan Jaume I, el seu cosí, es preparava per conquerir Mallorca. Dins el temple, encara podem veure una altra tomba catalana: la del duc Guillem, fill del rei Frederic III, prestigiós home de guerra que dugué els títols dels ducats catalans d'Atenes i de Neopàtria. Podem identificar la seva tomba per l'escut de la Sicília catalana: les nostres barres flanquejades per les dues àguiles sicilianes –de la casa imperial dels Hohenstaufen–, que anys després figurarien a l'escut d'Espanya fins a la Guerra de Successió, al segle XVIII.

El **Museu de Palerm** mereix, ell tot sol, una visita. Remarquem-hi, com a presència catalana, el delicat bust de marbre de la princesa Elionor, filla d'Alfons el Magnànim, rei de Nàpols i de Sicília. És un bell bust renaixentista, d'una jove de rostre gentil, de coll esvelt, d'una elegància senyoriuola.

És el retrat d'una autèntica princesa del Renaixement, de sang catalana per part de pare, però de mare desconeguda. I si dels museus passem a les biblioteques, hi trobarem un cert nombre de manuscrits catalans i de traduccions sicilianes de la famosa Crònica de Ramon Muntaner. A l'Arxiu de Palerm, hi ha encara per treure a llum un bon tros de la nostra història.

Cal passejar pels carrers de Palerm per a trobar-nos amb la llum, els colors, els crits, la vitalitat que hi devien trobar els primers catalans que arribaren a l'illa. El comerç català tenia a Palerm una colònica amb una església pròpia: el temple de **Santa Eulàlia dei Catalani** (o sigui **Santa Eulàlia dels Catalans**), segurament fundat per barcelonins. Aquest temple, és a dir, la seva façana, perquè avui per dins és un humil habitatge, es troba al carrer de l'Argenteria. Era el barri, en altre temps, del comerç de luxe. Ara és el centre pintoresc del mercat i de la venda ambulant. Totes les olors, tots els crits, totes les baralles de Palerm coincideixen en aquests carrerons d'un excessiu tipisme. I encara podem veure, a la part més alta i central de la reixa de ferro que tanca la porta –que és obra moderna–, l'escut de la ciutat de Barcelona, dins un oval. A la façana, de bell estil renaixement amb detalls posteriors, veiem també l'escut de Barcelona, dins el cairell característic, procedent de l'edifici antic.

A **Siracusa**, a l'altre extrem de l'illa de Sicília, trobaríem també restes de la dominació catalana i de la influència barcelonina. A la façana de l'**església de Sant Sebastià**, a l'antiga Via Minerva, destaca encara una imatge gòtica de Santa Eulàlia, amb una curiosa inscripció llatina: "*Sancta Eularia, virgo et martyr insignis civitatis Barchinone*". I si anéssim per l'interior de l'illa, no ens sobtarien gens les restes de fortificacions semblants a les de Catalunya: el conjunt de **Castrogiovanni** –Castell Joan– ens ho provaria a bastament. La influència catalana ha perdurat a través dels segles. L'art i la història ens ho demostren. Però la llengua és, avui, únicament l'italià en la seva varietat siciliana. Cap paraula catalana en el parlar del poble no ens fa patent que Catalunya i Sicília formaren una comunitat. Només l'Alguer, avui, a l'illa de Sardenya, ens recorda que la llengua catalana senyorejà un temps la Mediterrània.

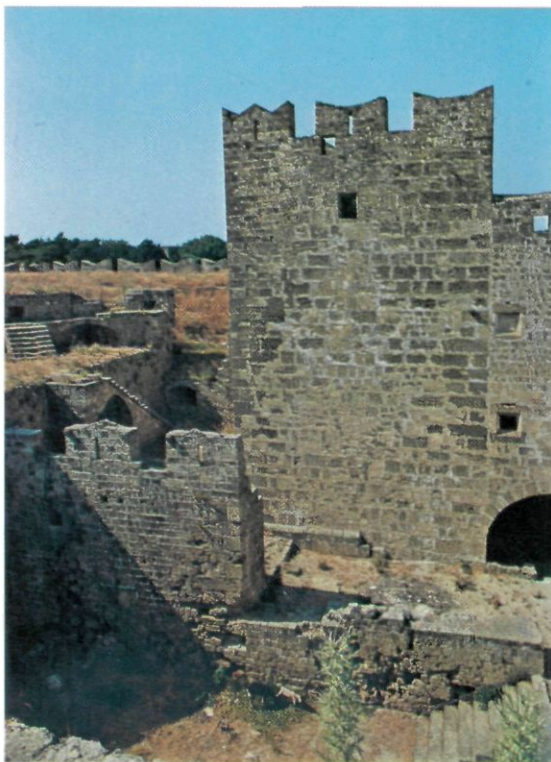
L'ILLA DE MALTA, GERBA I TUNIS

POT semblar estrany que parlem de l'illa de Malta com d'una de les nostres petges. I no ens ha d'estranyar gens. Aquesta illa, situada al bell mig de la mar Mediterrània, ha tingut molta més relació amb els catalans i amb Catalunya que no ens pensem. Avui és un estat independent, amb el seu Govern propi, la seva bandera i les seves institucions, però durant molts segles, l'han senyorejada d'altres nacions, Catalunya entre elles.

A l'edat mitjana, quan els catalans alliberaren Sicília del domini francès, l'illa de Malta –situada entre Sicília i l'Àfrica– també passà a domini català. Era una illa poc poblada, amb vestigis de les primitives construccions megalítiques, que recordaven els talaiots de les Balears. Els habitants parlaven una llengua, el maltès, herència dels fenicis que havien colonitzat Malta. Durant segles, fou domini de la Corona d'Aragó, fins que en 1530 l'emperador Carles –primer d'Espanya i cinquè d'Alemanya– la cedí als Cavallers de Sant Joan de l'Hospital de Jerusalem, dits també l'Orde de **Rodes**, una illa situada a la Mediterrània Occidental que havia estat ocupada pels turcs. Els Cavallers fortificaren l'illa, i fins que no fou ocupada pels anglesos durant la guerra contra Napoleó, aquell Orde Militar en fou únic sobirà.

L'Orde de Malta era format per cavallers de diverses nacions –o llengües–, com es deia. I els catalans –que juntament amb els mallorquins formaven una de les llengües– hi tingueren una actuació destacada, que encara avui és ben visible. Fa uns anys, quan l'historiador i humanista català Lluís Nicolau d'Olwer visità l'illa detingudament, ens deixà uns records que avui ens plau de comentar.

L'illa de Malta fou regida durant setanta-set anys per Grans Mestres de la nostra llengua. Els més llargs foren els de Joan d'Omedes (entre

"Quan les galees del rei d'Aragó hagren preses les galees del rei Carles e hagren desguarnits los hòmes e lligats, e gitats los morts en la mar, e hagren reconeguda llur gent, quals eren morts ne quals nafrats, e els hagren fets adobar als metges qui hi eren, no hi trobaren mas huit hòmens morts e tres-cents nafrats. E en les galees dels proençals trobaren que n'hac morts huit-cents setanta, sens los nafrats; que tot lo port de Malta era cobert de gent morta, e de llances, e d'escuts, e de rems e d'arnès, quan la batalla fo finada."

Malta. Detalls de les muralles, un record dels grans Mestres catalans de l'Orde de Cavallers-Monjos que posseï l'illa durant molts segles. (Foto V. de Semir)

Malta. Palau dels Cotoner i dues versions de l'escut familiar, el que figura a la gran portada del palau maltès i el que trobem a Mallorca. Lloc d'origen d'aquesta família tan important a la història d'aquesta illa Mediterrània. (Foto V. de Semir).

1536 i 1553), Nicolau Cotoner (entre 1663 i 1680) i Ramon de Perellós (entre 1697 i 1720). Gràcies a la seva actuació, els catalans podem trepitjar avui Malta amb una mica d'emoció i d'orgull. Ells ens deixaren, en pedres i obres d'art, els seus escuts personals: les tres peres dels Perellós o la planta de cotoner de la família d'aquest nom.

I és que durant molts anys, el cotó que s'obtenia a l'illa de Malta era un producte molt apreciat, i la seva fibra era considerada de qualitat superior.

Encara el conjunt de les tres petites ciutats de **Birgu, Senglea i Burmola** s'anomena avui "Cotonera", de la **línia Cotonera**, imposant defensa per part de terra –llarga de tretze quilòmetres– que hi bastí el gran mestre Nicolau Cotoner l'any 1668. La **Porta de les Bombes** i la **Porta de Zabbar** llueixen l'escut del Gran Mestre Perellós. Obra seva són també els bastions fortíssims de pedra que formen l'avançada extrema de La Valetta, de cara a mar. Al mateix temps que aquests cavallers catalans i mallorquins s'esforçaven a fer l'illa de Malta inexpugnable, damunt de Barcelona el rei Felip V bastia la Ciutadella. La relació militar i comercial entre Catalunya i Malta, però, continuà durant el segle XVIII.

No sols en la defensa: també en l'embelliment de Malta s'esforçaven els catalans i mallorquins. Al **palau dels Grans Mestres** –seu avui del govern de Malta– just en entrar per la porta de la dreta, encara es veu l'escut d'en Cotoner, i al paviment de la galeria d'armes hi ha el d'en Perellós. D'en Perellós són així mateix –i ho diuen ben clar els seus escuts– els extraordinaris **tapissos de la Sala del Consell**, que surten a les grans festivitats.

Contrastant amb la severitat del seu exterior, el dintre de l'església capitular de **Sant Joan** justifica la fama que les esglésies de Malta són les més sumptuoses del món. La riquesa de l'Orde Militar –una fortuna inigualada en tots els temps– s'abocava, generosament, en els ornaments barrocs d'aquestes esglésies. Encara cada pilastra duu l'escut de Nicolau Cotoner, i els grans tapissos que l'ornamenten, en les festivitats solemnes, són donatiu de Ramon de Perellós. La generositat dels nostres Grans Mestres desmenteix, aquí, la fama de gasius i avars que tenim els catalans. Aquesta sumptuositat és també visible en les apoteòsiques tombes dels grans mestres, presidides pels respectius retrats. Nicolau Cotoner, penjant-li fins al coll els cabells llisos, partits per una clenxa descurada, els ulls mirant lluny com per descobrir l'enemic, té l'aspecte d'un home prudent en el govern i disposat a tot en la guerra. El Gran Mestre Ramon de Perellós, eixuta la cara d'expressió gla-

"E con lo senyor infant fo en Sicília, l'almirall, ab llicència del senyor infant, anà-se'n en Barbaria, a una illa qui ha nom Gerba, qui era del rei de Tunis. E barrejà la illa, e tragué'n més de deu milia, entre sarrains e sarraines, que aportà en Sicília; e en tramés a Mallorca e en Catalunya. E guanyà tant, que la messiò que les galees havien feta e ço que costaren d'armar, se quità."

Gerba. Illa situada al sud de Tunis i separada del continent africà per només dos quilòmetres. Fou conquerida per Roger de Llúria l'any 1284. Ramon Muntaner

—el cronista de l'expedició de la Gran Companyia Catalana a Grècia— la governà del 1313 al 1320 (foto Montserrat Cruañas).

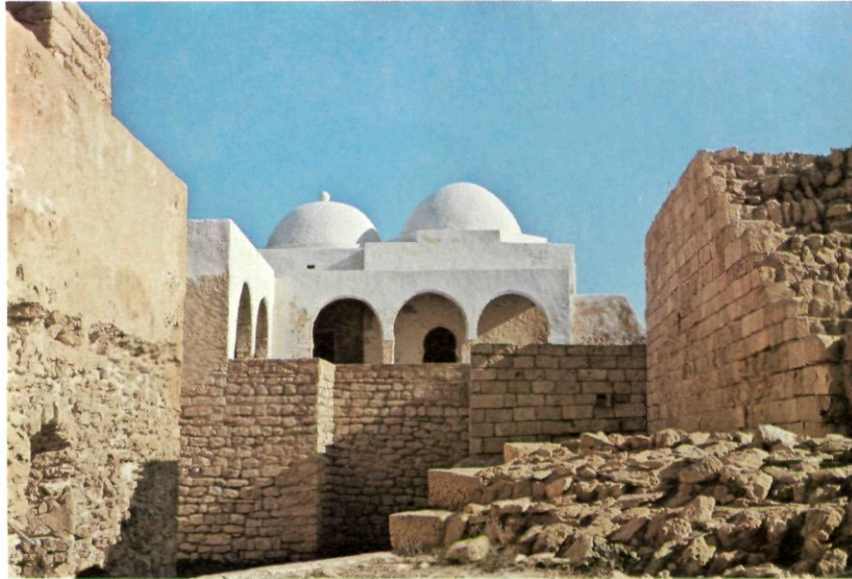
cial, només amb una ombra de bigoti, amb la gran perruca de tirabuixons, sembla arrencat de la cort del Rei Sol. Estranya cort la de Malta, sense dames ni balls! Aquests foren els darrers almiralls catalans que passejaren llurs banderes victorioses per aquesta Mediterrània que havien senyorejat Roger de Llúria, els Marquet, els Llances, els Vilamarí i els Folch de Cardona. I en contrast amb aquestes glòries i triomfs, no podem oblidar les presons de l'illa, on els esclaus de l'Orde de Malta continuaven la tragèdia dels antics esclaus romans. Avui, en visitar l'illa, hem de felicitar-nos que la llibertat per a Malta signifiqui també la llibertat de tots els maltesos. I la visita al **Palau del Govern** té per a nosaltres un record especial: al bell mig de la façana noble senyoreja l'escut amb les armes del llinatge dels Cotoner, amb les flors de cotó que l'al·ludeixem.

Gerba

Ja que som a Malta, atrevim-nos a passar l'estret de Sicília i arribem-nos fins a la costa africana. Davant per davant del litoral tunisenc, a redós del golf, trobarem una illa anomenada **Gerba**, amb restes d'antigues fortificacions. Tampoc no és estranya per a nosaltres. Les **fortificacions** encara són anomenades "**al Qastyl**" —el Castell—, com en deien els catalans que l'ocuparen durant el segle XIV i part del XV. La conquerí el propi almirall Roger de Llúria, i en fou governador uns anys el cronista i noble Ramon Muntaner, que la féu fortificar. Fou una colonització militar, casernària, indispensable si es volien evitar les falconades dels tunisencs contra l'illa de Sicília. Uns petits illots que voregen Gerba, els **Querquennes**, també conegueren la presència de soldats catalans, com l'illa de **Gozzo**, tocant a Malta. No es podia deixar res a la mercè dels enemics de Catalunya.

Tunis

I encara podem arribar a la ciutat de **Tunis**, si volem seguir trobant restes de la nostra gent. Aquí són molt diferents. Tunis era una ciutat d'actiu comerç, amb consolat català, residència d'un

"Quan les galees hagren haüt lo manament del príncep, partiren-se de Nàpols, e vengren tro en la mar de Salern, e en aquella mar preseren barques de Principat cargades de vi e de fruita qui anaven en Sicília, mas dixeren que anaven a Tunis e per açò lleixaren-les anat. De les quals barques anà la una a Messina e les altres a Palerm e a Tràpena..."

Tunis. Catalunya mantingué durant segles un comerç molt intens amb aquesta ciutat nord-africana que guarda el record i el cos d'un català famós i enigmàtic: Anselm Turmeda (Foto Montserrat Cruañas).

monarca musulmà respectat pels nostres reis, amb els quals els tunisencs signaren sovint tractats de comerç. I, com a fet més curiós, en un dels barris de la ciutat trobarem la tomba d'un santó, un **marabut** dit Abdallah, que fou en vida cap de la duana de Tunis, i que era, justament, aquell antic franciscà mallorquí, poeta i profeta, anomenat Anselm Turmeda. Curiós personatge, que ens demostra la complexitat de les relacions entre cristians i musulmans, entre la nostra gent i els que habitaven el Nord de l'Àfrica i que també se sentien mediterranis.

"E com los catalans se veeren així ordonats al ducat d'Atenes e senyors d'aquell país, ells trameteren llurs missatges en Sicília al senyor rei de Sicília, que si a ell plaïa un de sos fills trametre a ells, que ells lo jurarien per senyor e li lliurarien totes les forces que tenien;..."

Atenes (Grècia). (Fotos Ramon Manent).

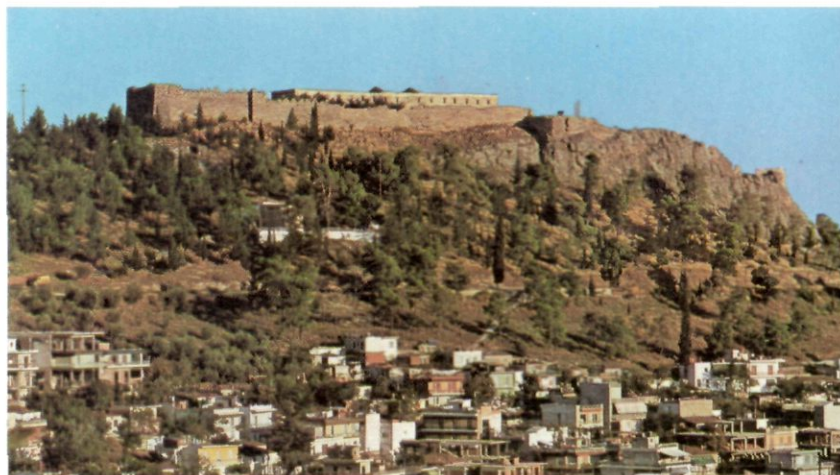
LA GRÈCIA CATALANA

LES ruïnes venerables de l'Acropolis que domina la ciutat d'Atenes, capital de Grècia, són una de les més grans meravelles que l'home ha creat al llarg dels mil·lennis de la seva història. Poques vegades s'ha donat un equilibri tan perfecte entre els volums, les formes i el paisatge com en aquest conjunt que presideix la vida d'Atenes. Avui, quan hi arribem, la presència d'aquell poble que va construir-lo fa més de vint-i-cinc segles, ens admira i ens corprèn. I és que els catalans d'avui ens sentim una mica descendents d'aquells grecs que vingueren a les nostres platges i hi fundaren Roses i Empúries. I també ens sentim hereus d'aquells catalans que, a l'Edat Mitjana, vingueren a Grècia enduts per un esperit bel·licós, el dels **almogàvers**, que dominaren per les armes aquelles antigues terres de l'Hèl·lade. Potser per això no ens ha d'estranyar que els catalans arreléssim també a les terres de Grècia després d'aquella conquesta. Els catalans bastírem castells per a defensar aquelles possessions en moltes comarques de Grècia, i n'adaptàrem d'altres, d'antiga soca bizantina, per a defensar-nos de les escomeses dels nostres enemics. Ja només resten en peu algunes parets i alguns murs ruïnosa, però encara les restes dels castells de **Salona** i de **Livàdia**, no gaire lluny d'Atenes, ens donen idea de com devien ser les fortificacions d'aquell temps.

Els catalans que habitaven les ciutats gregues adaptaren també els temples a llur religió i costums. Així, l'antic temple de Teseu —el **Teseion** dels grecs— fou dedicat a Sant Jordi, patró dels cavallers, i el **Partenó**, l'antic temple d'Atenea, fou dedicat a Santa Maria. El rei Pere el Cerimoniós, a petició del bisbe d'Atenes, el 1380, vetllà per tal que el monument fos protegit per una

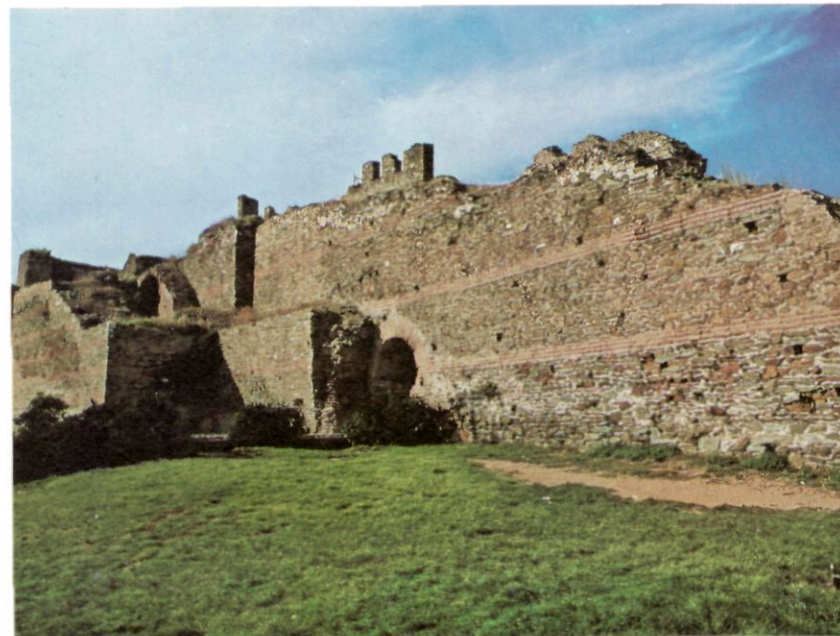
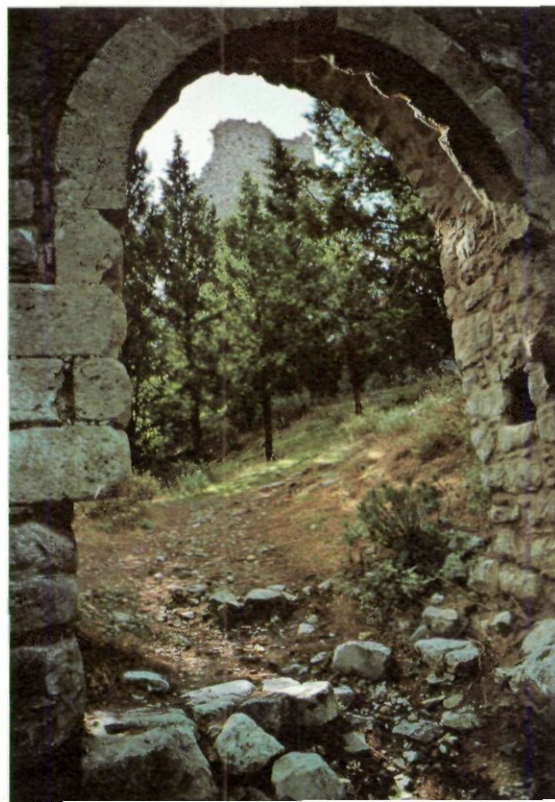
Livàdia. (Fotos V. de Semir).

El règim municipal adquirí una vida ufanosa: les ciutats de Tebes, Atenes i Livàdia foren veritables municipis catalans transplantats al cor de Grècia. El dret, públic i privat, és el mateix de Catalunya. Ben clarament ho confirmen els capitols d'Atenes en estatuir "que la dita universitat (és a dir, municipi) de Cetines e els habitadores d'aquella puguen e deguen usar, e perseverar, e estar e gaudir segons los estatuts, constitucions, e usatges e costums de Barcelona."

Lamia (Castell)
(Fotos V. de Semir).

*"E de la Tira lo megaduc
tramès missatge a l'Esmira,
e de l'Esmira al Xiu, a
l'almirall En Ferran d'Aunés,
que vengués a la ciutat
d'Ània, ab totes les galees e
els hòmes de mar ab ell..."*

Salònica
(Foto V. de Semir).

*"La companya passà per lo pas de Cristòfol ab gran afany, e
puís per jornades anaren-se'n en un cap que ha nom
Caseràndria, qui és un cap de mar prop a vint milles de la
ciutat de Salònic. E en aquell cap, a l'entrada, ells s'atendaren,
e d'aquí corrien a la ciutat de Salònic e per tot aquell país, que
trobaren terra nova. E pensaren de consumir aquella
encontrada, així con havíem fet a aquella de Gal·lípól, e de
Contastinoble e d'Andrinople."*

Salona (dita Sola)
(Foto V. de Semir)

*"E tantost con lo camp
hagren llevat, pregaren
misser Bonifacia que fos llur
capità, e ell no ho volc
pendre per res; e així feeren
capità misser Roger des
Llaur, e li donaren per
muller la muller qui fo del
senyor de la Sola, ab lo
castell de la Sola."*

Aliortos. Un altre
testimoni de la
presència catalana
a Grècia
(Foto V. de Semir).

guardia de ballesters escollits, i es mantingués l'estructura general del conjunt monumental de l'Acropolis. La presència de restes catalanes en altres llocs de la ciutat, com la imatge anomenada la **Panàgia catalana** i unes restes a l'**església de sant Bartomeu**, són avui introbables.

La costa grega ens recorda, en molts punts, la catalana. El paisatge rocós, les oliveres i les figueres, alguns marges amb vinya, el color del mar i del cel, no ens hi fan sentir estranys. Ens sobten, això sí, algunes mostres dels bells monuments hel·lènics.

Tebes (o Estives)
(Foto V. de Semir).

*"E així partiren-se la ciutat
d'Estives e totes les viles
ecastells del ducat; e
donaren les dones per
mullers a aquells de la
companya, a cascú segons
que era bon hom, e daven a
tal tan honrada dona, que
no li tanguera a ell que li
donàs aiga a mans."*

*"E torné-me'n a Negrepoint,
e trobé les galees qui no
esperaven sinó mi; e tantost
recollí'm. E pensam de
partir de Negropont, e anam
refrescar a la illa de
Setepose, e puis a la Sidra,
e puis a Malvasia, e a
Malea, e a Sant Angel, e al
port de les Guatlles, e puis a
Corron. E de Corró
anam-nos-en a la illa de
Sapiència, e aquella nuit
jaguem a ladita illa."*

Cap Súnion
(Foto V. de Semir).

Així, un gran poeta català i humanista, Carles Riba, coneixedor profund i apassionat de la llengua i de la cultura gregues, pogué escriure aquella inoblidable elegia en una visita que féu al temple de Súnion, davant el mar que banya les costes de Grècia:

*"Súnion! T'evocaré de lluny amb un crit d'alegria,
tu i el teu sol lleial, rei de la mar i del vent:
pel teu record, que em dreça, feliç de sal exalta-
da,
amb el teu marbre absolut, noble i antic jo com
ell.*

*Temple mutilat, desdenyós de les altres colum-
nes
que en el fons del teu salt, sota l'onada rient,
dormen l'eternitat! Tu vetlles, blanc en l'altura,
pel mariner, que per tu veu ben girat el seu
rumb;*

*per l'embriac del teu nom, que a través de la
nua garriga
ve a cercar-te, extrem com la certesa dels déus;
per l'exiliat que entre arbredes fosques t'albira
súbitament, oh precís! oh fantasmall! i coneix
per ta força que el salva als cops de fortuna,
ric del que ha donat, i en sa ruïna tan pur.*

Altres catalans havien anat, molt abans, a Grècia. Entre ells, els que prengueren part en els Jocs Olímpics de l'antigor, i que hi deixaren inscrits els seus noms, com un barceloní vencedor en les curses de carros tirats per cavalls, predecessor il·lustre dels nostres motoristes actuals. La dominació catalana a Grècia no fou un episodi espars. Des de la conquesta dels Ducats d'Atenes i de Neopàtria pels almogàvers, l'any 1311, fins a la caiguda d'Atenes, el 1388, en mans dels florentins, transcorregueren prou anys perquè la presència catalana fos registrada en documents i records. Així, l'Arxiu Reial de Barcelona conserva una munió de pergamins referents a l'estada dels catalans a Grècia, època ben estudiada per l'historiador Antoni Rubió i Lluch, bon coneixedor dels documents antics i de la Grècia moderna. Els «Capítols d'Atenes», recull de les normes legals que regien els nostres antecessors, proven que aquests no eren uns simples soldats moguts per l'afany de botí. I si l'expressió grega *"Que la venjança dels catalans t'atrapi!"* ha quedat com una amenaça que fa tremolar els qui l'escolten, el record de l'art i de la cultura grega s'han fos, per sempre més, dins el conjunt de la nostra cultura.

Èfes. (Foto V. de Semir)

*"E diguí a En Rocafort que
pensàs de cavalcar e
vengués ab mi a la ciutat
d'Èfesso, quid'altrament se
diu Teòloco en gregesc..."*

Temple de Sant Jordi dels Catòlics, a Egina: Vista de l'exterior i de la pintura mural que representa el Sant Patró de Catalunya el qual era oriund de la Capadòcia, a l'actual Turquia. Egina fou un dels darrers reductes catalans a Grecia (Fotos V. de Semir).

Egina.

"E après moltes d'altres paraules bones que els diguem, invocto lo nom de sant Esperit, beneim-los e els senyam e els comanam a Déu e a la sua beneïta mare, nostra dona santa Maria, o al benaurat baró sent Jordi, lo qual tots temps fo e és advocat de les batalles de la nostra Casa d'Aragó."

Tirant lo Blanc, obra capdal de la novel·listica catalana. Joanot Martorell, el seu autor, s'inspirà en les gestes dels catalans a Grècia.

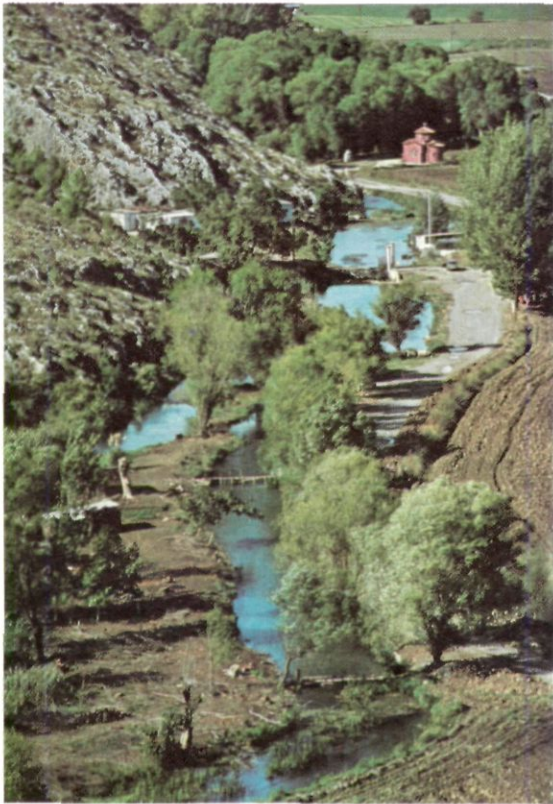
Cassandra (Foto V. de Semir).

"E sobre açò la companya partís de Caseràndria, e venc a la Morea, ab gran afany que en soferiren a passar la Blaquia, qui és la pus forts terra del món. E con foren al ducat d'Atenes, lo comte de Brenda acollí-los bé, e los donà encontinent paga de dos meses; e començaren a venir contra llurs enemics del comte, sí que en poc de temps hagueren consumada tota la frontera dels enemics del comte. Què us dire? Que cascuns hagueren goig que pau poguessen fer amb lo comte; sí que el comte cobrà més de trenta castells que li havien llavats, e ab gran sa honor posàs ab l'emperi, e ab l'Àngel e ab lo dispot. E açò hac fete dins sis meses, e no hac feta paga mas de dos meses."

Potidea (Foto V. de Semir)

"Travessant de biaix la Calcídica, entrellucant els rics monestirs de l'Atos, la Companyia s'estableix a Pal·lene, el més occidental dels tres promontoris d'aquella accidentada península: acantonament isolable i fort, semblant al de Gal·lípolo. Tot just els almogàvers eren acampats a Cassandria, prop de les ruïnes de Potidea."

*"... prop d'Estives; e havia-hi un pantà, e del pantà la companya se féu escut.
... els cavalls del comte, al brogit que los almogàvers feeren, giraren envers lo pantà, e aquí lo comte caigué, e la sua senyera e tots aquells qui en la davantera vengren.
... e la batalla fo molt forta, mas Dèu, qui tots temps ajuda a la dretura, ajudà a la companya, en tal manera que de tots sets-cents cavallers no n'escaparen mas sol dos; que tots moriren, e el comte e tots los barons del principat de la Morea..."*

Cefis. Riu que fou escenari de la famosa batalla del llac Copais, en la qual els almogàvers (soldats a peu) vengren el més granat de la cavalleria francesa. (Fotos V. de Semir).

*"E con foren en
Contastinoble, l'emperador,
lo pare, e lo fill, los reeberen
ab gran goig e ab gran
plaer, e totes les gents de
l'emperi. Mas si ells n'eren
alegres, los genoveses
n'eren dolents, que ben
veien que si aquesta gent hi
durava, que ells havien
perduda la honor e la
senyoria que ells havien en
l'emperi..."*

Constantinoble (l'actual
Istambul) uneix Europa i
Asia. Als gravats podem
veure una posta de sol
damunt del Bósfor i, a la
pàgina següent, la
famosa mesquita de
Santa Sofia i les
muralls medievals de la
ciutat que els catalans
defensaren, heroicament
i fins a l'extermi,
contra els turcs. (Fotos
V. de Semir).

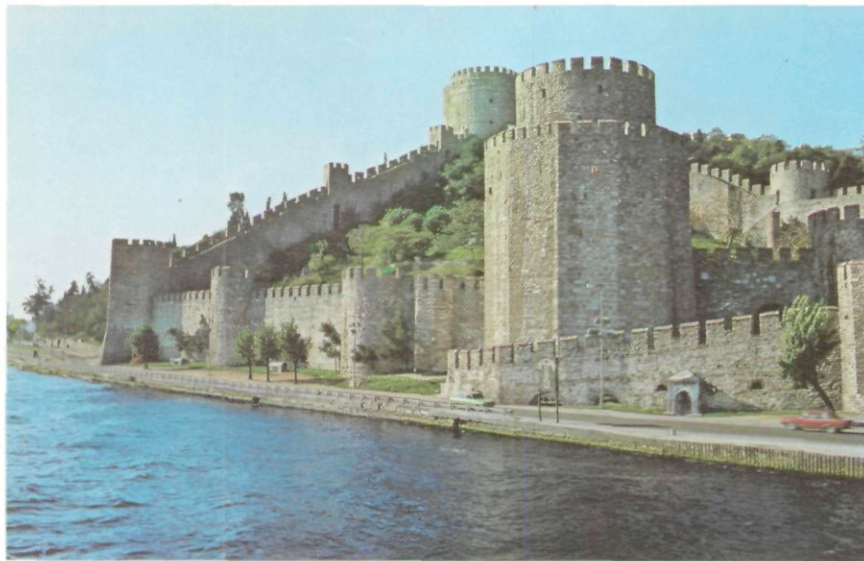
DE CONSTANTINOBLE A TERRA SANTA

ALTTRES terres de la Mediterrània foren conegudes pels Catalans, sense que arribessin a dominar-les del tot. Així, la ciutat de **Constantinoble**, l'antiga capital de l'imperi bizantí, avui anomenada Istanbul, tingué consolat de catalans des del segle XIII, molt abans que els almogàvers de Roger de Flor hi arribessin l'any 1302. La gran expedició dels almogàvers no forma part pròpiament de l'expansió normal dels catalans pel Mare Nostrum, però no podem oblidar-la. Aquella gent —que tenia per segell un Sant Jordi i que finalment acceptà com a senyor natural el rei Pere el Cerimoniós— parlava la nostra llengua i se sentia catalana. Fins a les costes d'Àsia arribaren en la seva expedició bèl·lica contra els turcs: a la ciutat de **Tirra**, a la costa turca, hi enterraren el seu senescal, Corberan d'Alet, al costat de la tomba de Sant Jordi, i penetraren fins a les **Portes de Ferro** o **Portes de Cilícia**, al cor de l'Anatòlia, amb un coratge extraordinari. Però, del pas de la nostra gent per aquelles terres, no en queda res: només la memòria escrita que

ens deixà el gran cronista Ramon Muntaner, company seu en l'aventura.

I per ell sabem que les muralles de **Gal·lípoli**, en la costa turca dels Dardanels, foren bastides per catalans, i que la ciutat fou defensada per les dones de la host quan foren atacades per l'exèrcit bizantí.

El que potser tampoc no recordem és que, molts segles més tard, l'any 1915, uns altres combatents catalans moriren en les platges dels Dardanels. Eren els voluntaris que lluitaven contra turcs i alemanys en les files de la Legió Estrangera francesa, desembarcada en aquelles platges, amb un resultat desastrós. I sabem que allà, al fons d'una trinxera, un voluntari català que es deia Vidal i Sardà llegia als seus companys les pàgines de la **Crònica de Ramon Muntaner**, que parlen de la defensa de Gal·lípoli en el segle XIV: *"E així Gal·lípoli en la marina és cap del regne de Macedònia, així com Barcelona és cap de Catalunya en la marina i en la terra ferma, Lleida"*.

"E així tornaren-se'n salvament entrà a Gal·lípol a poques jornades, afogant e cremant tot ço que davant los venia, que no havien regard que null hom los estigués davant; en tal manera havien lleixat l'emperi los catalans."

Gal·lípoli, pas obligat per accedir a la Mar Negra entre Europa i Àsia, romangué bon nombre d'anys en mans dels catalans, que en feren llur quarter general. (Foto V. de Semir).

"... ab ells ensems se n'entraren en la ciutat, e preseren la ciutat, e mataren tots aquells que los plagué; e los hageren tots morts, mas con forem dins la ciutat, tota la gent cridà: - Senyor, mercèl Senyor mercèl E sobre açò ell cabdellà, e cridà que d'aquí avant no morís negun..."

Portes de Ferro o de Cilícia. (Fotos V. de Semir).

"Si que la host anà entrà a la Porta del Ferre, que és una muntanya en què ha un pas qui s'apella la Porta del Ferre, qui és en lo despartiment del regne del Natolí o del regne d'Arminia."

Les Portes de Ferro en el punt més oriental assolit per la gran Companyia Catalana, tanquen un congost tant estret i abrupte, que hi trobem restes de tres camins construïts en èpoques diferents i sobreposats l'un damunt de l'altre. Tant angost és el pas que antigament es deia que era possible de tancar-lo amb unes portes, les que lí donaren el nom.

Rodes. Torre o Fort de Sant Nicolau, obra del gran mestre Sa Costa (1461-67), la muralla de la "llengüa d'Aragó" i el famós hospital d'aquella illa. (Fotos V. de Semir).

Rodes

Altres records, més pacífics, trobem per aquestes terres. Si passem a l'illa de **Rodes**, al mar Egeu, encara podem veure-hi els grans monuments que hi bastiren els cavallers de l'Orde de Sant Joan o de l'Hospital de Jerusalem, dits simplement "hospitalers". Alguns dels seus grans mestres foren catalans, com Anton de Fluvià (1421-1437) i Pere Ramon Sa-Costa (1461-1467), d'una gran activitat constructiva, com ho demostren alguns edificis bastits dins l'estil gòtic català, com l'**Hospital**, o les grans fortificacions, com el **castell de Sant Nicolau**. Més enllà, podem veure restes catalanes a l'illa de **Castel-lòrizon -Castell Roig**, com en deien els catalans—, tocant a la costa turca, excel·lent refugi de l'almirall català Bernat de Vilamarí, almirall d'Alfons el Magnànim, que hi bastí el **Castell Alfonsí**, presidit per les quatre barres catalanes... I encara l'illa de **Xipre**, amb edificis de tipus del gòtic civil català, amb les portes dovellades, i on regnà una princesa catalana, la reina Elionor de Xipre, cosina de Pere el Cerimoniós... I ja en el continent asiàtic, a la Terra Santa bíblica, ens sobta el record d'un comte de Barcelona, Berenguer Ramon el Fratricida, que vingué a purgar-hi la mort del seu germà, en Ramon Berenguer Cap d'Estopes, assassinat el 1082. Però no tot han de ser records tràgics. A **Jerusalem** podem admirar les rajoles del Pare Nostre, en català, bella obra modernista, i les més recents del "Magnificat", que han dut la nostra llengua de part a part de la Mediterrània. I encara, al **monestir de Santa Caterina**, amagat al peu del **Sinai**, es conserva una taula gòtica amb la imatge de la santa, regalada a aquella comunitat cristiana pel cònsol català a Damasc. Des d'aquells antics croats i mercaders que arribaven a Terra Santa fa prop de mil anys, fins als benedictins moderns que hi treballaren per recollir materials per a la Bíblia montserratina com el Pare Ubach, o la comunitat ecumènica de Deir-Tantur, sota la direcció del pare Franquesa, la presència catalana a la Mediterrània ha estat constant. Per als catalans, com ho fou per als romans, aquesta mar també és el "**Mare Nostrum**". I val la pena de conèixer-la.

*Ex-vot procedent d'una
ermita del Maresme.
Representa la famosa
"coca" mataronina, nau
major, exponent molt
significatiu de com eren
aquells naus que
dominaren la
Mediterrània en els
segles de l'expansió
catalana. (Foto R.
Manent.)*

1983, ANY DE COMMEMORACIONS

1983 ANY DE COMMEMORACIONS

JAUME BOFILL i MATES L'escriptor i el polític (1878-1933) Albert Manent

INFLUÏT en la seva carrera literària molt directament per Josep Carner, amb el qual tingué una amistat germanívola, Jaume Bofill i Mates va néixer a Olot l'agost del 1878 i morí a Barcelona per l'abril del 1933. L'ètica cristiana, l'amor a la natura, l'interès pel capteniment dels homes, la passió per la literatura i el deure de la política i, no cal dir, un Catalanisme profund i ardent, constitueixen els trets fonamentals de la seva trajectòria vital.

Format moralment a l'ombra dels jesuïtes i de Torras i Bages, Bofill s'inicià en política a través de l'escola de formació que representaven les Jovenuts Nacionalistes de la Lliga Regionalista. Fèu les carreres de dret i de lletres, i la seva qualitat d'organitzador i d'home de govern el dugueren aviat a llocs de responsabilitat com el de regidor de Barcelona per la Lliga (1913), on s'enfrontà en una

sessió memorable amb els lerrouxistes i que registra documentalment el llibre *La llengua catalana* (1916). Després fou diputat provincial i fins conseller de la Mancomunitat de Catalunya, on es destacà novament com a governant ètic i amb esperit creador i imaginatiu. Els seus articles a "*La Veu de Catalunya*" i després a "*La Publicitat*" formen un corpus de doctrina del Catalanisme integral, que es fonamenta en Prat de la Riba, de qui fou un admirador sense condicions. Endut pel principi de "*Catalunya endins*" més que pel de "*Catalunya enfora*" o "*Espanya endins*" que predicaven Cambó i altres dirigents de la Lliga, Bofill, el 1922, es constituí en un dels capítosts del nou moviment Acció Catalana, escissió, sobretot de joves, de la Lliga. Cal destacar en aquest sentit la seva breu obra *Les joventuts catalanes* (1919). Però a la llarga la nova aventura política acabà essent un fracàs i Bofill, desenganyat també de la política sectària de la República en la qüestió religiosa, reingressà a la Lliga poc abans de morir, havent publicat, però, *L'altra concòrdia* (1930), rèplica, des d'una actitud nacionalista federal i més radical, a *Per la concòrdia* (1929) de Cambó. Pòstumament hom li edità *Una política catalanista* (1933).

Com a poeta signà sempre *Guerau de Liost*, i la seva figura és molt singular dins el moviment del Noucentisme. A través de *La Muntanya d'ametistes* (1908), amb pròleg d'Eugení d'Ors, féu del Montseny una mena de microcosmos poètic i hi donà uns tocs de poeta urbà, tot conservant-ne els interrogants i els misteriosos encisos. Josep Carner qualificà l'obra, en el pròleg a la segona edició, molt revisada (1933), de "*Divina Comèdia vegetal i rupestre*". *Somnis* (1913) era, segons Joaquim Folguera, "*un llibre únic en les lletres llatines*". El poeta hi imagina situacions tan diverses com sorprenents: des de la pròpia naixença i la pròpia mort fins a trobar-se presoner d'uns lil·liputencs; hi figura, així mateix, un petit capítol dedicat a l'infern, a la manera de Dant. La ciutat d'ivori (1918), on es nota especialment l'empremta de Josep Carner, és un reflex de Barcelona, l'endiumenjada i la popular, des d'un prisma noucentista i on prenen gran relleu les figures femenines, sovint misterioses o inquietants. *Selvatana amor* (1920) i *Ofrena rural* (1926) són un nou homenatge a la

natura, transfigurada per la llengua i l'òptica del poeta, però potser amb més realisme directe que a La muntanya d'ametistes. Les bestioles ocupen un primer rengle, en aquest petit reialme de Guerau de Liost, i els personatges hi són autèntics retrats rurals, pictòrics. Les Sàtires (1927) reprenen una gran tradició medieval i, amb el fibló de moralista i un humor catalaníssim, el poeta reprèn o lloa les virtuts i els vicis d'homes i dones, d'estaments socials i personatges singulars. Se'n desprèn tota una filosofia de la vida, des d'una perspectiva radicalment cristiana, que fustiga el pecat però sent pietat pel pecador. La darrera part, publicada recentment, es titula "Diàlegs clericals".

Bofill i Mates fou membre de l'Institut d'Estudis Catalans i la riquesa de la seva llengua és un dels exemples estel·lars del nostre segle. Sovint signà els poemes amb el pseudònim "One", i els articles amb el de "Puck" o "Mestre Jaquetus".

LA UNIVERSITAT AUTÒNOMA DE BARCELONA (Universitat de Catalunya)

(1933)

Jordi Maragall i Noble

ENGUANY (1983) s'acompleix el cinquantè aniversari d'una institució singular, singularíssima, que fou la Universitat Autònoma de Barcelona. El primer de juny de 1933 aparegué el Decret signat per Niceto Alcalá Zamora, president de la República, i Fernando de los Ríos, ministre d'Instrucció Pública. El decret havia estat precedit per uns debats al Parlament espanyol molt encontrats: hi havia els partidaris de la Universitat Única, bilingüe, i els partidaris de les dues Universitats, una de l'Estat, amb el castellà com a idioma oficial, i una altra (si la Generalitat volia crear-la) amb el català com a llengua oficial. Perderen, sortosament diem nosaltres, aquests darrers (Ortega i Gasset, Unamuno i d'altres). El curs 1933-34 s'i-

nicià sota la fórmula de la Universitat Única, regida per un Patronat mixt. Cinc representants del Govern de Madrid i cinc representants de la Generalitat. L'article 3er de l'Estatut de la Universitat de Barcelona preveia l'acollida "en recíproca convivència de les llengües i cultures castellana i catalana en igualtat de drets per a professors i alumnes, sobre la base del respecte a la llibertat dels uns i dels altres per a expressar-se en cada cas en la llengua que prefereixin".

Cal dir que els representants al Patronat d'ambdós governs eren persones qualificades: El Govern de Madrid nomenà Gregorio Marañón, Américo Castro, Cándido Bolívar, Antonio García Banús i, per gentilesa, un català, Antoni Trias i Pujol. La Generalitat nomenà Pompeu Fabra, Joaquim Balcells, Josep Xirau, August Pi i Sunyer i, per gentilesa, un castellà, Domingo Barnés. A més, s'integrava al Patronat el Rector elegit, que fou Pere Bosch i Gimpera.

La renovació que es produí fou extraordinària, exemplar. La connexió amb la societat catalana, l'ingrés com a professors d'il·lustres personalitats catalanes, l'obertura cap a d'altres Universitats espanyoles i estrangeres (conferències i cursos de professors invitats), els actes culturals que s'organitzaren (exposicions, concerts, homenatges, commemoracions), l'obertura dels jardins, tot contribuï a la instauració d'un clima de modernitat que contrastava amb aquella Universitat burocratitzada i bruta que havíem conegut a la darrerria dels anys vint. Cal però fer justícia: aquella Universitat dinàmica, il·lusionada i rigorosa fou possible el 1933 perquè un grup reduït de professors havien caldejat l'ambient des de feia més de quinze anys. Especialment des del II Congrés Universitari Català de 1918, presidit per August Pi i Sunyer. Una pila de professors maldaren per anar renovant l'ambient des de feia anys: Pere Bosch i Gimpera, Josep i Joaquim Xirau, Joaquim Balcells, els germans Joaquim i Antoni Trias i Pujol, Eduard Fontserè, Jaume Serra i Hunter, el mateix August Pi i Sunyer, i encara d'altres. La qual cosa vol dir que un context polític propici i uns homes qualificats, poden donar fruits esplendorosos, si els homes s'entesten a dur endavant una tasca no pas exempta d'obstacles i velles rutines que sempre entorpeixen els intents de renovació. Bon mo-

ment, aquest cinquantenari, per a evocar aquella gesta catalana duta a terme en avinença amb els representants castellans del Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona. Les reserves i escrúpols d'Américo Castro, que acabà dimitint, no arriben a enterbolir aquella realitat, que sense afanys mitificadors, podem qualificar d'assolida. Fou l'entrada solemne i oficial de la cultura catalana a la Universitat. Fou la culminació d'un procés que s'inicià cinquanta anys abans amb la Renaixença i el Modernisme, i ja en el segle XX, amb el Noucentisme. Tant de bo les Universitats catalanes que ara comencen un nou períple tinguin l'encert i l'audàcia de crear un nou clima de modernitat, de rigor i de bona entesa per a conduir els universitaris catalans cap a la maduresa científica i humana que Catalunya necessita.

JOSEP ROIG i RAVENTÓS

(1883-1966)

Joan Triadó

VA néixer a Sitges (Garraf) l'any 1883 i sempre se sentí molt vinculat a la seva ciutat natal, a la qual demostrà ben sovint, però més en concret en la plenitud de la seva vida –i d'una manera tangible–, reconeixença i afecte. Fill del notable pintor paisatgista Joan Roig i Soler (el qual, nascut a Barcelona, en casar-se fixà la residència a Sitges) reuní en la seva personalitat la sensibilitat artística i una vocació, científica i humanística alhora, per la medicina. Metge i escriptor, Roig i Raventós constitueix un exemple rellevant de les qualitats i les condicions que els dirigents del catalanisme volien cultivar en els seus conciudadans per a la construcció ideal –sovint anomenada per ells “europea”– de la societat i de la vida catalanes. Tant la medicina com la literatura, Roig i Raventós les practicava i les entenia amb criteris d'educador. Un cop metge exercí durant quinze anys a la Casa de Maternitat de Barcelona, especialitzat en obstetrícia i pediatria; però a més, amplià estudis i experiències en

estades a París i a Berlín, i aviat esdevingué un dels professionals de més dedicació i relleu del seu temps. L'any 1917, l'Institut d'Estudis Catalans li premià el treball “La prova del blau en obstetrícia”, i de les seves Nocions de puericultura es feren vuit edicions, des de l'aparició de la primera l'any 1922. La llista dels seus treballs publicats, entre 1909 i la guerra del 1936, revela ensems, amb l'interès científic de la tasca de Roig i Raventós, la preocupació social, la qual és expressada d'altra banda, per exemple, amb la fundació, l'any 1920 i amb Caritat Girodier, de la Lluita contra la Mortalitat Infantil, obra que originà l'establiment, a Barcelona, d'una xarxa de dispensaris de puericultura. En les seves nombroses publicacions, Roig i Raventós escriví cada vegada més en català i fou, doncs, un dels implantadors destacats de l'ús de la nostra llengua en les matèries de la seva especialitat. Entre el gran nombre de títols apareguts en volum, a més de les seves col·laboracions en publicacions periòdiques, com en les “Monografies mèdiques”, anotem “A l'encontre d'un flagell: Pelvimetria” (1917), “Els nens sans i educats són l'alegria de la llar” (1920) i “Trastorns intestinals dels infants” (1928). La seva activitat incessant i el seu vast prestigi el portaren a patrocinar iniciatives, com l'esmentada, relacionades amb les necessitats socials i pedagògiques, i així presidí la Federació Escolar Catalana.

L'altre vessant de la personalitat de Roig i Raventós és el literari, pel qual fou també molt conegut, sobretot per les seves novel·les, entre les quals cal destacar-ne tres del període comprès entre la darrereria de la Dictadura i la guerra: Sang nua, publicada el 1929 a les Edicions de la Nova Revista (tercer volum d'aquestes edicions, a continuació de Cartes de lluny, de Josep Pla, i d'Entre

flames, de Joaquim Ruyra); Presons obertes, publicada el 1934 per la Llibreria Catalònia, i Murals de silenci, apareguda el 1937, en plena guerra, però escrita els anys 1934-1935 i publicada també per la Llibreria Catalònia. Aquestes dues darreres novel·les foren escrites a Blanes, on l'autor estigué vinculat. Al pròleg de Sang nua, Roig i Raventós fa uns aclariments "per tal d'evitar -diu- els enutjosos blasmes que he rebut de les altres obres que porto publicades" i afegeix que el seu intent és "fer un xic d'art i elevar l'esperit". Dins aquests condicionaments -els de la crítica moral i els de les seves motivacions personals-, Roig i Raventós aconseguí, durant el període esmentat i per a tot un sector de públic adult, allò mateix que aconseguia J. M. Folch i Torres, amb una audiència més popular i nombrosa: fer llegir en català, en un llenguatge correcte i amb un nivell de qualitat digne dins el seu gènere, una notable audiència de lectors. Amic de Joaquim Ruyra, a qui freqüentava a Blanes i amb qui s'aconsellava, com explica Domènec Guansé a Abans d'ara, Roig i Raventós sorprenia per la clara disposició novel·lística que quan va publicar les primeres novel·les escassejava, i havia d'ésser substituïda pels reculls de narracions -amb els quals, per cert, Roig i Raventós també començà (després del drama en un acte Vaga, 1907)-, en tres volums, el primer titulat Argelaga florida (1919); però tot seguit les novel·les L'ermità Maurici, el 1923 (premi Fastenrath 1924) i Flama vivent, el 1925, coincidien amb les aportacions de Puig i Ferrer, Bertrana i Llor a la novel·lística que hom declarava en crisi, i dotaven el públic lector d'un autor fecund, que escrivia i construïa bé la novel·la i que hi desplegava el que, a la postguerra, a propòsit de la novel·la L'avenc (1954), el seu amic Carles Riba anomenava, en una carta a l'autor, "energia narrativa", extreta de la voluntat comunicativa i del fervor humanístic, de fe cristiana, que el distingien i que donaren sempre un contingut esperançat, però connectat amb la realitat, a la seva obra.

Com a autor català, condició en la qual -cal dir-ho a honor seva- es mantingué sempre, Roig i Raventós fou prohibit en la postguerra, fins que, el 1949, aparegué una reedició de Flama vivent. Seguiren d'altres novel·les, narracions i teatre; ni el públic, ni la societat, ni ell, però, no eren ben bé els mateixos. Mentrestant, havia estat traduït al castellà, al francès, a l'anglès, a l'italià i a l'esperanto. De la bondat i de la fidelitat que el caracteritzaren és un exemple la interessant biografia que dedicà al seu pare, Joan Roig i Soler (1933). Morí a Barcelona l'any 1966.

"EL FÉNIX DE CATALUÑA" (1683)

Josep M. Ainaud de Lasarte

ARA fa tres-cents anys, l'historiador, advocat i polític català Narcís Feliu de la Penya, juntament amb el mercader vigatà Martí Piles, publicaren un interessant llibre amb aquest títol, imprès a Barcelona i dedicat al rei Carles II. L'au fénix era un ocell mitològic que tenia la virtut de renovar-se de les seves cendres, sense morir mai. I emparant-se en aquest símbol, els autors del llibre hi evoquen l'esplendor de Catalunya a l'Édat Mitjà -sobretot del seu comerç i de la seva indústria- i proposen un pla de redreçament, entre les mesures del qual cal destacar la creació d'una gran Companyia de Comerç -a l'estil de les britàniques o de les holandeses- i l'obtenció del permís reial per a fletar dos navilis per a comerciar amb Amèrica. La Companyia tindria l'advocació de la Santa Creu i la protecció de la ciutat de Barcelona, i havia de ser dirigida per seixanta representants dels diversos estaments socials.

Un resultat del projecte, el trobem en el fet que, a les Corts de 1702, el rei Felip V autoritzà el comerç amb Amèrica de dos navilis catalans, i que els autors del llibre donaren un suport entusiasta a la causa de l'Arxiduc Carles, en un frustrat intent d'assolir la recuperació econòmica i nacional de Catalunya. Per això alguns autors moderns -des de Prat de la Riba fins a Jordi Pujol, passant per Vicens Vives i Pierre Vilar- han volgut veure en aquest llibre l'inici de la moderna Renaixença de Catalunya. N'existeixen dues edicions, l'original de 1683 i una reedició de 1846, totes dues en castellà, ja que el seu propòsit era el d'una gran difusió a la Cort de Madrid.

FRANCESC MACIÀ i LLUSSÀ (1859-1933) Enric Jardí

VA sentir una autèntica vocació per la carrera de les armes, servida dintre el cos d'Enginyeria militar, però es veié obligat a abandonar-la quan ostentava el grau de coronel, en acceptar que el seu nom figurés en les eleccions de "Solidaritat Catalana" (abril de 1907) com a candidat per Barcelona i les Borges Blanques. Guanyà còmodament en un i altre districte encara que optés pel darrer, d'on procedien els seus pares i on trobà uns electors tan fidels que no vacil·laren a designar-lo també en les legislatives del 1910, 1914, 1916, 1918, 1919, 1920 i 1923, amb la particularitat que la primera vegada en què fou reelegit a contracor, perquè se sentia desenganyat de la política, vuit-cents catalanistes de les Borges anaren a Madrid a dipositar a la Mesa del Congrés les actes per les quals, sense ni tan sols haver fet propaganda, ell resultava designat per una majoria aclaparadora de vots, com succeí en les ulteriors eleccions.

Sempre defensà els interessos dels seus representats i, en tot moment, recordà als seus companys de legislatura que l'Estat havia de resoldre, amb urgència, dues qüestions vitals: les aspiracions dels catalans i els problemes de la classe obrera.

En quedar dissolta la "Solidaritat", actuà com a diputat independent i, més tard, com a portaveu de la "Federació Democràtica Nacionalista" per ell fundada, bé que en radicalitzar-se el seu nacionalisme creà el partit "Estat Català" pel juny de 1923.

La Dictadura de Primo de Rivera establerta el mateix any determinà la seva expatriació a França. Allà es lliurà a diverses activitats conspiradores, per al finançament de les quals va emetre l'emprèstit "Pau Claris" de 8.750.000 ptes., amortitzable el dia que s'acomplís l'alliberament de Catalunya. Féu un viatge a l'U.R.S.S. per cercar suport a la causa catalana, però fou debades. Per això intentà una operació militar amb estols d'homes procedents d'"Estat Català" que ell havia anat ensinistrant a l'exili, els quals haurien de travessar la frontera i promoure un aixecament a l'antic Principat, el qual aixecament fóra afavorit per una vaga general que a l'interior declararien els sindicats anarquistes. Però fou traït per un italià expatriat que s'havia posat al seu servei i que era agent de Mussolini. Detingut a Prats de Molló per les autoritats franceses, Francesc Macià i els seus foren jutjats a París. D'aquesta manera, el "complot dels catalans" tingué una ressonància mundial. Expulsat de França passà a Bèlgica, d'on partí -al cap d'un temps- a l'Amèrica Central i del Sud, terres en les quals, els nombrosos casals de catalans que havien subscrit el seu emprèstit, també foren molt sensibles a les exhortacions que Macià i el seu acompanyant Ventura Gassol els feren per ajudar la causa de la nostra llibertat.

En liquidar-se, a començament de 1930 la Dictadura, que és substituïda per un règim que s'encaміна devers la normalitat constitucional, Francesc Macià es planta inesperadament a Barcelona, però és conduït a la frontera per la policia.

Quan el Govern de l'Almirall Aznar convoca eleccions municipals pel 12 d'abril de 1931 i els partits polítics catalans es preparen per a la lluita, Macià, precipitadament, el 19 de març funda, amb elements d'"Estat Català", amb els qui han endegat el setmanari (i després diari) "L'Opinió" i altres persones procedents del vell nacionalisme republicà o el federalisme, l'agrupació "Esquerra Republicana de Catalunya" que, contra tots els pronòstics, i coalicionada amb la minúscula "Unió Socialista de Catalunya", obté un victòria esclatant a Barcelona. El triomf s'explica per la popularitat, pel prestigi gairebé mític que ha assolit el cap de la llista, aquell Francesc Macià, lluitador abnegat per les llibertats de Catalunya i que la

Comtessa de Noailles, que el conegué a París, va qualificar de "cavaller de l'ideal".

A primeres hores de la tarda del 14 d'abril, un dels regidors elegits i vice-president de l'"Esquerra", Lluís Companys, proclama, des del balcó de l'Ajuntament, la República espanyola amb gran contrarietat de Macià que, des del mateix lloc i al cap d'uns minuts, fa la solemne proclamació de la República catalana dintre la Federació espanyola, gest que repeteix a la balconada del veí Palau de la Diputació.

L'acte de Francesc Macià provoca un gran desconcert a Madrid, on hores més tard ha estat instaurada la República espanyola sense definir si el nou règim serà federalista o unitari.

Després d'un dramàtic estira-i-afluixa i per la intervenció de tres ministres del Govern provisional que es desplacen a Barcelona, Macià, amb gran sacrifici per la seva part, accedeix a substituir República catalana per una administració exclusiva per a la Regió de Catalunya, que adoptarà la denominació històrica de "Generalitat" segons un Estatut elaborat per una Assemblea, sotmès a un plebiscit i, finalment, sancionat per les Corts constituents a Madrid.

Als membres de l'Assemblea formada el 10 de juny del 1931, Francesc Macià expressà el desig general que llur tasca fos "l'expressió vivent de les cobejances seculares de la nostra Catalunya, per tal que puguem fer-ne una pàtria liberal, democràtica i socialment justa".

L'Estatut, redactat, en últim terme, per una Comissió sorgida del si d'aquell organisme i que va reunir-se a Núria, fou acceptat majoritàriament pels ajuntaments i pels ciutadans de Catalunya, i encara que suscità fortes discussions a les Constituents, pogué ésser promulgat pel President de la República espanyola, Niceto Alcalá Zamora, el 15 de setembre de 1932.

El 6 de desembre es constitueix definitivament la Generalitat; quant a l'elecció de la persona que n'hauria d'exercir la Presidència, aquesta no podia recaure en cap altra que en la representada per l'inclita figura de Francesc Macià.

Malauradament, la durada del seu càrrec fou curta. Quan superant entrebancs de tota mena, el règim eutonòmic anava consolidant-se, ell moria el matí del dia de Nadal de 1933, als 74 anys.

N'havia dedicat vint-i-vuit de la seva vida a la causa de Catalunya, amb grans sacrificis, indiferent a les persecucions i a la incomprensió d'alguns, però comptant amb l'afecte i la gratitud de la majoria dels catalans que es referien a ell amb veneració, anomenat-lo "l'Avi".

FRANCESC LABARTA PLANAS (1883-1963)

Francesc Fontbona

FILL del gran figurinista i estudiós del ferro forjat Lluís Labarta, i nét del màxim il·lustrador de la Catalunya de la Restauració Eusebi Planas, Francesc Labarta es formà a Llotja, escola oficial barcelonina a la qual sempre estigué vinculat. Malgrat aquest lligam oficial, Labarta participà també en moltes de les inquietuds "independents" de l'art català del seu temps. Per naixença li tocà ser un noucentista, i del Noucentisme participà, per exemple, amb la seva vinculació al setmanari "Papitu" (1909-1912) —en definitiva un Noucentisme "crític"—, o amb la seva activitat com a muralista a la nova Casa de Correus de Barcelona, cap a la meitat dels anys vint, al costat de Galí, Obiols i Canyellas. Però a Labarta, no se'l pot encasellar enlloc; de fet fou un gran professional de les arts, que conreà sempre amb un alt grau de competència la pintura —mural i de cavallet—, el dibuix, el grafisme, el disseny industrial, la decoració... Si calgués subratllar una de les seves activitats creatives, jo em quedaria potser amb els seus dibuixos satírics signats Lata, sinuosos de traç, decadentistes d'ambient i discretament procaços, i amb els seus paisatges dels anys vint, amplis d'horitzó, volumètricament constuïts.

Labarta té però encara un altre vessant de la seva personalitat que és important, la de pedagog artístic, que practicà des del 1911, en guanyar plaça de professor, que exercí a l'Escola del Districte V —delegació de Llotja— a Barcelona mateix. Allà Labarta formà a una sèrie de deixebles que, en paraules de Josep Pla, el seguien "com els pollets al voltant de la lloca" i que serien els futurs Evolucionistes (Joan Serra, Sisquella, Joan Cortés...) que havien de posar en qüestió, amb el seu art terrós i esqueixat, l'idealisme noucentista. Aquesta circumstància i la seva forta personalitat com a mestre fan d'ell una mena de contrafigura del Francesc d'A. Galí de l'Escola Superior dels Bells Oficis.

Labarta arribaria a professor i catedràtic de l'Escola de Belles Arts central, i des de la seva càtedra, molts anys després, continuava essent un teòric sòlid i segur i un professor incisiu i intel·ligent, amb capacitat de forta seducció damunt successives generacions de deixebles.

CLAUDI AMETLLA periodista i polític (1883-1968)

Albert Manent

FORMAT en el federalisme, en el catalanisme d'esquerra i en el periodisme, Claudi Ametlla i Coll va néixer a Sarral (Conca de Barberà) pel maig de 1883. De família humil, va viure les privacions pròpies dels pobles d'una agricultura pobra a la fi del segle XIX: males collites, secades, la fil·loxera, comunicacions i sanitat deficientes, una cultura primària... Self-made-man, visqué uns anys a Tarragona, on féu amistat amb Antoni Rovira i Virgili, el qual l'orientà molt. Traslladat a Barcelona, Ametlla fou un dels redactors del diari "El Poble Català", on féu un bon aprenentatge periodístic i, a través d'aquella tribuna, es relacionà amb una constel·lació de polítics i intel·lectuals de l'època: Jaume Carner, Pere Coromines, Josep Pous i Pagès, etc. Rovira era també un dels redactors i Ametlla seguí apassionadament les lluites polítiques i socials, de la Solidaritat a la Setmana Tràgica. Quan la Unió Federal Nacionalista Republicana, que de fet tenia com a portaveu "El Poble Català", féu amb els lerrouxistes l'anomenat Pacte de Sant Gervasi, la majoria dels redactors, entre ells Ametlla, abandonaren el diari. Després fou redactor, per pocs anys, a "El Diluvio", i durant la primera guerra mundial dirigí la revista aliadòfila "Iberia". Poc després exercí, fins a la vinguda de la Dictadura de Primo de Rivera, el càrrec de secretari de l'Escola d'Agricultura de la Mancomunitat de Catalunya. Ametlla fundà a Barcelona l'agència de notícies Fabra i fou el representant de l'agència Havas. Ingressà a Acció Catalana i fou nomenat governador civil de Girona (1932) i després de Barcelona. Es distingí pel seu rigor en el manteniment dels principis democràtics i republicans i el 1936 seria elegit diputat a les Corts espanyoles pel Front Popular. Esclatada la guerra civil, censurà amb duresa el vandalisme de la reraguarda republicana, i així ho féu saber al president Companys. Amenat per la FAI, marxà temporalment a França, però retornà a Catalunya en l'escaiença de reunions de les Corts, exiliat el 1939, s'establí a Perpinyà on fou un dels redactors de la revista d'informació i pensament "Quaderns d'estudis polítics, econòmics i socials" (1945-47). Retornà el 1948 a Barcelona i aviat es convertí en el president del Comitè de Forces Polítiques de Catalu-

nya, que agrupava la majoria de grups polítics clandestins, llevat dels comunistes. Ametlla tingué una estreta relació amb el baró de Viver i els monàrquics espanyols, convençut que l'únic camí per a la democràcia era la restauració de la Monarquia. De tarannà liberal i obert, autodidacte culte, escriví unes alligadores Memòries polítiques, testimoni eloqüent de tota una època i literàriament molt ben elaborades. En sortiren tres volums, el 1963, 1979 i el 1983. Ametlla morí a Barcelona el 1968.

EL SEGON CONGRÉS CATALANISTA (1883)

Josep M. Ainaud de Lasarte

EN el primer Congrés Catalanista, celebrat a Barcelona l'any 1880 per iniciativa de Valentí Almirall, es prengué l'acord de fundar una entitat que coordinés el naixent moviment catalanista. Aquest fou l'origen del "Centre Català" que, al seu torn, convocà i organitzà el Segon Congrés Catalanista, celebrat també a Barcelona del 20 al 27 de juny de 1883. Hi participaren vuitanta congressistes de tots els grups catalanistes, inclosos els elements de "La Renaixença", però els afectes a la política espanyola en dificultaren la celebració. Precisament un dels acords més importants del Congrés —la polèmica Base Quarta— fou el de refusar qualsevol actuació política catalana dependent de partits generals espanyols, i això motivà que el Congrés no arribés a la sessió final. Aquesta dificultat —pel que veiem, encara viva a la política catalana— explica que no se celebrés cap altre Congrés Catalanista. L'intent d'assolir que l'anomenat "Programa del Catalanisme" pogués arribar fins a les Corts de Madrid quedava només en projecte. Caldria esperar encara uns anys una formulació definitiva del catalanisme polític —les anomenades "Bases de Manresa" de la Unió Catalanista, del 1892— i, encara més, fins que la candidatura dels "Quatre Presidents" triomfés a les eleccions de 1901.

Valia la pena de recordar aquest Congrés i les persones que en dirigien els debats des de la Mesa: Conrar Roure, com a president; Rossend Arús —que es manifestà independentista— i Ròmul Quintana, vice-presidents.

ANTONI NICOLAU

(1858-1933)

Oriol Martorell

COMPOSITOR, director i pedagog barceloní de gran transcendència, sobretot en els anys de definitiva afirmació de la nostra consciència nacional –i musical–, la biografia del venerable “mestre” Nicolau presenta dues etapes netament diferenciades i de distint significat, i separades pràcticament pel canvi de segle. En la primera, trobem el Nicolau compositor i director d’orquestra; en la segona, el pedagog (director de la barcelonina Escola Municipal de Música des de 1896 a 1930) i, aspecte amb el qual més se’l recorda, l’autor d’aquells originalíssims i extraordinaris frescos poemàtics (sovint sobre textos de Jacint Verdaguer) que va escriure per a l’Orfeó Català: “La mort de l’escolà”, “Divendres Sant”, “El Noi de la Mare”, “La Mare de Déu”, “Captant”, etc.

I precisament perquè aquesta segona etapa és la més coneguda (i malgrat la influència enorme del seu llarg mestratge pedagògic i de la vàlua inqüestionable d’aquests poemes corals, potser l’obra més perfecta de la música catalana del gènere), em sembla que amb motiu del cinquantenari de la seva mort, allò que més cal subratllar és la primera i, d’ella, sobretot el seu segon capítol, ja que si bé el primer –la composició– va tenir aleshores una gran importància per a introduir per la “porta gran” el nom de Nicolau en els nostres ambients musicals i culturals (avalat amb el jove èxit de l’estrena, en 1876 i al Liceu, de la Simfonia “Athalia”, i amb el ressò dels obtinguts a París, on va viure de 1879 a 1886 i d’on va tornar amb partitures tan ambicioses com els poemes simfònics *Henora*, *Spes* o *El Triomf de Venus*), avui ens adonem que aquests inicis tan prometedors no van acabar de cristal·litzar en una perdurable producció posterior.

Així doncs, insisteixo que allò que sobretot voldria recordar i subratllar (per oblidat i perquè és un exemple modèlic d’adequació de les tasques personals –amb renúncies doloroses, si cal– a les necessitats col·lectives d’un moment precís) és que, com a director, Antoni Nicolau és el veritable pioner de la nostra cultura simfònica, la qual, bé que hi podem trobar alguns precedents de vida més o menys efímera, és gràcies a ell que comença a enfocar-se amb decisió i que, amb criteris ben definits, marca el seu doble camí: la formació i difusió d’un repertori autènticament simfònic, i els primers intents de creació d’un autèntic instrument orquestral. Quant al repertori, Nicolau s’esmerça, per un cantó, a familiaritzar el nostre públic amb les grans obres del simfonisme romàntic i “modern” europeu (amb fets tan significatius com el *cicle integral de les Simfonies beethovenianes*, els diversos *Festivals Wagner*, la presentació de *Richard Strauss*, etc.), i per un altre, a promoure i donar a conèixer partitures dels nostres músics: *Pedrell*, *Albéniz*, *Morera*, *Granados*, *Lamote de Grignon*, etc. I quant a l’instrument “orquestra”, cal tenir ben present que les seves intenses campanyes amb els anomenats “*Concerts Nicolau*”, o a la “*Societat Catalana de Concerts*” i als liceístics “*Concerts de Quaresma*”, fan d’Antoni Nicolau el veritable predecessor de les accions immediatament posteriors de *Joan Lamote* i de *Pau Casals*, i un dels homes clau, en ple modernisme, del ressorgiment musical català.

Un home que pocs dies abans de morir, i en una interessant sèrie d’articles titulats “*Per al nostre jovent*”, escrivia: “...quan un poble que, com el nostre, ha arribat a fer-se una llengua, una literatura, unes arts, uns codis que li constitueixen una personalitat ben definida i reconeguda, que posseeix un folklore musical extens i característic, i, malgrat haver-se-li imposat la creença que era arribada la seva darrera hora i que les seves despulles havien d’anar a nodrir una altra regió germana, té la virilitat de demostrar que encara són ben vives les característiques que l’han creat, és debades que un fill de la pura nissaga d’aquest poble, apte a devenir músic, pretengui sostreure’s d’aquesta dependència racial...”, i “...l’artista ha de convertir en realitats positives les seves abstraccions; la seva missió és concretar fragmentàriament aquestes abstraccions en obres que serveixin de consolació i ennobliment als seus semblants...”.

ESTEVE TERRADAS i ILLA

Físic, matemàtic i enginyer

(1883-1950)

Santiago Riera i Tuèbols

EN el desconeixement del nostre passat científic-tècnic, real i constatable en la societat actual, Esteve Terradas, del qual celebrem enguany el centenari de la naixença, passa per ser un "matemàtic".

Tanmateix, darrera una classificació tan genèrica s'amaga una vida i una obra brillants a voltes, amb contradiccions paleses moltes vegades i apassionadament discutides sovint. Caldria, emperò, matisar el que fou la seva obra professional tot separant-la del que va ésser la seva vida, si per tal entenem, exclosa aquella, les decisions i els dubtes, les adhesions i els actes, que podien tenir —tingueren— un pregon significat polític.

Quant a l'obra, és obligat explicitar d'antuvi que Terradas fou, alhora, físic, matemàtic i enginyer; enginyer, per partida doble: industrial i de camins, canals i ports; amb la particularitat que, aquest darrer títol, l'obtingué en dues convocatòries —tan solst—, per la necessitat ineludible de posseir-lo que implicava la tasca que aleshores, el 1918, duia a terme: el projecte de la xarxa de ferrocarrils secundaris de Catalunya que li havia encomanat la Mancomunitat.

Com a físic fou, en primer lloc, l'introduïdor, juntament amb Blas Cabrera, de la teoria de la relativitat a l'estat espanyol. Val a dir que si Einstein presentava la relativitat restringida l'any 1905, només tres anys més tard Terradas començava a abordar el tema en un congrés celebrat a Saragossa. Fora massa llarg, tanmateix, relatar les seves aportacions en aquest camp. Recordarem tan sols la memòria d'entrada a l'Acadèmia de Ciències de Barcelona (març de 1909) i la ressenya d'un llibre de von Laue publicada als Arxius de l'Institut de Ciències per l'Institut d'Estudis Catalans, el primer treball ja plenament relativista a casa nostra. Quan Einstein visità Barcelona, on donà quatre conferències, el nostre home el presentà i fou, amb Rafael Campalans, assidu acompanyant del savi jueu el qual, cal dir-ho, tingué per a ell calorosos elogis, car el reconegué com a un dels cinc o sis homes més intel·ligents del món.

Emperò Terradas era també un notable matemàtic. Jo diria més: era sobretot, un matemàtic, car comprengué que la física teòrica moderna requeria ineluctablement el domini d'un aparellatge matemàtic intricat i, a l'ensem, que les matemàtiques eren una eina imprescindible per a la tecnologia del segle XX. En aquest context de comprensió intel·lectual, sense patir dificultats econòmiques, i dominant, entre d'altres, la llengua alemanya a la perfecció, Terradas sabé estar al dia a través de les publicacions més prestigioses del moment.

Finalment, com a enginyer, ultra haver estat l'encarregat, en 1915, de projectar i dur a terme la xarxa telefònica del Principat, fou el creador i director de l'Institut d'Electricitat Aplicada, més tard Institut d'Electricitat i Mecànica Aplicades, que incloïa les Escoles de Directors d'Indústries Elèctriques i d'Indústries Mecàniques, centres de record entre llegendari i nostàlgic com a institucions gairebé modeliques de l'època, que la dictadura primoriverista s'encarregà bé prou d'esborrar del mapa. Se'l féu responsable així mateix, per part de la Mancomunitat, del projecte de la xarxa ferroviària secundària, com ja ha estat esmentat, i, alhora, dirigí les difícils obres del Metro Transversal. Després d'un viatge que realitzà a Amèrica del Sud fou nomenat, ja en plena dictadura, director de la Compañía Telefónica Nacional (1927), i el 1930 consejero de Instrucción Pública, càrrec en què palesà, tot sigui dit, una pessima visió política.

Durant la República es presentà a les oposicions a la càtedra d'Equacions Diferencials, a la qual havia accedit per nomenament directe a l'època de la Dictadura, però no hi reeixí. L'escàndol esclatà: "¿Però és que a Espanya hi ha cinc homes capaços de jutjar Terradas?", exclamà H. Weyl, l'eminent matemàtic alemany, en assabentar-se'n. Desenganyat, Terradas retornà a la càtedra d'Òptica i Acústica, a Barcelona, guanyada molts anys abans, el 1907.

Exiliat voluntàriament el 1936, va regressar cinc anys més tard cridat pel nou règim, que el rebé amb els braços oberts pel que representava en aquells moments l'acceptació. En els últims anys de la seva vida s'interessa per l'electrònica i pel lèxic científic i tècnic en castellà, però l'home no és el d'abans. Mor el 1950 i rep tots els honors oficials que li tributa, agraït, el règim.

I arriben ja al final: l'home.

Fora de tot dubte la seva vàlua professional, científica i tècnica, les seves actituds davant els fets polítics —des de col·laborador d'aquella Mancomunitat a través de la qual la burgesia catalana intentava aconseguir la modernització i industrialització del país, a esdevenir "científic oficial" del règim franquista, passant per la col·laboració amb Primo de Rivera, les seves actituds, deïem, poden sorprendre a qui les examini a través dels anys transcorreguts.

D'antuvi cal pensar que, tant l'organització científica, com la nova tecnologia que s'estenia per Europa exigien veritables professionals de la ciència i la tècnica. Terradas ho intentà ser i hi reeixí. Això, que no era pas fàcil ni senzill aleshores —ni avui—, explicaria, per a alguns, un apoliticisme

"neutral". En el cas d'Esteve Terradas hi ha, però, quelcom de més: ultra un conservadorisme polític —en contrast amb el seu progressisme científic— que l'acosta a opcions determinades, hom pot pensar que existia en ell un deler d'honors i de títols, conseqüència d'una pregonera vanitat. La conjunció d'aquests tres trets: professionalisme, conservadorisme polític i presumpció, podrien explicar segurament perquè Esteve Terradas actuà com ho féu.

Avui, al besllum del centenari, admirem tant l'obra feta com la preparació, la capacitat intel·lectual i alhora de treball, d'un home que es va dedicar amb intensitat i amb èxit al conreu de la ciència, ple de contradiccions, tanmateix, mentre discorria per l'intricat i complex camí —ben sinuós en el seu cas— de la vida, convençut que calia treballar, sense aturar-se a pensar, però, per a qui.

MIQUEL DURAN DE VALÈNCIA (1883-1947)

Joan Fuster

MIQUEL Duran i Tortajada, que habitualment emprava el nom literari de "Miquel Duran de València", fou un dels personatges més interessants del catalanisme polític al País Valencià en la primera meitat del segle XX. Poeta, autor teatral i periodista, ja el 1906 era un dels directius de València Nova, entitat en què, potser la primera, va plantejar en termes clars el "problema nacional"; al llarg de la seva vida no deixà mai de

treballar a favor de la unitat dels Països Catalans amb una plena clarividència militant i amb no poques dificultats materials i morals. El 1910, quan l'ambient dels sectors polítics espanyolistes de la seva ciutat l'hostilitzava imperiosament, es traslladà al Principat, on va contribuir a la fundació del "Diari de Sabadell", que dirigí durant sis anys. També de Sabadell hagué d'exiliar-se a França el 1919, perseguit per un "delicte de premsa" de caràcter nacionalista. Més tard, a Barcelona, s'integrà a la redacció de "La Publicitat", de la qual fou igualment director. A València, el 1934, fundà "La República de les Lletres", una de les revistes més ambicioses que mai s'hi havien publicat.

La seva obra poètica —Cordes vibrants (1910), Himnes i poemes (1916), Cançons valencianes (1929), Guerra, victòria, demà (1938)— respon, com els mateixos títols donen a entendre, a una vocació bàsicament "patriòtica", la qual l'obligava a un populisme voluntariós i esperançat. Hi trobem reminiscències del Modernisme —paradoxalment més del castellà (Rubén Darío) que del català—, i, des d'aquesta mateixa convicció extraliterària, polemitzà amb els escriptors que, a València, aspiraven a considerar-se "avantguardistes". Els seus llibres en prosa són així mateix polítics, i entre ells destaca Catalunya té raó (1935), al·legat dels drets nacionals del nostre poble. La Guerra d'Espanya va impedir la continuació de "La República de les Lletres", però no les seves activitats literàries dins la línia que sempre havia mantingut, i el volum Guerra, victòria, demà és una de les escasses mostres publicades de poesia de combat, en català, sorgides enmig del clima bèl·lic. Sota els pocs anys de franquisme que va sobreviure, va haver de resignar-se a una altra persecució i al silenci.

La figura de Miquel Duran de València encara no ha estat estudiada com cal. No té, potser, un gran interès literari, però sí, en canvi, molt des de l'angle polític i cultural, a escala valenciana. La seva promoció del "pancatalanisme" —paral·lela a la d'Eduard Martínez Ferrando, un altre periodista batallador— és fonamental per a entendre algunes coses que s'han produït després al País Valencià. Jo, personalment, li'n sóc deutor. I no perquè, en llegir-lo, hi trobés res que jo no sabia, sinó pel testimoni claríssim d'un "precedent". Els poemes de Duran són, poc o molt, coneguts; les seves campanyes periodístiques hauríem de desenterrar-les de les hemeroteques, i fer-les circular de nou, de cara a la reflexió d'un passat immediat i d'aquest "pancatalanisme" tan mal mirat pels uns i pels altres a hores d'ara.

ANTONI SOLER i RAMOS (1729-1783)

Gregori Estrada

EL pare Antoni Soler, nascut a Olot el 1729 i mort a l'Escorial (Madrid), d'on era monjo, el 20 de desembre del 1783 ara fa dos-cents anys, és, al segle XVIII, el gran músic de la Península Ibèrica. A més dels cinc quartets per a corda i clavecí, compongué molta música per a tecla i per a veus. El seu lligam amb Catalunya no es reduï pas al fet d'haver-hi nascut, sinó també al d'haver-s'hi format. Els seus pares, Mateu i Maria-Teresa, vivien de feia poc a Olot (la Garrotxa) quan ell hi va néixer. Maria-Teresa s'havia casat a Daroca (Aragó), d'on era filla, amb Mateu, natural de Porrera (el Priorat). En traslladar-se a Olot el Regiment de Numància, a la Banda militar del qual tocava Mateu, també s'hi traslladaren els Soler. Allí va néixer Antoni, batejat el 3 de desembre del 1729 a la parròquia olotina de Sant Esteve. Del seu pare, heretaria el gust per la música, i de Montserrat n'havia de rebre la formació musical bàsica. Entrà a l'Escolania de Montserrat l'any 1736, i hi romangué vuit o deus anys, fins que, guanyades unes oposicions a la Seu de Lleida, es decidí a passar definitivament a l'Escorial. Com a escolà de Montserrat, va tenir per mestres els monjos Benet Esteve (1702-1772) i Benet Valls (1714-1782). A Montserrat devia conèixer altres monjos músics. Des de l'Escorial enviava diligentment, als monjos amics de Montserrat, una còpia de totes les sonates que sortien de la seva mà. I, quan passava per Catalunya en viatge de vacances, no deixava de visitar Montserrat, on compartia les execucions musicals de monjos i escolans. Montserrat havia deixat en ell una forta empremta. És curiós que, en defensar-se de les acusacions fetes contra els seus escrits teòrics —per exemple, a La llave de la modulación—, afludeix a la seva condició de català i d'haver-se format a Montserrat. Quant a una de les acusacions, la de la incorrecció en el llenguatge, contesta que havia nascut i estat educat a Catalunya "donde no son comunes los primores de la lengua castellana". Quant a una altra de les acusacions, la de la pretensió de noves teories musicals, respon que mai no s'havia tingut per inventor de la formació de diapasons o escales de segon ordre, això és, amb molts accidents, molt més quan recordava que, quan era jove de 13 o 14 anys, havia après 24 obres de Josep Elies escrites en aquestes escales. Als 13 o 14 anys Antoni Soler era escolà de Montserrat. És

un detall preciós que ens fa conèixer què s'estudiava a l'Escolania de Montserrat a la primera meitat del segle XVIII. És ben lícit afirmar que, tot i la seva formació posterior a Madrid amb José Nebra i Domenico Scarlatti, el pare Soler manté un fons autòcton original que bé es pot atribuir bàsicament a la sòlida formació musical rebuda a Catalunya i concretament a Montserrat.

FRANCESC VIÑAS (1863-1933)

Montserrat Albet

ENGUANY el món musical ha commemorat el cinquantè aniversari del tenor Francesc Viñas i Dordal, nascut a Moià l'any 1863 i traspasat a Barcelona el 1933. Viñas fou un intèrpret internacional que incidí fortament en la cultura catalana en sentit ampli.

D'origen humil, anà a Barcelona el 1879 a treballar d'aprenent a la cereria Abella, que pertanyia a uns oncles seus. La seva vocació musical el portà a estudiar cant amb el mestre Gonçal Tintorer. Ingressà al Conservatori del Liceu de Barcelona, on es diplomà l'any 1887 amb la qualificació d'excel·lent, medalles d'argent i de bronze equivalents al primer premi. Mesos abans de l'Exposició Universal a Barcelona, concretament el 9 de febrer de 1888, Viñas debutà al Gran Teatre del Liceu amb Lohengrin, amb un èxit extraordinari; d'ell s'ha pogut dir que féu més per Wagner en una sola actuació de cara al públic de Barcelona, que tot allò que havien dit i escrit els wagnerians a Catalunya durant més d'un quart de segle. La vigília de la inauguració de l'Exposició, Viñas cantà novament Lohengrin, aquesta vegada davant la Reina mare, Maria Cristina d'Habsburg, del príncep Rupert de Baviera, del príncep Jordi de Grècia, dels ducs d'Edimburg i altres personalitats europees rellevants.

Arran de la interpretació de Lohengrin, el gran cantant Julián Gayarre, que havia triomfat amb anterioritat amb aquesta òpera, quan sentí el tenor català li digué: "Viñas, et deixo Lohengrin per a tu", i li augurà: "amb aquesta obra faràs nom i fortuna". I així fou.

El 8 de desembre de 1888 Viñas actuà al Teatre Principal de València, on després de tenir la precaució d'interpretar una obra més assequible com Mefistofele, d'Arrigo Boito, cantà Lohengrin setze vegades, despertant l'entusiasme del públic. El consistori de la ciutat el nomenà fill adoptiu (1889).

LLUÍS COMPANYS (1883-1940)

Fou també amb aquesta obra wagneriana que Viñas debutà triomfalment al Teatro Carlo Fenice, de Gènova, al San Carlo, de Nàpols, i al Covent Garden, de Londres. Actuà a Windsor Castle, en presència de la Reina Victòria i de la família reial anglesa, amb Cavalleria Rusticana, de Mascagni. L'any 1893 es presentà al Metropolitan Opera House de Nova York, i el 1895 al Teatro Real de Madrid.

Des del novembre de 1903 fins al gener de 1904 Viñas ja reconegut internacionalment, va protagonitzar molt intensament l'activitat del Liceu barceloní. Sota la direcció de Mascheroni va cantar vuit vegades Lohengrin, quatre Aïda, tres Africana i quatre Lorenza, òpera de la qual Mascheroni era autor.

Fou durant aquesta temporada que Viñas se serví del seu prestigi per a mostrar que la llengua catalana estava a l'altura d'altres per a cantar la melodia wagneriana. I així cantà el raconto de Lohengrin traduït al català per Teodor Llorente, amic de Viñas a partir del seu debut a València.

Viñas, com era costum a l'època, excepte als països germànics, cantava les òperes de Wagner en italià, la qual cosa és comprensible per tal com les grans veus del moment eren quasi totes italianes. El 31 de desembre de 1913 Viñas aconseguí la seva gran il·lusió: estrenar a la seva pàtria el Parsifal. Així el Liceu de Barcelona, gràcies a la diferència horària, fou el segon escenari del món on s'interpretà la versió íntegra del Parsifal, després d'haver caducat els drets exclusius del Festspielhaus de Bayreuth.

Viñas cantà el seu repertori —que comprenia, a més de les òperes wagnerianes, òperes italianes i franceses— als millors teatres d'Europa, d'Amèrica del Nord i del Sud.

Posseïdor d'una escola vocal rigorosa i honesta, escriví un mètode titulat El arte del canto, editat el 1932 i reeditat el 1963. Enamorat de la natura i dels valor ètics, creà l'any 1905, al seu poble de Moià, la Festa de l'Arbre Fruiter, que ell mateix organitzà des del 1905 fins al 1932. Aquesta Festa s'entengué a tot Catalunya com un ideal de ciutadania que convidava a respectar l'arbre, a admirar-lo i a protegir-lo.

Viñas fou doncs, no únicament un artista extraordinari sinó, com escriví Ventura Gassol, un pedagog en el més ampli sentit de la paraula.

L'ATZAR, que també juga el seu paper a la història, ha volgut situar en un mateix any la commemoració dels dos homes que exerciren la més alta magistratura de Catalunya durant la República del 1931 al 1939: Francesc Macià i Lluís Companys. Com que pel que fa a l'any de naixença de Lluís Companys no hi ha acord entre els historiadors, donarem per bona la data que a la Gran Enciclopèdia Catalana dona Francesc Bonamusa, del qual extractem també les dades que segueixen. En definitiva, allò que importa del «president màrtir», és que se'n parli per tal que la seva memòria serveixi de lliçó i d'homenatge perenne envers un home que amb la dignitat i la grandesa de la seva mort magnificà una trajectòria política si més no, discutible.

Companys va néixer al Tarrós, a l'Urgell, ara fa cent anys, fill de pagesos benestants.

Advocat, inicià jovençament la seva vida política, a la Universitat mateix (el 1900 ja el trobem fundant l'Associació Escolar Republicana, amb Francesc Layret i Albert Bastardas).

Col·labora en "la Barricada" i "La Publicitat"; participa en l'acció dels reformistes i en la constitució del Partit Republicà Català, partit que el portà a l'Ajuntament de Barcelona l'any 1917. Amb Layret constituí la facció més esquerrana d'aquella formació política en els conflictes socials d'aquells anys, durant els quals exerceix com a advocat laboralista. La seva detenció, el novembre de 1920, juntament amb Salvador Seguí i altres sindicalistes, coincidí amb l'assassinat de Layret que els havia de defensar. Alliberat en assumir l'escó parlamentari sabadellenc deixat per Layret, participà activament en els debats sobre terrorisme i contra el governador Martínez Anido. Membre fundador de la Unió de Rabassaires, dirigí "La Terra", que en fou l'òrgan, l'any 1920.

Empresonat l'octubre de 1930. Formà part del Comitè Revolucionari de Catalunya, en signà el manifest i s'hagué d'amagar des d'aleshores. Participà en la constitució de l'Esquerra Republicana de Catalunya, i en formà part del directori. Elegit regidor de l'Ajuntament de Barcelona el 12 d'abril de 1931, a mig matí del dia 14 entrà, amb Amadeu Aragay, Lluhi i Vallescà i d'altres, a la casa de la ciutat, on deposà Antoni Martínez i Domingo, prengué possessió de l'alcaldia i des del balcó proclamà la República a Catalunya. Expulsà del govern civil al radical Emilio Iglesias, i fou nomenat governador civil de Barcelona.

Fou elegit diputat a corts per la província de Barcelona (juny de 1931) i al Parlament de Catalunya per Sabadell (novembre de 1932).

De juny a novembre de 1933 fou ministre de marina al govern de Madrid.

Diputat per la ciutat de Barcelona, a la mort de Francesc Macià accedí a la presidència de la Generalitat el primer de gener de 1934.

El juny del mateix any presentà la llei de Contractes de Conreu. Durant els mesos següents patí la tensió creixent entre les tendències d'Estat Català i les de l'Aliança Obrera. Cada vegada més es reafirmà en el seu nacionalisme, que el portà, el 6 d'octubre de 1934, a proclamar l'Estat Català dins la República Federal Espanyola i a viure directament els fets del Sis d'Octubre. Condemnat a 30 anys de reclusió major a Cadis, fou alliberat per la victòria del Front Popular (febrer de 1936), i, elegit diputat pel Front d'Esquerres de Catalunya, ocupà de nou la presidència de la Generalitat.

Bé que en uns primers moments de l'alçament del juliol fou desbordat per les forces revolucionàries, s'esforçà a mantenir l'equilibri de les forces polítiques catalanes durant tota la guerra civil, dins la seva tònica de govern de concentració, fins a arribar a obtenir un govern d'unitat popular, presidit per Josep Tarradellas, el setembre de 1936. A l'entrada de les forces franquistes a Barcelona, s'exilià a França (gener de 1939). Detingut per les forces del govern alemany, li fou aplicada l'extradició i el dugueren a Espanya. Després d'un consell de guerra sumaríssim, fou afusellat, el 15 d'octubre de 1940, al castell de Montjuïc.

JOAN LLUÍS VILETA

(? - 1583)

Josep Perarnau

EL novembre de 1583 moria a Barcelona Joan Lluís Vileta i amb ell s'enfonsava definitivament en la posta una institució que, en alguns moments, havia pesat molt en la vida cultural i espiritual d'Europa: l'Escola Lul·liana de Barcelona.

Recordem només que tres anys més tard, el 1586, moria prohibida una institució germana, la Càtedra de Llull a la Universitat de València. Els responsables de la Contrareforma entre nosaltres ja no es consideraven hereus d'aquelles ciutats de Barcelona i de València que, a darreries del segle XIV, havien lluitat contra tot i tothom a favor de la Causa Lul·liana, és a dir, a favor de l'obra escrita, el pensament, la doctrina i els deixebles de Ramon Llull.

Vileta fou el darrer gran defensor de la causa esmentada. En ell reviscolà, revifalla de la mort pel que després s'esdevingué, l'urc combatiu ancestral i tots els seus biògrafs n'han recordat la lluita, coronada pel triomf, per a fer desaparèixer el nom del nostre gran polígraf mallorquí de l'Índex de llibres prohibits manat pel Concili de Trent.

Mort ell, en canvi, trobem al cap de pocs anys oferts al millor postor els tresors bibliogràfics, manuscrits moltíssims, que ara, vergonya nacional catalana, hem d'anar a estudiar a Milà o a Munic. L'holocaust de les nostres escoles lul·lianes a les estretors de la Contrareforma hispànica i nostrada produí la situació extravagant de perdre's ací tot interès per una doctrina que continuaria vivament estudiada a tot Europa durante l'època del Barroc, fins a Leibniz, amb la conseqüència que l'edició de les Opera Omnia de Ramon Llull (1721-1739) fos obra d'alemanys i nasqués a Magúncia.

Calia, doncs, recordar la figura d'aquesta darrer algomàver científic, amb la desaparició del qual les tenebres de la decadència s'espesseïen en tota la nostra terra.

Libre de cōsolat tractāt
dels fets maritims ꝛc.

